

**L'OBRA MÈDICA CATALANA
DE DOS CIRURGIANS DEL 1700
ANTON DE BORJA I CARLES PALLEJÀ**

**L'OBRA MÈDICA CATALANA
DE DOS CIRUGIANS DEL 1700
ANTON DE BORJA I CARLES PALLEJÀ**

Pere Vallribera i Puig

**PPU
1987**

Primera edició, 1987

No es podrà reproduir totalment o parcialment el contingut d'aquesta obra,
sense l'autorització escrita de PPU.

©Pere Vallribera i Puig
Seminari Pere Mata
Departament de Medicina Legal i
Toxicologia de la Universitat de Barcelona

©PPU
Promociones y Publicaciones Universitarias, S.A.
Marqués de Campo Sagrado, 16
08015 Barcelona

ISBN: 84-7665-204-6
D.L.: B-45974-87

Imprimeix: Limpergraf, S.A. Calle del Rio, 17. Nave 3 Ripollet (Barcelona)

SUMARI

PRESENTACIÓ	9
I. INTRODUCCIÓ	13
II. L'ÚS DE LA LLENGUA CATALANA	21
1. Ús del català científic abans de 1716	24
A) Llibres sobre la pesta	26
B) Llibres de cirurgia	34
2. Ús del català científic després del Decret de Nova Planta	43
III. LA CIRURGIA A CATALUNYA AL TOMBANT DEL SE- GLE XVIII	47
IV. ANTON DE BORJA, CIRURGIA DE RUBÍ	61
A) Notes biogràfiques	62
B) Obra mèdica	71
1. <i>Ramellet de diferentes flors</i>	71
2. <i>Segona part. Ramellet de Diferentas Flors</i>	75
3. a) <i>Tractat breu de flobotomia</i>	78
b) <i>Principis de cirurgia</i>	80
V. CARLES PALLEJA, CIRURGIA DE LINYOLA	85
A) Notes biogràfiques	85
B) Obra mèdica	88

1. <i>Materias de Cirurgia</i>	88
2. <i>Principis de Cirurgia</i>	93
VI. L'OBRA «PRINCIPIS DE CIRURGIA», ESCRITA PER ANTON DE BORJA I CARLES PALLEJA	97
1. Comparació dels manuscrits	97
2. El capítol dels ossos en les diferents obres	106
VII. L'ORIGINALITAT DELS «PRICIPIS DE CIRURGIA» D'ANTON DE BORJA	115
VIII. EPÍLEG	121

ABREVIATURES

A.C.A.	Arxiu de la Corona d'Aragó. Barcelona
A.C.M.R.	Arxiu dels Col·laboradors del Museu de Rubí
A.D.B.	Arxiu Diocesà de Barcelona
A.D.S.U.	Arxiu Diocesà de la Seu d'Urgell
A.H.A.T.	Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona
A.H.C.B.	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
A.H.M.R.	Arxiu Històric Municipal de Rubí
A.P.S.M.P.	Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi
A.P.S.P.R.	Arxiu Parroquial de Sant Pere de Rubí

PRESENTACIÓ

Aquest llibre que ara tens a les mans, benvolgut lector, està basat en la petita història d'un text quirúrgic català, de començament del segle XVIII. La primera notícia sobre aquest text la va donar el doctor Felip Margarit, després d'haver-lo trobat en unes golfes d'una masia de Rubí. Ell mateix el va exposar en aquella magna manifestació-exposició bibliogràfica que va organitzar l'Associació General de Metges catalans, amb motiu de celebrar-se el segon Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua catalana, l'any 1917. Quan l'arxiver Eudald Canibell va tenir cura de fer la llista de tots els llibres exposats, aquest text quirúrgic va quedar registrat a la pàgina 72 de la *Bibliografia Medical de Catalunya. Inventari primer* (Barcelona, 1918). No es tractava d'un text original, sinó de la traducció de bona part d'una famosa obra del cirurgià espanyol Jerónimo de Ayala, que portava el títol: *Principios de Cirugía útiles y provechosos, para que puedan aprovecharse los principiantes en esta facultad*, i que va ésser editada a Madrid l'any 1672. El seu traductor va ser el nostre Anton de Borja. Una còpia d'aquesta traducció feta per un altre cirurgià, Carles Pallejà, va ésser editada en facsímil, l'any 1982, mercès a un generós mecenatge.

Tot això que hem exposat, que ara ha quedat perfectament clar, ha estat possible gràcies a la investigació apassionant, que hi ha dedicat l'autor d'aquest llibre: el doctor Pere Vallribera i Puig. I això ha estat així, també, gràcies al poder de cristallització i estructuració de la nostra historiografia mèdica, a partir d'aquell memorable Congrés d'Història de la Medicina catalana de l'any 1970. Pere Vallribera ha estat secretari del comitè organitzador del quart Congrés (1985) i participa activament en altres diverses tasques congressuals i acadèmiques.

L'autor d'aquest llibre ens ofereix, a més a més, una crítica històrica d'aquell text quirúrgic i el seu context. Perquè al costat d'una sèrie densa de precisions erudites —fonamentalment de dates, noms i llocs— fa una magnífica interpretació històrica de tot el material que ha estudiat.

Dit això, em permetreu quatre paraules sobre el tema del text estudiat: la Cirurgia.

És ben sabut que la Cirurgia no va fer un canvi qualitatiu d'una importància decisiva, fins a mitjans del segle XIX, amb l'aplicació de l'anestèsia. Fins aleshores, la Cirurgia, encara que va anar progressant, ho feia molt lentament. El dolor, l'hemorràgia i la infecció eren les principals barreres al seu progrés. Hi ha, però, dos moments importants en la història de la Cirurgia preanestèsica. El primer és l'aparició de l'obra de Guiu de Chaulhac: *Inventari de Cirurgia* (1363), de la que se'n van fer múltiples edicions, que van influir sobre tots els cirurgians europeus, i que el doctor Vallribera creu possible que hagués estat escrita en català i no en un «patois languedocien», com algun crític havia apuntat.

L'altre moment és l'aparició de les ferides per armes de foc. La multiplicitat i gravetat d'aquestes ferides va ser un repte per a la Cirurgia. I, ens agradi o no, cal acceptar que les nacions que tenien exèrcits regulars i oficials foren les que millor van saber fer avançar la Cirurgia. Els millors exèrcits tenien els millors cirurgians. Per això, la Catalunya del segle XVII, i fonamentalment després de la Guerra de Successió, en quedar-se sense institucions i estructures polítiques pròpies, veu disminuir el nivell de la seva Cirurgia. Vam passar a ésser un país pobre i empobrit. Des d'aleshores, i encara avui, Catalunya ha de sufragar exorbitants contribucions. I la pobresa comporta dependència, no solament política i econòmica, sinó també cultural. Concretament sobre Cirurgia contàvem amb molt poques publicacions, i és per aquesta raó que té mèrit o almenys interès, el text d'Anton de Borja, ja que encara que hagués quedat inèdit, sembla que va ésser estudiat i copiat —Carles Pallejà n'és un exemple— per molts cirurgians. I vés a saber si Anton de Borja no tenia la intenció de donar-lo a la impremta!

Els cirurgians, que tenien honoraris molt inferiors als del metges, servien també als pobles petits. Amb una organització gremial i la majoria sense saber llatí, va ser el sector sanitari on la docència es va impartir en català durant més temps. Per això Anton de Borja té encara la decisió de posar en català un text castellà, immediata-

ment després del «Decreto de la Nueva Planta». I ho fa amb un bon domini de la llengua, que dóna també al seu text un interès històrico-lingüístic indubtable. No hi abunden pas ni els barbarismes ni els girs mimètics de la llengua forana.

Pensem, doncs, que aquest llibre fa un bon servei per a la Història de la Medicina catalana, precisament per a conèixer una de les èpoques més fosques i poc conegudes: la que va del segle XVI fins a l'últim terç del segle XVIII.

Cal agrair al doctor Pere Vallribera i Puig, metge enamorat de la seva professió, i del país, el servei que ens ha fet.

JOSEP M.ª CALBET I CAMARASA

Vilassar de Mar, octubre 1987

I

INTRODUCCIÓ

A començaments del segle XVIII dos cirurgians nascuts a les nostres terres coincideixen en l'elaboració d'una obra manuscrita, tota en català, referent a la Cirurgia de l'època. Aquesta obra, que afortunadament ens ha arribat gairebé íntegra a nosaltres, constitueix un llegat important, el d'un treball modest —com modestos són els seus autors—, però de gran interès per la història de la nostra Cirurgia.

És evident que la història, en qualsevol de les seves parcelles, ve traçada per uns fets i uns noms capdavanters en cada època i en cada lloc determinat. Però no és menys cert que petits fets o treballs anònims però continuats —que no han quedat, certament, com els més brillants en el seu moment— ajuden a configurar l'evolució d'una activitat i d'una època determinats. S'ha dit, en aquest sentit, que és l'home —considerat en general— qui fa la història.

La història de la Medicina Catalana ha estat escrita, consegüentment, pels homes que l'han conreada en totes les seves especialitats. I parlem de Medicina Catalana, amb entitat pròpia, apresada a les Universitats de la nostra terra, amb una formació, una manera de fer i un idioma nostres, i exercida en el nostre ambient. Haurà o no donat figures reconegudes arreu del món i hauran o no aparegut obres i corrents de pensament que representessin un avanç en la nostra ciència, però sempre ha mantingut una identitat pròpia.

Pensant en aquesta direcció, doncs, ens sembla de gran interès l'estudi d'aquests dos cirurgians, o barbers-cirurgians, del set-cents,

que, com tants i tants d'altres, han viscut en les nostres comarques i han treballat en el seu camp professional contribuint al desenrotllament del mateix, potser sense tenir mai la consciència de la transcendència de la seva labor.

Aquests dos cirurgians són:

ANTON DE BORJA

Cirurgià de Rubí. Nascut a Barcelona però radicat en aquesta vila del Vallès ben aviat, on transcorre gairebé tota la seva vida professional, i on escriu també tota la seva obra quirúrgica.

CARLES PALLEJA

Cirurgià de Linyola. Té una vida més moguda que Anton DE BORJA. El coneixem a Tarragona, on neix, i el trobem després a Barcelona, on escriu la primera obra que li coneixem, essent ja cirurgià, títol conseguit, versemblantment, a Barcelona. Més endavant viu a terres lleidatanes, com a cirurgià a Linyola, a la Noguera, on escriu l'altra obra quirúrgica que tenim d'ell; aquí, però, en perdem la pista, i no tornem a saber res més de la seva figura.

Tots dos cirurgians viuen, doncs, la mateixa època, certament ben difícil; neixen amb molt poca diferència d'anys entre ells; estudien, segurament, tots dos a Barcelona, quasi al mateix moment, i exerceixen la professió —«l'art de la cirurgia»— en unes circumstàncies idèntiques. La seva respectiva obra escrita és, també, molt semblant.

La primera raó per la qual vàrem començar a estudiar-los conjuntament fou la de comprobar que són autors d'uns manuscrits de cirurgia que considerem molt importants, pel què són i pel què signifiquen en el context en el que van aparèixer.

Vàrem iniciar l'estudi d'Anton DE BORJA conjuntament amb el doctor Daniel MONTAÑA, amb qui vàrem presentar un treball a

Rubí.¹ I en fer l'estudi d'un dels seus manuscrits vàrem comprobar que hi constava, en les darreres planes, la signatura «Carlos Pallejà, cirurgià de Llinyola». Més endavant vam comparar les dues versions del mateix llibre —els *Principis de cirurgia*— que havien escrit separatament els dos cirurgians, i d'aquí en sorgí l'estudi de tota l'obra d'Anton DE BORJA i de Carles PALLEJÀ, que, com hem dit, considerem que representa en conjunt un testimoni important de la nostra cirurgia del 1700.

Les obres manuscrites que coneixem de tots dos autors, i que més endavant ja comentarem, són:

ANTON DE BORJA

1. «*Ramellet de diferentes flors tant antigas com modernas. Recopiladas de diferentes Authors, y las demes experimentadas per mi Anton de Borja Cirurgiá, per la Salut dels Pobres Malalts*», 1716.²

2. «*Segona Part. Ramellet de Diferentas Flors tant antigas com modernas. Recopiladas de diferentes Authors. Y las demes experimentadas per Mi Anton de Borja Mestre Cirurgiá, per la Salut dels Pobres Malalts*», 1718.³

3. «*Tractat breu de Flobotomia. Feta per Diego de Bustos y traduïda en Catala per Anton de Borja Mestre Sirurgia de Rubí*», 1721.⁴

4. «*Principis de Cirurgia Utils, y proffitosos per los que professan la facultat. Conpost per Geroni de Ayala. Cirurgiá de la Cort*

1. VALLRIBERA I PUIG, Pere; MONTAÑA I BUCHACA, Daniel, *Anton de Borja, cirurgià de Rubí del segle XVIII*. Comunicació presentada a la XXXII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Rubí, 1986 (en premsa).

Volem fer patent, de manera ben especial, el nostre agraïment al Dr. MONTAÑA I BUCHACA, que ha col·laborat també en la recerca pel present treball.

2. Manuscrit de la Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

3. Manuscrit de la Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

4. Manuscrit de la Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

PRINCÍPIIS DE CIRURGEIA UTILIS, Y PROFECTOSOS per los que professan la facultat. Compost per Jeroni de Ayala.
Cirurgia de la Cort de Madrie.

DIRIGIT
A Mique. de Borja, Y a Ramon de Borja filis meus.

TRADUHIT
Per mi Anton de Borja cirurg:
ia de Rubi, en llengua catalana; y
anys mols Reineys per la cu:
racion de las Enfermedats. Come:
ncat als xij. de Juny. Any
M.DCCXXJ.

*Els Principis de Cirurgia de Jeroni d'Ayala en el manuscrit
d'Anton DE BORJA*

de Madrit. Dirigit A Miquel de Borja, Y á Ramon de Borja fills meus. Traduhit Per mi Anton de Borja cirurgià de Rubi, en llengua catalana; y anyadits mols Remeys per la curació de las Enfermedats. Començat als xij. de Juny. Any M.DCCXXJ.»⁵

A més a més, sabem que escrigué, com a mínim, dues altres obres, que no hem pogut trobar:

a) *Chirurgia Practica Moderna*. Consta a la «Bibliografia Medical de Catalunya» com provinent de la biblioteca privada de Lambert Mata. Nosaltres, però, no n'hem pogut saber res més.⁶

b) *Tercera Part del Ramellet de flors*. Escrit abans del 1721, ja que en tenim notícia pel propi Anton DE BORJA, que en el pròleg del manuscrit *Principis de Cirurgia* el cita com a obra seva escrita anteriorment.

CARLES PALLEJA

1. «*Materias de Cirurgia*. Compostas per lo D. Joseph Roig Cathedratic de Cirurgia de Barcelona â hont se explica tot lo modo de la curació de Cirurgia de varios y diffarents accidents que poden sobreuenir al Cos Humâ molt utils y necessaris per los principiants pera saber la curacio de ellas. Y se escrigueren en lo any de 1726 per Carlos Pallejà Cirurgiâ in ac profecione professor.»⁷

2. «*Principis de Cirurgia, utils, y Profitosos, pera que pogan approfitarse los Principiants en la dita facultat*. Tret de la Cirurgia Universal que escrigué el D.^{tor} Juan Frago, conforme se Practica en lo hospital General de Madrit. El Autor Geroni de Ayala Natural de Madrit Cirurgiâ en dita Cort, escrit en lo any 1739.»⁸

5. Manuscrit relligat juntament amb l'anterior.

6. *Bibliografia Medical de Catalunya. Inventari Primer*. Associació general de Metges de Llengua Catalana, Barcelona, 1918, p. 72: «DE BORJA, Anton. *Chirurgia Practica Moderna*. Per Anton de Borja, Cirurgia de Rubi. Dirigit a Joseph Font joue cirurgia, any 1730».

7. Manuscrit de la Biblioteca de Catalunya (Ms. 181).

8. Edició facsímil del manuscrit original de la Biblioteca del doctor A. PUIGVERT, qui ens cedí graciosament l'exemplar que ens ha servit pel present estudi.

Principis de Cirurgia, Utile, y Profita-
los, para que puedan aprovecharse los
Principiantes en la ditta facultat

Exet de la Cirurgia Universal que es
crioué el Dr. Juan frago, con-
forme se Practica en lo Hospital
General de Madrid.

El Autor .
Jeroni d' Ayala Natural de Madrid
Cirurgia en dita Cort, escriu. en
lo any 1739.

Jeroni d' Ayala

Els Principis de Cirurgia de Jeroni d' Ayala en el manuscrit
de Carles PALLEJA

Més endavant parlarem de tots aquests llibres. Ara, primerament, vegem-ne la significació i la importància que tenen, en relació amb les circumstàncies i el context general en els quals foren escrits.

De bon principi ens criden l'atenció dos factors o trets comuns en totes les obres:

— La primera cosa a remarcar és l'ús constant de la llengua catalana en uns moments en que no és, precisament, freqüent.

— I en segon lloc, la coincidència en la traducció de la mateixa obra quirúrgica —triada, però, com ja veurem, per Anton DE BORJA— i la posada al dia dels coneixements quirúrgics de l'època.

Val la pena de fer alguns comentaris sobre tots dos factors, considerant l'estat de la llengua catalana en l'època de què parlem, per una part, i per l'altra, l'estat de l'ensenyança i la pràctica de la cirurgia.

II

L'ÚS DE LA LLENGUA CATALANA

Ja hem remarcat que el tret més destacable en tots els escrits dels nostres cirurgians és l'ús de la llengua catalana. I això, en uns moments molt importants pel nostre idioma. Anton DE BORJA signa el seu primer llibre el 1716, és a dir, el mateix any de l'aparició del «Decret de Nova Planta». Havia iniciat el seu treball, doncs, durant el temps de la guerra de Successió, en la qual, creiem, intervingué abans de viure definitivament a Rubí. Però, a més a més, tant ell com Carles PALLEJA, continuen escrivint en català durant tots els anys de la més dura repressió.

Són uns anys en els quals Catalunya viu unes vicissituds com:

Caiguda de Barcelona (1714), que senyala l'acabament de la guerra, amb la supressió de les Corts Catalanes, la Generalitat i el Consell de Cent, és a dir, tots els nostres organismes autònoms, amb segles d'existència i funcionament.

Aparició del Reial Decret de Nova Planta (1716).

Tancament i clausura de totes les Universitats Catalanes i signatura del Decret de creació de la Universitat de Cervera (1717) com únic centre universitari a Catalunya.

Imposició de la llengua castellana com a única oficial en l'administració, en la justícia, en l'ensenyament, etc.

Són, en definitiva, els anys que Ferran SOLDEVILA, en frase sovint assumida per molts d'altres historiadors, descriu com els de la

mort de Catalunya: «Es pot dir que, des d'aquella hora, la tradicional Catalunya autònoma havia deixat d'existir.»⁹

Però, a pesar de la repressió en l'ús de la llengua catalana, Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ no tan sols escriuen les seves obres en el nostre idioma, sinó que, a més a més, hi tradueixen obres castelles importants en aquells moments, destinades a l'estudi de la Cirurgia pels joves cirurgians catalans.

Creiem que aquest és un símptoma més de la resistència —de la qual se n'ha parlat sovint pels nostres historiadors— a la repressió duríssima que comportava el Decret de Nova Planta. Com diu MERCADER, gran historiador de l'època, malgrat totes les circumstàncies «no hem de pensar que la Nova Planta borbònica tingués una transcendència veritablement extraordinària damunt l'ésser real de la terra catalana. El nostre poble prosseguí la seva pròpia vida, independentment de la cuirassa político-administrativa que hom li aplicà de dalt. Precisament en aquest segle —el XVIII— és quan el desenvolupament material de Catalunya pren aquella sorprenent arrencada que el portarà molt aviat a ésser un dels pilars ineludibles de l'Estat espanyol».¹⁰

Aquesta resistència a no deixar la llengua catalana, en contra de les intencions de la Nova Planta, s'inicia de seguida després de l'aparició d'aquest Decret. Antoni COMAS ho ha estudiat, des del punt de vista de l'ús literari de la nostra llengua; ens diu: «Sembla, doncs, que res ni ningú no podia emprar la llengua, foragitada de la vida pública i dissoltes les institucions que durant dos segles anteriors a la decadència havien estat el seu refugi. La reacció, però, començà molt aviat. Ací ens proposem de veure com molts autors del segle XVIII i començaments del XIX, a més de denunciar la ruïna de la llengua, comencen a prendre —en gramàtiques, diccionaris, tractats d'ortografia, en reculls piadosos, en sermonaris o en treballs històrics— actituds obertament reivindicatives.»¹¹

9. VALLS TABERNER, F.; SOLDEVILA, F., *Història de Catalunya*, Ed. Selecta, Barcelona, 1968, segona ed., segon volum, p. 261.

10. MERCADER, Joan, *Els Capitans Generals. El segle XVIII*, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1963, p. 26.

11. COMAS I PUJOL, Antoni, *Estudis de Literatura Catalana (segles XVI-XVIII)*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1985, p. 108.

Un altre bon exemple ens el dona el fet de que en un principi es continués usant el català en les escoles primàries —i en la vida corrent—, fet que corrobora NADAL I FARRERAS adduint al seu favor l'existència d'una nova Reial Cèdula, del 1768, ordenant altra vegada l'ús obligatori del castellà en l'ensenyament primari i secundari, cosa que, com es pot deduir, no era complida uns cinquanta anys després de l'aparició del Decret de Nova Planta.¹²

És, doncs, evident l'existència d'aquesta resistència a l'assimilació lingüística imposada, que dura molts anys, i per part de gairebé tots els estaments. Creiem que Anton DE BORJA i Carles PALLEJA, en el seu àmbit modest dintre de la nostra Medicina, són i representen un exponent més d'aquesta lluita en contra de la descatalanització, que —hem de suposar-ho— portaven a cap conscientment.

No obstant tot això, no és fàcil de saber —cosa que manifesten diversos estudiosos i historiadors— la repercussió immediata de la repressió cultural i lingüística del Decret de Nova Planta, i tampoc, el significat o la importància del tancament de totes les Universitats catalanes d'aleshores —cal dir que no massa brillants— i la creació de la Universitat de Cervera, en tot aquest procés conscientment descatalanitzador.

Pensem que prèviament a parlar-ne hem de considerar dos factors:

1. Ús de la llengua catalana en les obres científiques —mèdiques— anteriors al Decret de Nova Planta.
2. Ús de la llengua catalana amb posterioritat a la Nova Planta i a la creació de la Universitat de Cervera.

Anem, doncs, a fer-ne alguns comentaris.

12. NADAL I FARRERAS, Joaquim, *L'onze de setembre i el centralisme borbònic*, Dopesa 2, Barcelona, 1977, p. 51.

1. ÚS DEL CATALÀ CIENTÍFIC ABANS DE 1716

En arribar al segle XVIII la llengua catalana ja havia estat gairebé arraconada de les labors científiques en el nostre àmbit. Durant els dos-cents anys anteriors, el català, tan puixant antigament en les obres mèdiques, va anar cedint progressivament. A partir del 1500, efectivament, la llengua catalana és abandonada, més que pel castellà, per l'ús de la llengua llatina. Això passa sobre tot en les classes dirigents, que usen llatí i castellà quasi exclusivament, però també en l'àmbit de la literatura mèdica.

Realment, com senyalen SALRACH i DURAN, en els segles XIII i XIV es produeix una gran expansió del català escrit, amb obres de prosa jurídica, religiosa, tractats de moral, llibres utilitaris i literatura narrativa. Subratllen també la importància de les biblioteques dels professionals, amb la presència de llibres científics, entre els quals de medicina.¹³ A partir de començaments del segle XVI, però, aquesta puixança ha anat desapareixent; durant molt temps en tots els nostres treballs científics hi predominarà el llatí i, a poc a poc, el castellà. Bé és veritat que s'escau, en aquests moments —segle XVI— una devallada evident de la vida catalana, des d'un punt de vista polític, i també científic, que coincideix amb l'eclosió d'una medicina castellana que assoleix un gran nivell científic. A partir d'ara seran nombroses, i generalment d'una alta qualitat, les obres mèdiques i quirúrgiques castellanès.

No hi ha, doncs, massa quantitat d'obres mèdiques o quirúrgiques escrites en català durant aquestes dues centúries. I quasi totes les que coneixem són, o bé tractats de cirurgia, o bé estudis sobre la pesta. En totes aquestes obres la llengua catalana és usada per la raó del desconeixement del llatí de molts cirurgians —barbers-cirurgians— (en quant als llibres quirúrgics) o bé perquè es tracta d'obres destinades a divulgació, més que no pas als metges (en quant a les obres sobre la pesta, en les que es donen consells sobre la seva prevenció i curació).

13. SALRACH, Josep M.; DURAN, Eulàlia, *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, 2, Edhasa, Barcelona, 1981, p. 965.

És un fet a constatar que els llibres que coneixem amb estudis sobre la pesta són tots impresos: en llengua catalana, en el transcurs de molt pocs anys n'hi ha una bona sèrie. Està clar que són èpoques en les quals la pesta causa grans estralls en la nostra població. I, en canvi, les obres de Cirurgia que hem trobat, i que són ja conegudes, són totes elles manuscrites.

És evident, per altra part, que una recerca més sistemàtica en aquest sentit ens donaria, segurament, més obres, sobre tot manuscrites. De moment, però, ens limitarem a citar els tractats més coneguts.

Direm, abans que res, que parlarem de les obres mèdiques escrites en català, dividint-les en dos grups, segons els períodes en què foren escrites.

El primer és l'anterior a l'aparició de la impremta. Són molt nombroses les obres mèdiques manuscrites que coneixem d'aquest període. Nosaltres, però, no en parlarem. Senyalarem només que se'n poden trobar en nombroses Biblioteques de tot Europa —París, Bordeus, Biblioteca Vaticana—¹⁴ i també a Madrid, Sevilla, Saragossa, a part de les nostres Biblioteques de Catalunya, de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears, Universitària,¹⁵ etc. Hi ha, a més a més, nombrosos estudis sobre manuscrits catalans,¹⁶ existents en diversos Arxius.

Un segon període d'aparició d'obres mèdiques en català ve definit per l'existència de la impremta a les nostres terres. I hi ha, doncs, diverses obres —incunables— de finals del segle xv, i també d'altres de principis del segle xvi. Després vindran dos segles en els que trobem molt escasses obres catalanes: són dos segles d'obscuritat

14. BATLLORI, Miquel, *Notícia preliminar*. A ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes. Volum II: Escrits mèdics*, Editorial Barcino, Barcelona, 1947, p. 59.

15. MATEU I IBARS, Josefina, *Manuscrits de Medicina i Ciències afins a la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona*, GIMBERNAT, Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència, vol. I, Barcelona, 1984, p. 185.

16. Són molts freqüents els estudis sobre manuscrits catalans de diversos autors. Citarem a BOHIGAS, MADURELL I MARIMON, BATLLE I PRATS, JUNYENT, MARTI DE RIQUER, etc., massa nombrosos per donar-ne aquí una recensió més extensa.

—NADAL I FARRERAS—¹⁷ que els qualifica així des de punts de vista científic i literari.

Això ens portarà fins a principis del segle XVIII, en els que trobem els escrits d'Anton DE BORJA i Carles PALLEJA.

Anem, doncs, a parlar breument d'aquesta segona època de la nostra literatura mèdica.

A) LLIBRES SOBRE LA PESTA

Citarem l'existència de dos incunables, un d'ells original, i l'altre traducció d'un llibre important en el seu temps. Es tracta de

a) ALCANYIS, Lluís:

«*Regiment preseruatiu e curatiu de pestilencia* compost per mestre Luys alcanyis mestre en medicina.»¹⁸

És un magnífic exemplar d'incunable, en lletra gòtica, en el qual no hi consta el lloc ni l'any d'impressió. És, segurament, aparegut l'any 1490. Ha estat ben estudiat i transcrit en diverses ocasions.¹⁹

b) VALESCO DE TARANTA:

«*Tractat de la epidemia e de pestilencia per mestre Valesco de Taranta mestre en arts e doctor en medicina*: traduït de lati en lengua catalana per en Joan vilar doctor en quiscun dret. Estampat en Barcelona any M.CCCC.LXXV.»²⁰

17. NADAL I FARRERAS, Joaquim, *Dos segles d'obscuritat (XVI i XVII)*, Dopesa 2, Barcelona, 1979.

18. Biblioteca de Catalunya.

19. Vegeu-ne la transcripció, junt amb l'estudi de l'autor a VENTURA, Jordi, *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*, Edicions Tres i Quatre, sèrie «la unitat», núm. 38. València, 1978, p. 53.

20. Biblioteca Real de Madrid.

A Barcelona n'hi ha una altra edició: «Compendi vtilissim contra pestilencia tret dela font de medicina. En conte en si dotza auisos molt notables per los quals mijansant lo diuinal adiutori quiscu seguint aquells: sia preseruada dela pestilencia. Amen. Johan vilar doctor en cascun dret de la insigna Ciutat de Barçalona Mijansant la gracia de deu. Fou emprentat lo present tractat en la insigne Ciutat d'Barçalona per mi Mestre Johan Rosembach Alemany. a. xx del mes de Martz. Mil.d.e.vij.»

Com senyala VENY, es tracta del «primer dels sis llibres mèdics sortit de les premses de la Península».²¹

De les obres aparegudes posteriorment sobre la pesta, totes elles impreses, les més conegudes apareixen en diverses ciutats de Catalunya amb molt poca diferència de temps. Citarem les següents:

1. Joan Rafael MOIX:

«*Llibre de la Pesta dividit en tres tractats. En doctrina vniversal preservatio, y curatio della.* Compost per lo doctor en Arts, y Medicina Ioan Raphael Moix de Gerona, Ab licencia. En Barcelona en casa de Iaume Cendrat. Any .M.D.LXXXVII.»²²

2. Antoni GIRAULD:

«*Vtilissim, Prompte, y Facil Remey e memorial pera preservarse, y curar de la Peste.* Fidelissimament y curiosament Recolegit, y comunicat per lo Senyor M. Antoni Girauld de Montpeller: Doctor en Medicina, habitant en Narbona. Ab llicencia. En Perpinya, en casa de Sanso Arbus. 1587.»²³

3. Lluís FABRA:

«*Discurs sobre la Peste explicant la essencia della, causes, senyals, pronostic, y curacio. axi a lo que toca en general a la peste, com en particular acomodantlo a la concurrencia del any 1586. Fins al present de 1589.* Compost per Luis Fabra Doctor en Medicina habitant en Gerona. En Perpinya ab llicencia. Estampat en casa de Sampso Arbus. 1589.»²⁴

4. Francesc TERRADES:

«*Compendi de la peste, y de la precaucio de aquella.* Compost per lo molt R. señor Francesch Terrades preuere, natural de la insigne

21. VENY I CLAR, Joan, «*Regiment de preservació de pestilència*» de Jacme d'Agramon (s. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic. Publicacions de la Excelentíssima Diputació Provincial, Tarragona, 1971, p. 21.

22. Biblioteca de Catalunya.

23. Biblioteca de Catalunya.

24. JULIÀ, Benet, *Nota sobre el llibre mèdic de Lluís Fabra (1589)*, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol. XXV-II, any 1981, p. 411.

LIBRE
DE LA PESTE
DIVIDIT EN TRES
TRACTATS.

EN DOCTRINA VNIVER-
SAL PRESERVATIO, Y
CVRATIO DELLA.

Compost per lo doctor en Arts, y Medici
na Ioan Raphel Moix de Geroná.

AB LICENCIA.
En Barcelona en casa de Jaume Cendrós,
Any. M. D. LXXXVII.

El «Llibre de la Pesta» de Joan Rafael Moix

ciutat de Mallorca, Doctor en Medicina, y rector de la parrochia de Puigpuñent. Amb llicència. En Mallorca per Gabriel Guasp. Añ. 1590.»²⁵

5. Bernat MAS:

«Orde brev, y Regiment molt vtil, y profitos pera preservar, y Curar de Peste. Fet y ordenat per Bernat Mas, en Arts, y Medicina Doctor; natural de la ciutat de Manresa. En Barcelona per Esteue Liberos. Any 1625.»²⁶

Aquests cinc textos posen al dia els coneixements de l'època en la prevenció i tractament de la Pesta —i d'aquí la seva importància. Són obres de divulgació, en les que es descriuen, sobretot, normes higièniques i dietètiques.

Com a exemple citarem la definició de GIRAUD:

«Que es Peste.

»Lo vulgar poble creu, i li apar: que la Peste no es altra cosa sino lo bony, bossa, vertola, glanola, tumor o eminencia qu'es veu comunament, y hix prop de les orellas; axellas, y angonals...

»Peste es vna febre podrida, y venenosa: la qual procehex de la corrupcio y infectio dels ayre interior, sperits, y humors. Dels quals les vapors que yxen fora del cos, corrompen, y emetzin layre exterior: e causen y exciten al cos grans e molts e malignes accidents.

»Aquesta descripcio es entera y perfecta en totes ses parts.»

Com és lògic, la llengua catalana, a pesar de ser llibres impresos en diversos llocs dels països catalans dels segles XVI i XVII —Perpinyà, Barcelona, Palma de Mallorca— i de representar autors procedents també de llocs ben separats del nostre territori, presenta uns trets comuns, uniformes, sense massa diferències sensibles en els textos.

Que la llengua catalana, però, hagués estat ja gairebé abandonada en els treballs científics, ens ho corrobora Bernat MAS —en data

25. TEJERINA, José María R., *Historia de la Medicina en Mallorca*, vol. I, Palma de Mallorca, 1981, p. 112.

26. Biblioteca de Catalunya.

UTILISSIM,
PROMPTE, Y FACIL
REMEY E MEMO-
RIAL PERA PRESERVARSE,
y curar de la Peste.

*Del qual usen en Roma, Venecia, Alemanyá,
Paris, Lyo, Tolosa, y Montpeller y en al-
tres llochs, ab molt gran contento.*

Fidelissimament y curiosament Recolegit, y com-
municat per lo Senyor M. Antoni Girauld
de Montpeller : Doctor en Medi-
cina, habitant en Narbona.

A B L I C E N C I A.
En Perpinya, en casa de
Sansó Arbus. 1587.

El Llibre sobre la Pesta d'Antoni GIRAULD

ORDE BREV,
Y REGIMENT
MOLT VTI, Y
PROFITOS PERA PRE-
feruar, y Curar de Peste.

FET Y ORDENAT PER BERNAT
*Mas, en Arts, y Medicina Doçtor ; natural
de la Ciutat de Manresa.*

Dirigit à Nostra Señora Sanctissima,
de la Font de la Salut.

El Libre de la Pesta de Bernat MAS

tan significativa com és a principis del segle XVII— quan en el «Prolech al lector» de la seva obra escriu:

«... y per que tothom en general estiga aduertit, y puguen servir-se de nostres remeys, vsant de la llicencia de Hippocrates, Galeno, Aristoteles, Auicena, y altres, he determinat escriurer en nostra natural, y materna llengua Catalana, pera que millor me entengan; que puix es estat permes y llicit a Hipocrates, Galeno, y Aristotil, sent naturals de la Grecia, escriurer en Grech; a Auicena de la Arabia, en Arabich; y a molts altres graues Doctors, tant Flamenchs, Alemanys, Italians, Francesos, Portuguesos, com Castellans escriurer en ses propries, y ordinaries llengues; be sens pot tambe permetrer als Catalans escriurer en Catala, y en nostre propri llenguatge, les coses particularment que han de servir pera comun vtilitat de les gents, que mon intent no es altre, sino servir y aprofitar a tots.»

Uns anys abans, en publicar el seu tractat sobre la Pesta, Antoni GIRAULD, a l'altra banda dels Pirineus, explica també que escriu en català per més facilitat dels seus veïns de Narbona i Perpinyà. S'excusa del retard amb el que surt imprès el seu llibre, que tenia pensat des de feia temps escriure en llatí, però que per les circumstàncies d'aquells moments, amb la invasió de la pesta, s'apressava a editar-lo. Ens ho diu així:

«Vista la urgent necessitat, y occurrencia de la mala disposició del temps *Totauia quod differtur non anffertur*. mes val tard que nunca.

»Vist tambe que yo no som practich o habil en esta vostra llengua, no pendrau en mala part si es en pla o vulgar: y creurau que la mia intencio no es estada may altra, sino compondrelo en llati. Es ver que *Non est turpe, cum re, mutare consilium*. Lo que yo he fet per lo contento de la gent comuna, y de molts altres, y aço ab tanta claricia y facilitat que qualseuulla per tant grosser que sie entendra lo contengut en aquest Memorial: y en son loch sen podra valer y ajudar Ço es en temps de gran necessitat: y essent en part incomoda pera poder cobrar y auer socorro ab tal promptitut com aquest gran mal requereix, y es necessari.»

Malgrat totes aquestes excuses, el text i el vocabulari català del llibre de GIRAULD són de gran qualitat.

Lògicament, totes aquestes explicacions no haurien tingut lloc en l'àmbit d'un idioma que fos regularment emprat en els estudis i els escrits mèdics de l'època.

Finalment citarem aquí, a pesar de no ser pròpiament cap tractat sobre la pesta, l'existència d'una publicació oficial, feta a Barcelona amb motiu de l'epidèmia que sofrí el 1652. Es tracta de:

*«Advertiments convenientes per lo Govern Politich de la Ciutat de Barcelona, en precautio de la pesta. Donats per lo Collegi de Doctors en Medicina, y de Chirurgia, à petitio dels molt Illustres senyors Consellers, y dotsena de morbo de dita Ciutat. Ab Llicentia, en Barcelona en casa de Joseph Forcada, 1652.»*²⁷

Relligat en el mateix volum i amb la mateixa numeració de les pàgines hi ha a continuació uns *«Apuntaments per lo bon govern, dels Hospitals ò Morbaria, donats per lo Collegi de Doctors en Medicina»*.

Es un estudi oficial fet pel «Collegi dels Senyors Doctors en Medicina» juntament amb «los Consols, y Collegiats del Collegi dels Chirurians de la present Ciutat». Per aquest fi foren «convocats en casa del senyor Doctor Francesch Gimbert, Degà del Collegi de Medicina, los Doctors Dimas Vileta, Iuan Pau March y Ialpi, Miquel Vilanera, Bernat Enueja, Lluys Brossa, y Iuan Maresch». El consell primordial que donen, com en tots els tractats de l'època, és el de sortir del lloc on hi ha l'epidèmia, «mudar de lloch y ayre, à altres ayres mes salubres y de bona temperie», però en aquesta ocasió això no és possible —«Pero puix que a tant gran remey no dona lloch lo siti, que ara la present Ciutat pateix»— raó per la qual es donen especialment aquests «Advertiments».

Efectivament, Catalunya viu una època en la que, com ens diu REGLÀ, queda constituïda com un camp de batalla entre Espanya i França. «A partir de l'any 1650, les armes espanyoles avançaren endins de Catalunya pel Sud i per Ponent, fins a posar-se damunt Barcelona per l'agost de l'any següent. L'expugnació de la ciutat pels

27. Biblioteca de Catalunya.

exèrcits comandats pel marquès d'Olias i de Mortara, i Joan d'Àustria, va durar encara més d'un any...»²⁸

La importància de l'epidèmia, per altra part, ens és demostrada per la redacció d'aquests «Advertiments» en els que hi trobem detalls com el de «que ningun Doctor ni Chirurgia, que visitara contagiosos puga en manera alguna, per ninguna causa ni títol visitar altra especie de malalties, encara que fos muller ni fills».

L'ús de la llengua catalana, en aquest cas, és absolutament normal, com a llengua oficial dels Consellers de Barcelona.

B) LLIBRES DE CIRURGIA

De les obres escrites sobre Cirurgia durant aquesta època, el primer detall que ens crida l'atenció és que totes les conegudes i estudiades són manuscrites. Actualment, en efecte, no sabem de cap obra quirúrgica impresa en català al llarg de tots dos segles —XVI i XVII—. Han quedat endarrera els anys en que la Cirurgia catalana era prou important com per assolir la impressió de tres obres fonamentals, en el curt termini de menys de deu anys. Tenim, efectivament, al tombant del 1500 unes obres quirúrgiques de gran valor, de les que parlarem breument.

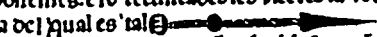
1. GUY DE CHAULIAC:

«*Inventari o collectori de cirurgia*, en vullgar catala fet per mestre Guido de cauliach en arts e en medicina excellentissim doctor. Barçalona ab despeses de maestre Pere miquel librater de dita ciutat a .xxvi. de Setembre any de la natiuitat de nostre senyor Jesu crist. Mil.cccc.lxxxii.»²⁹

Es tracta d'un incunable de gran valor: l'*Inventari o collectori de Cirurgia* marca el punt més alt assolit per la cirurgia medieval euro-

28. REGLÀ, Joan, *Els virreis de Catalunya*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1969, p. 141.

29. De l'«*Inventari o collectori de Cirurgia*» n'hem examinat dos exemplars: un de la Biblioteca Universitària de Barcelona (procedent de la Biblioteca de la Universitat de Cervera), i un altre de la Biblioteca de Catalunya.

son equiuadors aricom de lo actuals accepte
 quel potencial no confouren. mas obctuen: e
 per tal lo actual mes son apropiats a eleuar
 e a dirluar les humors e a obrir la postema: e
 a restremper fluir de sanch que los potencial.
 Mas les vilitats particulars de aquells sō p,
 ses e sumades dels lochs en los quals sō fets
 empero son posats los caustics en los lochs
 carnosos. car atiren del piegon mes que als a
 ctu als els membres pero principals son mes
 trists e damnosos. mas los venigams son pos
 tats en los lochs entre carn: e cupre aricō sōs
 lo mento e detras lo coll e en tota la cara e en
 les clauillas dels peus e de les mans. Car no
 riabē sino les humors entre carn e cu pie ari
 com es vist e appar a vii. per la segōa cosa en
 quina manera son fets los cauteris Es a saber
 quels cauteris actuals sō fets ab instrumēt
 maiorment de metall Mas los potencials sō
 fets ab medecies caustiques. Mas los instru
 ments ab los quals son fets los cauteris actu
 als enuers los antics eren diuersos. E cert
 los moderns han retirats aquells a cert nom
 bre aricō Gui. de salict a. vi. o a. viii. L'frāch
 a. f. Henrich a. vii. Mas po comune caute
 ris sabia de. vi. formes. E los spals cauteris
 sabia ab propis instrumēt fomat segons
 la intencio que po haula cōpir: e sien fets de
 calcia forma tres instrumēt ço es pauit grā
 e mitianer. La pūmeta forma es coltelar: e
 es en dues maneres. ço es doyal qui vol dir
 ab cas tallant de vna part. E spāl tallār de
 dues parts aricom spala. E ab aquest son tal
 lades les carns superflues: e son vbertes les
 apostemes: e sō recuificades les vlcres la for
 ma del qual es tal

Lo segō instrumēt
 es oliuar no pas a forma de fulla de oliuar a
 ricom se cupoaten Gui. e L'ensfranch e Hen
 rich Mas es dir oliuar per tal com es semblā
 a ossule ço es pimpiol dolina aricom dū Xii.
 en lo. ii. sermo de la segona cap de coura caps
 la qual cosa mostra encara la opacio de aq̄ls
 car son fets ab oliuar en la sobirancia del cap
 aricom en sen pen los dits mastrcs. E apres
 les iunctures per la dolor daquelles. E sobre
 los neruis pco que nosia apiegonas en la sub
 stancia daquells mētre que son cauterizats: p
 la putrefaccio: e sobre los ossos per mes eru
 gar com sō cauterizats per corosio. la forma

del qual es a pa
 terç instrumēt.
 dacular a semblāça de piol de veul: fet e
 val a totes coses acaçional lo oliuar segō
 ell mactir es millor fomat segō aricō apres il
 car e mes lōchre p̄ gros l'oluar. E gal es
 millor en vlcres: e enuere p̄ fets de ossos
 la forma del q̄ es tal

Lo quart instrumēt
 es punctual hauent lapicra p̄nta de roca
 ab la qual es cauterizada la lola lōca e es de
 dues maneres ço es ab resta e ab placa perq̄
 que no pulca passar vltra la corna de l'ocul.
 son fets los cauteris que comanant son sō
 pellats ad nodulum en les fontanelas dels
 bñssos e de les carnes. Mas la tra es pia lōch
 a manera de raig ab canula perq̄ que no pu
 ga offendre los costars ab lo qual son caute
 rizats los mēbres p̄gōs aricom fistoles del
 lagremar polip d'entra lo nas e les dets. La for
 ma del q̄ lo pmer es tal

La forma del segō

Canula C

Lo quir instrumēt es cauteri subtil ab lo q̄
 son posats los cerons ab ernalles amples e fo
 rabades. E val aquest cauteri aricom los p̄
 ctuals: e nooulum. Mas sō mes leugers: e
 mes durables. perq̄ car lo nooull fora bic: e
 cau sonēt e fractura de ligadura anuiosa mas
 lo cento non fractura la forma del qual es tal.

La forma de les ernalles

Lo vi. instrumēt es de
 cul ar ab. v. anaciments

p ser. v. cauteris amañera de plata foradada p
 ser. v. forats sobre la dā p la dolor daque lla
 e sobre lo bumer e sobre la gibostant bumerō
 fa la forma del q̄ es tal:

Plata

Mas la manera de fer los
 cauteris actuals es que sia ensercat be lo loch
 on deuen esser posats e sia erugat e sia semp
 alat applicada la plata: o ab la canula freda
 sip deuen esser posades o sens aquella en loch
 on no es necessari e tenent fermament lo pa
 cient e los cauteris be fogueians dos: o aprāt
 com seran necessaris. E sien aguts caute lōca
 ment en manera quel pacient nou vege e sien
 tenguts e premuts ab algun embolcament p
 ço que nos acostē ala carn pero mes formēt
 en los e mes leugrament en lo nerui sine q̄

pea, talment que es convertí en el llibre clàssic per excel·lència i mantingué una vigència per espai de més de tres segles. Se'n feren nombroses edicions, en totes les llengües científiques del seu temps. NICAISE, el gran historiador de Guy de Chauliac,³⁰ en senyala 74 edicions, de les quals 14 són incunables. L'edició catalana és, cronològicament, la sisena apareguda, però la tercera que ha arribat fins a nosaltres. Tres edicions, dues franceses de Lió, i una llatina de Venècia han desaparegut.

És, doncs, importantíssima l'edició catalana, raó per la qual, aprofitant la seva menció, ens agradaria parlar-ne en alguns aspectes que creiem molt interessants.

En primer lloc citarem que recentment el professor BARCIA GOYANES ha sostingut la tesi de que GUY DE CHAULIAC escrigué el seu *Inventari o Collectori de Cirurgia* originalment en llengua catalana,³¹ cosa que, com informa SANCHIS GUARNER,³² ja fou donada per possible per Joan PAULÍS i Emili MARTÍNEZ en una conferència que tingué lloc a Montpeller el 1956. Posteriorment es feu ressó d'aquesta tesi BUJOSA I HOMAR,³³ en un breu treball en el que accepta també aquesta possibilitat.

Més recentment, BARCIA GOYANES ratifica la seva tesi amb la demostració de l'existència de catalanismes —provinents de l'obra de GUY DE CHAULIAC— en el llibre capital de VESALI, *De Humani Corporis Fabrica*, aparegut el 1543, és a dir, uns dos segles després.³⁴

A continuació ens agradaria fer unes consideracions sobre aquesta possibilitat de l'ús de la llengua catalana per GUY DE CHAULIAC.

30. NICAISE, E., *La Grande Chirurgie de Gvy de Chavliac*, avec des notes, une introduction, etc., par E. Nicaise, Félix Alcan, Éditeur, Paris, 1890.

31. BARCIA GOYANES, Juan José, *¿En qué lengua fue escrita la «Chirurgia Magna?»*, Medicina Española, tomo 81, I-II (1982), p. 1.

32. SANCHIS GUARNER, Manuel, *Antics llibres de Medicina en llengua catalana*, Quart creixent, III, 1957, p. 47.

33. BUJOSA I HOMAR, Francesc, *Guy de Chauliac (s. XIII-XIV): un nou clàssic de la Ciència Catalana?*, Ciència, volum 2, novembre 1982, p. 58.

34. BARCIA GOYANES, Juan José, *Los catalanismos de la Fabrica de Vesalio*, Real Academia de Barcelona. Discurso leído por el Académico de Honor Electo, Excmo. Sr. Prof. Dr. Juan José BARCIA GOYANES, en el acto de su recepción, Barcelona, 1984.

Guy és nascut a Occitània, a l'Alvèrnia, en l'ambient, doncs, de la cultura i la llengua occitanes. Ell mateix, en el «Capítol singular» de la seva obra, després de citar cirurgians anteriors, ens diu: «E yo Guido de cauliach cirurgia maestre en medicina de les partides de aluernia del bisbat de menda metge e capella comensal de nostre senyor lo papa.» Estudia a Montpeller, i més tard a Bolonya i París, però la major part de la seva vida mèdica transcorre en terres occitanes. *L'Inventari o Collectori de Cirurgia* fou escrit a Avinyó, on, com senyalen NADAL i PRATS, la llengua catalana era comuna amb l'occitana, de la qual diferia ben poc: «El català fins era comprès en la cort pontificia d'Avinyó. Climent V demanà en certa ocasió a un procurador del rei si Jaume II tenia alguna instrucció sobre els regnes i l'estament dels serraïns; li fou respòs que en tenia, mes era en romanç, "e ell dix nos que el entenia be nostre romanç mas no.l sabria legir".»³⁵

Pèire BEC ens diu el mateix quan parla d'una unitat lingüística entre terres occitanes i catalanes: «si l'examinem (el català) en la seva especificitat lingüística no ens queda més remei que reconèixer que té amb l'occità (l'occità central) unes semblances extraordinàries: semblances naturals reforçades gràcies a una comunitat cultural i política durant una bona part de l'Edat Mitjana».³⁶

És evident que, quan GUY escriu la seva obra, el 1363, «per plaer de ma vellesa», l'idioma català havia assolit una gran importància en la cultura europea: fou l'idioma que expressà per primera vegada les idees científiques —mèdiques— a la baixa Edat Mitjana, entre totes les llengües romàniques (segles XIII i XIV), com manifesta VASALLS: «El català fou, a més, la primera llengua vulgar europea, i amb avanç considerable —de 300 anys respecte al francès— emprada en les dites ciències i la filosofia, així com en medicina.»³⁷ És, ja en aquests moments, un idioma evolucionat, que ha adquirit ja una maduresa.

35. NADAL, Josep; PRATS, Modest, *La llengua, identitat d'un poble*. A *Història de Catalunya*, dirigida per Joaquim NADAL i FARRERAS i Philippe WOLFF, Oikos-Tau ed. Vilassar de Mar-Barcelona, 1983, p. 105.

36. BEC, Pèire, *La llengua occitana*, Edicions 62, Barcelona, 1977, p. 59.

37. VASALLS, Gerard, *L'ús del català dins la literatura científica*, Ponències del VIII Congrés Mundial de Sociologia, Toronto, 1977. A *Treballs de sociolingüística catalana*, vol. I, València, 1977, p. 157.

A més, quan fou escrit el *Collectori*, s'ha dit que un alvernès, un gascó, un provençal, un català, no tenien cap dificultat en entendre's entre ells parlant la seva pròpia modalitat de llengua. I és evident, tal com hem dit abans, que de totes elles sobresortia el català com una veritable eina de cultura, ja ben evolucionada. Si el llibre no fou escrit originàriament en llatí, creiem, doncs, molt possible que fos la catalana la llengua usada.

Per alta part, ja NICAISE explica que s'havia controvertit l'idioma en el que fou escrit el *Collectori*: «romànic», llatí, francès. NICAISE es decideix pel llatí, però indicant que era una llengua barrejada: «le latin de cette époque était une langue dénaturée. C'est un mélange de latin classique et de mots français, provençaux, arabes, auxquels on donne simplement une desinence et une tournure latine».³⁸ I admet que l'idioma emprat podria també ésser un «roman ou patois languedocien». Més endavant esmenta que en el llibre de GUY hi ha expressions que provenen «del provençal, del romànic, de parlars bàrbars o vulgars».

Hem fet totes aquestes consideraciones perquè creiem que ens porten a admetre com a molt possible la tesi de BARCIA GOYANES —per altra part, gran investigador de l'onomàstica mèdica i quirúrgica medieval—, tesi que presentà després d'anys d'estudi. No citem, doncs, les raons adduïdes, a més a més, per ell en els seus treballs ja citats.

Un segon punt, del que voldríem parlar molt breument, és el d'un detall del qual ningú no n'ha fet esment.

L'Inventari o Collectori de Cirurgia comença amb les següents paraules: «En nom de deu: comença lo inventari o collectori en la part cirurgical de medicina compilat e complet lany de nostre senyor mil quatrecents sexanta y tres per Guido de cauliach mestre en medicina en lo famos studi de montpeller.»

Certament sorprèn la data de 1463, que no té cap significació particular en relació a l'obra, que fou escrita, com sabem, l'any 1363. Suposem, doncs, que fou un simple error de l'editor. Lògicament no

38. NICAISE, E., *Op. cit.*, p. XCIX.

hi ha cap altra suposició versemblant o, almenys, nosaltres no l'hem sabut trobar. És, per altra part, un simple detall sense cap més importància.

2. Antoni AMIGUET:

«Lectura feta per lo reuerent mestre en medicina Antoni Amiguet sobre lo tractat segon del R. mestre Guido lo qual tracta de apostemas en general», Barcelona, 1501.³⁹

És una obra extensíssima deguda a Antoni AMIGUET, professor de Cirurgia a Barcelona, que conté els comentaris fets a la «càtedra lliure» que AMIGUET regentava a la Universitat de Barcelona, com ens informa CARDONER I PLANAS.⁴⁰ Es tracta d'unes glosses fetes amb una gran prolixitat sobre totes les definicions del llibre sobre apostemes de l'«*Inventari o Collectori*» de GUY DE CHAULIAC, a qui tracta amb una veritable reverència.

3. Pere d'ARGELATA:

*«Aci comença la cirurgia del reuerend e meritissim doctor en artz e en medicina Lo reuerend mestre Pere de argilata dela ciutat de Bolonia. Lo qual es estat treduit de lati en lengua vulgar Cathalana per lo venerabile en Narcis sola: batxeler en arts e en medicina cirurgia Ciutada de Barcelona corregit emendat per los reuerendisims e meritissims doctors en arts e en medicina Mestre Francesc seruent e mestre Alfonso de torelleo: e mestre Johan gelabert cirurgia tots de la villa de Perpinya. Estampat ab gran diligencia en la Noble villa d'Perpinya Per Mestre Johan Rosembach Alamany. a .xv. del mes d'Gener. Any M.d.iiij.»*⁴¹

És una bella edició, en llengua catalana, de la «Cirurgia» escrita per Pere d'ARGELATA i impresa per primera vegada a Venècia el 1588. ARGELATA nasqué a Bolonya, de la Universitat de la qual fou professor. La seva obra tingué gran difusió en el seu temps.

39. Biblioteca Nacional de Madrid.

40. CARDONER I PLANAS, Antoni, *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Editorial Scientia, Barcelona, 1973, p. 172.

41. Biblioteca de Catalunya.

A partir d'aquesta data —primers anys del segle XVI— ja no trobem cap més obra quirúrgica impresa en llengua catalana. I no serà fins al segle següent quan coneixem alguns manuscrits de Cirurgia. En citarem només alguns, ja estudiats:

1. *Chirurgia treballada*, del doctor Mathias ROIG, catedràtic a Palma de Mallorca, obra ben estudiada per José M. R. TEJERINA.⁴²

2. *Tractat de Sirurgia*, de Francesc PUIG, manuscrit del qual varem parlar en altre lloc, degut, probablement, a un catedràtic de Cirurgia de la Universitat de Barcelona.⁴³

3. *Concurs de Cirugia*. És un manuscrit miscel·lani,⁴⁴ en el que hi trobem, relligades en un mateix volum, diverses obres quirúrgiques:

a) *Tractat de flobotomia, y de las pars que en ella se contenen*.

b) *Capitol dels graus, y virtuts dels simples, comensant per lo Abecedari*.

c) *Principis de Cirurgia*. No en sabem el nom de l'autor, ni si és una obra original o bé el recull i la traducció d'unes lliçons quirúrgiques, potser d'una obra anterior. Està escrit per una mà diferent de les obres anteriors. És molt similar, en tots els capítols, a l'obra ja esmentada de Francesc PUIG.

d) *Concurs de Cirugia*. Està escrita a continuació, sense cap numeració de les pàgines, i escrita per la mateixa mà. Conté les lliçons de Josep ROIG, professades a la Universitat de Barcelona —coincidint, doncs, amb el manuscrit ja citat de Carles PALLEJA.

Volem ressaltar el «Proemi», on també l'autor explica el perquè de l'ús de la llengua catalana:

42. TEJERINA, José María R., *Historia de la Medicina en Mallorca*, vol. II, Palma de Mallorca, 1984, p. 41.

43. VALLRIBERA I PUIG, Pere, *Comentaris sobre un manuscrit català de Cirurgia del segle XVII*, GIMBERNAT, Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència, vol. IV (Actes del IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana), Barcelona, 1985, p. 379.

44. Manuscrit de la Biblioteca de Catalunya (Ms. 1401).

«Es mon desityx (sic) traduir de llatí en català la cirurgia del molt sapient Dr Roix Catredratic de Cirugia en la molt illustre Ciutat de Barna, y Universitat della Mestra cirurgia del Admirabilissim hospital de Sta. Creu, Mogut del us, y costum, que lo Illustre collegi de Cirurgia te de exsaminar en català los axsamens dels que pretenen esser mestres cirurgians de la dita Illustre Ciutat Y tambe per ferce, y saber com sean fet las conferencias, y practicas de Cirurgia, a llengua catalana, y finalmt pq an alguns los apareix lo llatí un mon de confusions per aver atquirida poca ciencia de gramatica.»

e) *Tractat de Operacions de Cirurgia del Sr Joseph de la Charriera.*

f) *Tractat de Llagas.*

g) *Tractat de la Sanguificacio.*

h) *Tractat de tumors en general.*

i) *Tractat de Chimica de animals enters y de las pars que contenen, y las virtuts que enclohen; y de las plantas vegetals, y las virtuts que tenen, totes las pars. Y dels minerals, y ab grandissimas virtuts que en si tenen reconsideradas. Y del craneo huma.*

j) *Tractat de Reseptas.* N'hi ha recollides una gran quantitat, no totes escrites per la mateixa mà, és a dir, afegides progressivament.

Hi ha molts altres manuscrits: en coneixem alguns, però no són tan complets com els citats, ni amb la signatura de l'autor, raó per la qual no en parlem aquí.

Les obres de tema mèdic o quirúrgic escrites en llengua catalana són, doncs, una minoria, cosa que palesa l'abandó del català que, com indicàvem abans, fou progressiu a partir del començament del segle XVI. ARDIT, BALCELLS i SALES ens ho fan notar: «Tanmateix no és que predominessin els tractats tècnics i científics en català, però en això no hi ha tampoc ruptura de tradició, en el segle on a tot Europa tants llibres científics continuaren essent escrits encara en llatí. Però és significatiu que el cas d'altres formes de cultura que

la jurídicoliterària no hagi ni tan sols estat plantejat pels qui parlen d'abandó del català com a llengua de cultura.»⁴⁵

2. ÚS DEL CATALÀ CIENTÍFIC DESPRÉS DEL DECRET DE NOVA PLANTA

En aquest estat de coses que hem intentat de descriure fins ara, la Nova Planta és implantada a Catalunya: constitueix —com és ben sabut— una repressió fortíssima sobre la llengua catalana, que és bandejada de tot ús públic i oficial.

Un factor molt important és, en aquesta repressió, la creació de l'única Universitat que hi haurà a Catalunya des d'ara, substituïnt a totes les Universitats catalanes existents fins el 1714.

Alguns autors, però, han volgut restar importància al fet de l'ensenyança castellana de Cervera, adduint l'anterior abandó de la llengua catalana en el seu ús científic, de tal manera que el castellà, certament, el que feu va ser restringir l'ús del llatí.

Cervera, però, tardà en tenir ressó universitari propiament dit. Segons MOREU-REY: «Acabada la guerra de Successió, els vencedors van intentar, i al començament ho aconseguiren, d'imposar una nova estructura política, fortament centralitzada. Les universitats catalanes (Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona, Solsona, Vic) foren abolides i es creà una universitat única a Cervera.» Cervera fou creada, també, per «humiliar els estudiants i professors catalans que havien demostrat llur patriotisme antiborbònic durant la guerra civil». I «a més de les circumstàncies aberrants de l'engendrament de la institució no s'hauria d'oblidar que les característiques de la nova manera de pensar eren incompatibles amb una "cultura universitària" en el sentit clàssic».⁴⁶

45. ARDIT, Manuel; BALCELLS, Albert; SALES, Núria, *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*, Edhasa, Barcelona, 1980, p. 31.

46. MOREU-REY, Enric, *Els nuclis illustrats i els principals centres de cultura*. A *Història de Catalunya*, dirigida per Josep Maria SALRACH, vol. 4, Ed. Salvat, Barcelona, 1983, p. 274.

La veritat és que Cervera assolí més endavant un bon nivell en algunes Facultats, però els estudis de Medicina mai no arribaren a ésser importants. Inclús, com estudia Ferran SOLDEVILA, «en els primers temps l'Estudi podia haver-se ressentit de la mancança de figures científiques de primer rengle disposades a anar-hi a professar. Fet i fet la Facultat de Medicina se'n ressentí més que cap altra». ⁴⁷

Per totes aquestes causes, la Medicina es continuà ensenyant a Barcelona, i també la Cirurgia. En quant a Cervera «a la seva Facultat de Medicina... no s'hi ensenyava ni cirurgia pràctica, ni anatomia, ni biologia, ni botànica. Els millors metges catalans del segle és a Tolosa, o a Montpeller que es formaren; alguns passaren per València i, més endavant, per l'escola de cirurgia fundada a Barcelona el 1760». ⁴⁸

Cervera, evidentment, no tenia cap centre hospitalari com l'Hospital de la Santa Creu barceloní, on els futurs metges i cirurgians havien de continuar estudiant i practicant. Una demostració la tenim en l'obra que estudiem, de Carles PALLEJA, que tradueix les lliçons del curs de Cirurgia professada, a Barcelona, per Josep ROIG el 1736, és a dir, dinou anys després del Decret de creació de Cervera.

I ens ho confirma SOLDEVILA: «Adhuc suprimida la Universitat de Barcelona, l'urc del vencedor havia hagut de respectar-hi alguns dels ensenyaments universitaris. Una facultat sencera, la de Medicina, va seguir-hi funcionant: els seus ensenyaments van continuar donant-se a l'Hospital de la Santa Creu, però va passar a dependre, com a la resta d'Espanya, del *Protomedicato*, organisme que dirigia la Medicina i la Cirurgia hispàniques en tots els seus aspectes». ⁴⁹

La importància que pot tenir Cervera en aquest procés descatalanitzador rau en el fet que la llengua catalana hi fou prohibida absolutament per la docència. MOREU-REY recull, parlant de Josep FINES-

47. SOLDEVILA, Ferran, *Barcelona sense Universitat i la Restauració de la Universitat de Barcelona (1714-1837)*, Barcelona, 1938, p. 37.

48. ARDIT, Manuel; BALCELLS, Albert; SALES, Núria, *Op. cit.*, p. 31.

49. SOLDEVILA, Ferran, *Op. cit.*, p. 57.

TRES —una de les màximes figures de la Universitat cerverina— que aquest «no s'avenia a "borbonejar" com els seus col·legues i que utilitzava el castellà ben a contracor: segons els reglaments, les classes es feien en llatí i les explicacions es donaven en castellà».⁵⁰

Totes aquestes consideracions ja ens fixen un context històric, unes circumstàncies, en les que hem de posar el conjunt de les obres d'Anton DE BORJA i de Carles PALLEJA.

Com hem dit abans, creiem que tot això dóna una significació especial, a tenir molt en compte, en estudiar aquesta obra quirúrgica; tota ella palesa l'interès dels cirurgians —i pensem que no solament de BORJA i de PALLEJA— en seguir utilitzant la nostra llengua. Pensem, i hem de constatar-ho, que els barbers-cirurgians i cirurgians romancistes⁵¹ no eren llicenciats en Arts —licenciatura que podem comparar amb el nostre batxillerat— i no havien estudiat, per tant, la llengua llatina. Aquesta és una raó principal en l'explicació del predomini del català en les obres quirúrgiques, cosa que, per altra part, passa igualment en altres idiomes.

Així, referent a la llengua castellana, citarem l'aparició, ja a mig segle XVI, d'una obra important, la primera d'anatomia escrita en castellà. N'és autor Bernardino MONTAÑA DE MONSERRATE, nascut probablement a Barcelona, però que exercí a la Cort de Madrid com a metge reial. L'obra és *Libro de la Anothomia del hombre*, i en ella MONTAÑA DE MONSERRATE manifesta que escriu «en romance porque muchos cirujanos y otros hombres discretos que no saben latin se querran aprouechar de leerlo».⁵²

50. MOREU-REY, Enric, *Op. cit.*, p. 276.

51. S'anomenen *romancistes* els mestres cirurgians que no han tingut estudis de llengua llatina en no ser llicenciats en Arts. Aquesta accepció de la paraula romancista no consta en cap diccionari, ni en la G.E.C. Creiem, però, en la seva validesa, en una accepció compresa també en altres idiomes (castellà, francès, etc.).

52. *Libro de la Anothomia del hombre*. Nueuamente compuesto por el Doctor Bernardino Montaña de Monserrate Medico de su Magestad. Muy vtil y necesario a los medicos y cirujanos que quieren ser perfectos en su arte, y apazibles a los otros hombres discretos que huelgan de saber los secretos de la naturaleza. En el qual libro se trata de la fabrica y compostura del hombre, y de la manera como se engendra y nasce, y de las causas por que necessariamente muere. Juntamente con vna declaracion de vn sueño que soño el Illustrissimo señor don Luys Hurtado de Mendoça Marques de Mondejar, etc.

També per la mateixa època apareixen a França les obres d'Ambrosi PARÉ, la primera de les quals és *La Méthode de traiter les playes faictes par haquebuttes et autres bastons à feu et de celles qui sont faictes par flèches, dards et semblables; aussi des combustions spécialement faictes par la poudre à canon*. Claude d'ALLAINES remarca el fet de l'ús del francès i les controvèrsies que això provocà.⁵³

Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ escriuen els seus llibres i traduccions pensant, doncs, en que els estudiants o joves-cirurgians tinguessin la facilitat de textos catalans en els seus estudis. BORJA, ja ho veurem, especifica en els seus manuscrits que els escriu pels seus fills, «si volen seguir la art de cirurgia». I, junt amb PALLEJÀ, es preocupa en traduir els llibres castellans més estudiats de l'època. Aquest és un altre tret comú, doncs, dels nostres cirurgians: durant un període de pocs anys Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ treballen per deixar-nos un llegat important, amb els estudis oficials de l'època a Barcelona, els textos de Cirurgia castellans que es feien servir en aquell temps, el recull de les novetats terapèutiques i els fruits de l'experiència pròpia en l'exercici de la professió de cirurgià romancista.

Que esta puesta por remate deste libro. El qual sueño, debaxo de vna figura muy graciosa, trata breuemente la dicha fabrica del hombre, con todo lo demas que en este libro se contiene. Dirigido al dicho señor Marques. Con preuilegio Imperial. Impresso en Valladolid en casa de Sebastian Martinez. Año de .1551.

Colección de Primeras Ediciones (Serie folio). I. Ministerio de Educación y Ciencia - Dirección General de Archivos y Bibliotecas. Instituto Bibliográfico Hispano, Madrid, 1973.

Vegi's en especial l'interessant Pròleg d'Amalia SARRIA RUEDA.

53. ALLAINES, Claude d', *Historia de la Cirugia*, Oikos-Tau, Barcelona, 1971, p. 44.

III

LA CIRURGIA A CATALUNYA AL TOMBANT DEL SEGLE XVIII

En començar el 1700 l'exercici de la Cirurgia, a casa nostra, està gairebé exclusivament a mans dels barbers-cirurgians o mestres cirurgians romancistes, que exerceixen el seu art per totes les nostres comarques. És una època en que la cirurgia ha quedat retrassada, és antiga —i vella— i viu encara de les fonts clàssiques, tant en els estudis com en la pràctica corrent.

La nostra cirurgia, que fou puixant durant tot el temps de la baixa Edat Mitjana, ha arribat ara a un nivell molt baix. Com diu CORBELLA, parlant de l'evolució de la Medicina Catalana, i senyalant els seus dos moments de màxim nivell: «El cos de doctrina de la medicina catalana comença a l'Edat Mitjana, amb el creixement nacional de Catalunya. És aleshores quan la nostra medicina assoleix per primera vegada —i única— el primer lloc... En el segle XIV la cirurgia catalana és important. Després una pesta, la del 1348; un canvi en el centre polític del Mediterrani, ens porta a la davallada... Els anys dels Austries són foscos per a Catalunya i per la nostra medicina. El centre d'interès comercial i polític s'ha allunyat cap a l'Atlàntic. Hem quedat una mica cap a un racó. La medicina baixa de to... El segon període de la nostra cultura mèdica comença cap el 1760. El fet polític de la Il·lustració, l'inici de la industrialització, una obertura al comerç, porten al revifament vital dels catalans. La medicina segueix el mateix camí... De primer l'esforç personal de Pere Virgili crea els Col·legis de Cirurgia de Cadis (1748) i Barcelona (1760). Pocs anys després ja tenim uns seguidors i Gimbernat crea el Col·legi de Madrid. Virgili crea estructures; l'etapa següent les conso-

lida. Cap a la fi de segle ja comença el lluíment científic, tot just a nivell local.»⁵⁴

Hem volgut fer aquesta referència, conservant tota la seva concisió, per concretar una època, de baix nivell científic, que és la que envoltà els nostres autors.

En un primer moment, en els Estudis Generals, es donaren cursos de Cirurgia, pero no hi ha cap Universitat que doni el títol o grau de cirurgia. El llicenciat o doctor en Medicina (títols, aquests sí, aconseguits a la Universitat) practica, a més a més, la cirurgia al costat d'un mestre cirurgià. Aquests doctors en Medicina que s'especialitzen també en la pràctica quirúrgica són els qui, amb els seus llibres de cirurgia, guiaran durant molt de temps el treball dels cirurgians pràctics. Obres com les ja citades de GUY DE CHAULIAC o de Pere d'ARGELATA mantenen, quan apareixen a Catalunya, el bon nivell de la nostra cirurgia. Com hem dit, la seva validesa es manté durant segles.

Però el llicenciat o doctor en Medicina, poc a poc, va deixant les pràctiques quirúrgiques a altres mans. I així apareixen els cirurgians pràctics, que no han estudiat medicina, els barbers-cirurgians o cirurgians romancistes, que gairebé sempre es limiten a seguir les ordres del metge. Les pràctiques quirúrgiques, de fet, i fins a la renovació de l'ensenyament de la Cirurgia a la segona meitat del segle XVIII, són ben limitades: sagnies, curacions de malalties externes (ferides, úlceres), extirpació o obertura de tumoracions superficials (adenitis, abscessos, quistes), administració d'enemes, ventoses, etc. Poca cosa més es podia fer, quirúrgicament; hi havia, però, especialistes —purs empírics quasi sempre— que extirpaven càlculs de la bufeta de l'orina, operaven hèrnies i hemorroides, tractaven fractures i luxacions (algebristes) o extirpaven peces dentals.

L'exercici d'aquesta Cirurgia, a Catalunya, era ben legislat des de temps ben antics.

54. CORBELLÀ I CORBELLÀ, Jacint, *Esquema de l'evolució històrica de la medicina catalana*. I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana. Llibre d'Actes, volum I, Barcelona-Montepeller, 1970, p. 55.

Precisament a casa nostra, des de l'any 1400 hi ha constituït el Gremi de Cirurgians, creat sota l'advocació dels sants Cosme i Damia, i que obté llicència i aprovació per part del rei Martí l'Humà.⁵⁵

Entre els articles de l'acta de creació hi trobem ja especificades certes condicions per a l'exercici dels cirurgians a la ciutat. Hi llegim, per exemple:

«En lo nom de nostre Senyor e de la Verge Madona Santa Maria e de tota la cort celestial dels benauyrats martirs Sent Cosme e Sent Damia a honor e reverencia llur prometen los prohomens barbers e cirurgians de la ciutat de Barchinona...»

En l'article XII hi consta, textualment: «Item que algun macip o fadri no puisse parar obrador per si si donchs en la dita art no havia stat ab mestres V anys e aço provas ab scriptura authentica...»

Aquesta situació, per altra part, era la que existia a tot arreu; a Castella, on els Gremis regulaven també l'exercici de la cirurgia —cosa que continuarà fins a la creació dels Reials Collegis de Cirurgia de Cadis i Barcelona—,⁵⁶ a França, on també sota la mateixa advocació dels sants Cosme i Damia existien els Gremis de cirurgians,⁵⁷ a Anglaterra, on es constitueix la Germandat de Mestres Barbers i Cirurgians el 1540, a Londres,⁵⁸ etc.

A Catalunya, a partir d'aquesta època —principis del segle xv— el Consell de Cent és qui té compte de legislar, de manera continuada, sobre els estudis i l'exercici de la cirurgia a càrrec d'aquests mestres cirurgians i barbers, tant a Barcelona, com a totes les viles de les nostres comarques, amb lleugeres diferències.

55. BOFARULL Y SANS, Francisco, *Gremios y cofradías de la Antigua Corona de Aragón*, tomo II, Barcelona, 1910, p. 273.

56. GRANJEL, Luis S., *La Medicina Española del siglo XVIII*, Ed. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1979, p. 86.

57. FORGUE, Emile; BOUCHET, Alain, *La Chirurgie jusqu'à la fin de XVIIIe siècle. A Histoire de la Médecine, de la Pharmacie, de l'Art Dentaire et de l'Art Vétérinaire*, dirigie par Jacques POULET, Jean Charles SOURNIA et Marcel MARTINY, Société française d'editions professionnelles, médicales et scientifiques, vol. III, Milano, 1978, p. 131.

58. BISHOP, W. J., *Cirurgia histórica*, Editorial Mateu, Barcelona, 1963, p. 135.

Com hem indicat en un altre treball,⁵⁹ des d'ara, trobem nombrosos decrets o «ordinacions» del Consell de Cent sobre els cirurgians, fins el 1714, en que el Consell és abolit. D'aquest treball en treurem algunes notes, esmentant només les ordinacions més importants i més properes a l'època de que parlem.

Ja de ben aviat, Barcelona tingué cura de la formació dels cirurgians barcelonins, els quals s'havien de sotmetre a proves i exàmens per poder exercir, prèvia l'obtenció del títol de Mestre Cirurgià.

Així, ja el 1479, «els cirurgians e barbers de la dita ciutat en nom de tot lo col·legi daquells» reunits amb el Consell de Cent, legislen que «los cirurgians que volen tenir botiga en la dita ciutat e usar de cirurgia en aquella san primerament esser examinats dins la casa de la dita ciutat».⁶⁰

Repetidament hi ha, doncs, documentació sobre la manera de fer i de convocar els exàmens i de les condicions del mestre cirurgià per poder tenir botiga a Barcelona.

Citarem, per exemple, la següent normativa:

«De cirurgians. Dijous a 27 noembre del any 1489.

»Que com en lo passat, ço es a 25 de noembre de 1479 fou statuyt e ordonat que los cirurgians que volran tenir botiga en la dita ciutat e usar de cirurgia en aquella havien esser examinats en la casa de la ciutat deuant los magnífichs Veguer e consellers», i en presència d'un tribunal amb dos doctors en medicina, catedràtics de la Universitat —«dos fisichs»—. ⁶¹ Aquests examinadors eren, en principi, nomenats per la Universitat, però el Col·legi de Cirurgians obtingué més endavant la prerrogativa de ser ell l'encarregat de fer aquesta elecció.

Inclús, també ben aviat, està regulada la manera de succeir als cirurgians que moren, deixant vacant la botiga. Els fills dels cirurgians hi tenen prioritat, segons veiem en ordinacions diverses:

59. VALLRIBERA I PUIG, Pere, *Notes per una història de la Cirurgia Catalana*, «Primeres ordinacions del nou redrés del Col·legi dels Chirurgians de Barcelona» de 1658. Inèdit.

60. A.H.C.B., Consell de Cent, Ordinacions Especials, sèrie IV, 10, fol. 174 v.

61. A.H.C.B., Consell de Cent, Ordinacions Especials, sèrie IV, 11, fol. 107.

«De cirurgians.

»Dimecres lo primer del mes de Abril del any .mil sinch cents y sis. Los honorables consellers y prohomens de la ciutat de Barchna feren sobre la art dels cirurgians de la dita ciutat les ordinacions següents:

»Item com en lo passat, ço es a 28 de Nohembre del any 1460 per los honorables consellers y prohomens de la dita ciutat entre altres coses sie stat ordonat que si deffallius algun cirurgia de la dita ciutat dexasse algun fill o net del cirurgia puxe tenir lo obrador de cirurgia fins tinga edad de 25 anys e segons en dita ordenacio es pus largament contengua. E sia just y rahonable que la dita ordenacio compregua nò solament los fills y nets mes encara les filles dels dits cirurgians...»

Aquestes ordinacions són fetes per «Joan Soler, Antoni Boxadell, Llorens Joncar e Marti Sola, prohomens lany present de la Confraria e Collegi dels cirurgians de la dita ciutat».⁶²

Segons aquestes condicions, doncs, els fills del cirurgià poden continuar regint l'obrador fins els 25 anys, edat en la qual s'han d'haver examinat per poder continuar, i les filles fins els 18 anys «entenent la dita edat de 18 anys se haie a casar ab cirurgia examinat. Altrament haie a plegar lo dit obrador».

Més endavant, però, tot i ratificant els permisos anteriors a favor dels fills de cirurgià mort, es posen noves condicions:

«Ordinacions de Chirurgians fetes a xxv de Agost MDCxvii.

«... perque essent com es cosa tant conuenient que los chirurgians qui tenen per offici lo curar nafres y ferides bonys i lo demes tocant a la art de chirurgia en que va moltes vegades vida de persones y axi sie necessari que los chirurgians sien molt destres y entesos en dita art de chirurgia y axi en la theoria com en la practica y aquestas qualitats tan necessaries mort lo chirurgia mestre nos poden

62. A.H.C.B., Consell de Cent, Ordinacions Especials, sèrie IV, 12, fol. 143 v.

passar a la viuda que resta ni en los pubills sos fills ni tampoch se poden alcansar per medi de algun joue...»

Indiquen que només es pot continuar la botiga durant un any i un dia, regida per «algun fadri habil y sufficient examinat y aprobat per los consols del collegi de chirurgians y no altrament».⁶³

Una de les preocupacions constants del Consell de Cent, juntament amb el Col·legi de Cirurgians de Barcelona fou la de la formació dels estudiants, ja que havien de seguir cursos d'Anatomia i Cirurgia a la Universitat, professats en llatí, llengua que els joves aprenents no havien estudiat. I per això s'exigeix sempre una formació prèvia en aquesta llengua. Les condicions han anat variant amb el temps, però sempre s'ha mantingut la vigència de l'obligació de cursar classes de llatí.

Vegem algunes d'aquestes ordinacions, de diferents èpoques:

«Ordinations e nou redres general fet per instauracio e Reparatio de la Universitat del Studi General de la Ciutat de Barcelona, y aprobades per lo consell de cent jurats celebrat lany M.D.LXXXVJ a xxv de Abril y confirmades ab altro consell celebrat a xvii de maig dit any.»

En el capítol XIII parla de les càtedres de Medicina, i d'una de Cirurgia, que s'impartirà de «deu a honze», i que estarà dotada amb seixanta lliures. A aquesta càtedra hauràn d'assistir, precisament, els estudiants aprenents de cirurgia:

«Capitol XXXIII. Que los jouens chirurgians haian de hoyr dos anys de chirurgia en llati.

»Item statuiren conforme tambe lo ordenat en lo any MDlxii que quiscun joue dels chirurgians haie de hoyr dos anys de chirurgia en llati E que no puguen esser admesos en chirurgians de la present ciutat que no hajan hoyts los dits dos anys de chirurgia.»⁶⁴

63. A.H.C.B., Consell de Cent, Ordinacions Especials, 26, fol. 37.

64. A.H.C.B., Consell de Cent, Ordinacions Especials, 23, fol. 18.

Per això, tenint en compte que aquests «aprenents y jouens chirurgians» han d'assistir a la càtedra de Cirurgia a la Universitat, «los dits consellers y prohomens statuyren y ordenaren que daqui al deuant ningun apprenent puga esser admes al exercici y pratiga de la art de chirurgia que no hage oyt primer tres anys de grammatica de que hage de constar ab testimoni y ans que los mestres admetan o prengan en sa casa o botiga algun apprenent i tambe abans que los quatre consols a qui toca admetan a la presentacio y tentatiua algun joue per a passar lo mestre...»⁶⁵

En aquest moment, doncs —principis de segle XVII— els aspirants al títol de mestre cirurgià amb exercici a Barcelona havien de seguir els cursos següents: 3 anys de gramàtica (l·latina), 2 anys d'Anatomia a la Universitat, i portar 5 anys de pràctica al costat d'un mestre cirurgià amb botiga a Barcelona. Amb aquests requisits imprescindibles, es podien presentar als exàmens (tentatives) davant del tribunal examinador a la casa de la vila.

Aquestes condicions, com hem dit, varien en alguns detalls en diferents ordenacions. Citarem, per la seva importància, les fetes el 1638, en ocasió de la unió de la Universitat de Medicina i la Universitat de l'Estudi General de Barcelona, on hi trobem ben especificades les noves regles per l'estudi dels cirurgians:⁶⁶

«Ordinacions e nou redres fet per instauracio, reformacio, é reparo de la Universitat del Studi General de la Ciutat de Barcelona en lo any M.DC.xxxviiij.»

En el capítol II es tracta «De la unio de la Universitat de Medicina a la Universitat del Studi General». S'instaura una càtedra d'«Anathomia» i «obligant al Doctor que llegirà dita Cathedra fasia des del octubre al febrer dotse disseccions o anathomias pera que los estudiants comprouen a la vista lo que per la audicio y lectura de llibres hauran entes» i «que lo vedell notifique al Cathedratic de chirurgia que y ha anathomia pera que dit Cathedratic fassa auisar per dos estudiants seus les botigas de mestres chirurgians perque los jouens hi vajan i se aprofiten».

65. A.H.C.B., Consell de Cent, Ordinacions Especials, 26, fol. 37.

66. A.H.C.B., Consell de Cent, Estudi General, sèrie XVIII, 8, p. 1.

En aquestes mateixes ordinacions s'institueix també que a la Universitat «se llija una Cathedra de cirurgia per los jouens chirurgians la qual haja de llegir un mestre cirurgia».

Els estudiants de cirurgia, doncs, segons tot això, havien de saber llatí, per poder assistir a la Universitat. Transcrivim el Capítol xxxx de les dites ordinacions:

«Que los Jouens chirurgians hajan de ohyr tres anys de grammatica dos de cirurgia y hu de Anathomia.

»Item statuexen y ordenen dits Illustres Senyors Consellers y Sauí Concell de cent que quiscun joue dels chirurgians haja de ohyr tres anys de grammatica abans que entre a aprenent de tal manera que no li valega la practica si no es del dia que haura mostrat y donada proua de dita audicio y dos anys de cirurgia en llati y si menester sera arromansada en catala y un any de Anathomia e que no puga esser admes en Cyrurgia de Barcelona per los consols de dit collegi que no haja ohyts los dits tres anys de grammatica abans de entrar a aprenent dos de cirurgia y hu de Anathomia com esta dit y que dels vuyt anys de practica que a de tenir lo Joue cirurgia per mestre de Barna ne haja de hauer practicat per lo menys hu de complet en lo Hospital General o habitant en dit hospital o assistinhi a la hora de la cura quant los mestres hi seran y que ningun mestre Cyrurgia puga pendrer aprenent algu que no tinga fe (afegit al marge: de la matricula y) dels examinadors de la Uniueritat sotascriita del Vicerector de la àudicio y suficiencia de grammatica y que no li puguen los consols donar la plaça que no mostre hauer satisfet a la sobredita audicio de Cyrurgia y Anathomia ab fe dels lectors sotascriita del Vicerector sots pena de priuacio de tots officis y beneficis de la casa de la Ciutat y collegi de dits cyrurgians y que a dit Joue la admisio de altra manera feta no li valega ni li puga aprofitar en res.»

En moltes altres ocasions s'insisteix en la preparació que els estudiants han de provar abans de ser admesos a l'examen. En 1656, per exemple, es posa l'obligatorietat de que l'alumne per poder examinar-se «haja y dega aportarse del cathedratich de anatomia de com ha assistit a les dotse anothomias se fan en un any a veurer

disecar y explicar aquellas y que axi mateix deguen assistirhi lo any que tindran la dita plasa».⁶⁷

L'any 1658 es donen unes Ordinacions del Col·legi de cirurgians de Barcelona: «Primeras ordinacions del nov redres del Col·legi dels Chirurgians de la present Ciutat de Barcelona, tant en orde a sos examens de tentatiuas, com en lo demes de son govern politich.»⁶⁸ En elles s'especifica bé com han de ser els estudis de llatí pels joves cirurgians, que potser a vegades no eren ben fets —els estudiants de cirurgia no tenien pas massa bona fama— i sense els quals cap mestre cirurgià no els podia admetre com a fadrins o aprenents, ja que no podien tampoc assistir a la Universitat per seguir els cursos de Cirurgia i d'Anatomia, professats en llatí.

A més a més, s'instaura l'existència d'un llibre de matrícules, on no poden ser inscrits els estudiants si no porten certificat oficial d'haver-se examinat de llatí a la Universitat.

En aquesta època encara es legisla juntament, sobre els «obradors» o botigues de barber i sobre les feines de barberia, ja que corresponen encara el mateix Gremi. A la pràctica, barbers i cirurgians no es van separar fins l'any 1801.⁶⁹

Con veiem, doncs, els estudiants de cirurgia, durant el segle XVIII —abans de la creació del Col·legi de Cirurgia— havien de seguir un llarg camí: eren els aprenents que entraven, ben joves, a ajudar en la botiga d'un mestre barber-cirurgià; passaven després a ser fadrins i més endavant «jovens cirurgians». A aquest nivell ja es podien examinar, una vegada complerts els vuit anys d'aprenentatge i d'haver demostrat amb certificacions oficials que havien estudiat dos o tres anys de gramàtica llatina. Eren imprescindibles també les certificacions d'haver assistit a les dotze autòpsies que cada curs es feien obligatòriament.

Un cop assolides aquestes condicions el «jove cirurgià» passava un examen pràctic i un altre teòric per poder obtenir el títol de «Mes-

67. A.H.C.B., Consell de Cent, Ordinacions Especials, sèrie IV, 33, fol. 134.

68. A.H.C.B., Gremis, Cirurgians, 11-2.

69. MOLAS RIBALTA, Pedro, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Confederación Española de Cajas de Ahorros, Madrid, 1970, p. 250.

tre Cirurgià» i poder obrir botiga. Es distingia ara entre els que volien establir-se a Barcelona i els qui anirien a exercir a les viles de Catalunya. En el primer cas l'examen era fet públicament davant d'un tribunal compost per doctors en Medicina i mestres cirurgians, amb assistència d'un Veguer de Barcelona; l'examen tenia lloc a la Casa de la Vila, i era anunciat i convocat públicament.

Quan el jove cirurgià no tenia intenció d'establir-se a Barcelona era examinat de manera diferent, per un Tribunal presidit pel Promotge de Catalunya.

En el curs del temps aquestes condicions podien variar en certs detalls, però sempre hi havia unes mateixes condicions primordials; a vegades només s'estudiava a la Universitat un sol curs d'Anatomia i un altre de Cirurgia (en ocasions, algun curs acadèmic es feia sense que hi hagués alguna d'aquestes dues càtedres), o bé, els anys d'aprenentatge al costat d'un mestre cirurgià no eren exigits tants, o no s'era tan estricta en la seva observança.

La fama dels joves cirurgians no era, generalment, massa favorable: eren tinguts per joves inclinats a la bona vida, al poc estudi, a l'afecció als diners, etc. I potser per això, de tant en tant havien de sortir noves ordinacions graduant enèrgicament els seus estudis.

En arribar el 1700 aquesta era la Cirurgia i els cirurgians de Catalunya. Podem preveure que proliferaven els pràctics —a vegades sense cap estudi— quan no els xarlatans i inclús bruixots. Això passava també a la resta d'Espanya. Manuel BUSTOS ho descriu molt bé explicant l'estat de la Cirurgia abans del «Real Colegio de Cádiz»,⁷⁰ així com GRANJEL, de qui llegim: «La Cirugía durante las décadas iniciales del siglo XVIII se mantiene aún, en su fundamentación teórica, bajo el influjo de la herencia renacentista» ... «de la mediocre cirugía barroca son objeto de reimpresión las obras de Diego Antonio de Robledo, Gerónimo de Ayala, Matías de Quintanilla y Manuel Porras. Singulariza a la literatura quirúrgica de esta etapa el

70. BUSTOS RODRÍGUEZ, Manuel, *Los cirujanos del Real Colegio de Cádiz en la encrucijada de la Ilustración (1748-1796)*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, Cádiz, 1983, p. 25.

Es molt interessant el Capítol I: «La Rehabilitación de la profesión médica. Relación entre Medicina y Cirugía.»

PRIMERAS ORDINACIONES

DEL NOV REDRES DEL COLLEGI DELS
Chirurgians de la present Ciutat de Barcelona, tant en orde
a sos examens de tentatiuas, com en lo demes de son govern
polítich, comesses à fer per lo dit Collegi ab plenitut de po-
der als Magnífichs, Mestre Francesch Monsaluo, Decano de
aquell, à Mestre Iuan Vallmajor, y à Mestre Miquel Piquer
Collegiats antics de dit Collegi, vistas, y revistas per los molt
Illustres senyores Còcellers de la present Ciutat, y savi Còcell
de trenta sis promens de aquella, celebrat a X XVII. del mes
de Febrer M. DC. LVIII. essent Consols del dit Collegi,
los Magnífichs Mestre Antoni Carrera, Mestre Ioseph
Carricu, Mestre Jaume Morello, y Mestre Roch
Butunyá, y son Sindich Mestre Hie-
ronim Alias.

Quæ quidem ordinationes fuerunt dicto Collegio pro-
positæ, die XXIX. Martij M. DC. VIII. Et fuit deliberatum, vt
ipsæ observarentur: ad vniuersum, eò modo quo à presenti Ci-
uitate ordinatum est, vt latius in posse scribæ dicti Collegij
continetur, vna cum earum copia, originale enim illarum est,
quod sequitur in hunc modum.

COM Per lo Collegi dels Chirurgians de la present Ci-
utat ab suplicatio per ell presentada en lo Concell ordi-
nari de la present Ciutat, celebrat a 30. de Octubre prop
passat de 1657. fos estat suplicat que per lo bon regimen, y
gouern de dit Collegi, y pera que en lo es deuenidor aquell
tingues lustre, y sia dotat de subjectes, habils, y suficientes, dels
acerts, prudencia, y agilitat, dels quals se paga esperar florir
molt lo art de Chirugia en la present Ciutat (com axi ho re-
quereix) fossen seruis fer, statuir, y ordenar algunas ordinacions

A con-

haber sido redactada por médicos, por lo que hay que considerarla resumen de lecturas no contrastadas en una labor clínica personal».⁷¹

Tot això no obstant, a finals del segle XVII es donen, a Catalunya, uns condicionaments especials, tal com ens explica MOREU-REY: «Al darrer terç del segle XVII i el primer decenni del segle XVIII, a la perifèria peninsular es van produir les conjuncions favorables o pròpies d'una economia i d'una societat en activa evolució, que exigia l'aplicació de mètodes científics moderns, amb la vigorització de les tradicions humanístiques i erudites exigents, afavorides pel contacte intens amb la renovació forastera. A Catalunya, i sobre tot a Barcelona i a les comarques on irradiava la vitalitat d'aquesta, l'esfondrament del 1714 havia estat precedit d'uns anys fecunds.»⁷²

MOREU-REY parla, efectivament, d'una generació pre-illustrada, de gran vitalitat en la Catalunya del 1700, que precedí, doncs, a la pujança catalana que es produí a la segona meitat del segle XVIII. En ella els metges i els cirurgians catalans tingueren una part importantíssima: en aquesta represa, amb l'adveniment de les idees de la Il·lustració hi trobem, efectivament organismes com l'Acadèmia de Medicina Pràctica, l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts, i d'altres, en les quals hi predominaven els metges.

En aquests moments hi ha ja unes intencions de millorar la nostra ciència i, també l'exercici de la cirurgia, cosa, però, no aconseguida. Catalunya, com la resta d'Espanya, estava molt endarrerida respecte a d'altres nacions europees, de les que sobresortia França, la cirurgia de la qual era la capdavantera de tot Europa.⁷³

Les coses continuaran així fins a la segona meitat de segle, quan la nostra cirurgia experimenti una ràpida renovació, iniciada gràcies a uns cirurgians del Camp de Tarragona —terra, precisament, de Carles PALLEJÀ— que portaran la cirurgia espanyola a la capçalera dels coneixements mèdics de l'època, a un nivell europeu. Gràcies també a aquesta renovació l'ofici de cirurgia adquirirà tota la importància que es mereixerà pel seu alt nivell assolit, i que l'igualarà

71. GRANJEL, Luis S., *Op. cit.*, p. 197.

72. MOREU-REY, Enric, *Op. cit.*, p. 274.

73. CARRERA PUJOL, J., *La Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, 1951, p. 230.

amb la dels doctors en medicina, donant-li el prestigi amb el que ha arribat fins els nostres dies.

Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ representen, doncs, una època de transició, tant en els estudis com en la pràctica de la cirurgia catalana. Realment, tenen encara una filosofia i uns coneixements antiquats, són, encara, barbers-cirurgians, dels quals en coneixem una gran quantitat treballant per tot Catalunya. A totes les viles, a totes les comarques de l'època és una figura primordial, constitueix una força viva de gran importància. Això queda palès en la gran quantitat de cirurgians que ocupen llocs diversos en la vida social dels nostres pobles, cosa que, si més no, queda reflexada en les vegades en que consten com a testimonis i padrins de bateigs, casaments, etc.

I igualment passa a les ciutats. A Barcelona, en el cadastre de 1729, hi ha 38 cirurgians afiliats al Gremi.⁷⁴

Anem, però, ja, a parlar dels dos cirurgians que són l'objecte del nostre treball.

74. MOLAS RIBALTA, Pedro, *Op. cit.*, p. 254.

IV

ANTON DE BORJA, CIRURGIÀ DE RUBÍ

És el que millor coneixem de tots dos. Per parlar d'ell treurem molts fragments del treball que, amb Daniel MONTAÑA I BUCHACA, vàrem presentar a la XXXII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Rubí, tal com hem fet referència anteriorment. En conservarem, també, la major part de les notes.

Troben mencionat a Anton DE BORJA per primera vegada en la Bibliografia Medical de Catalunya,⁷⁵ on es donen notícia dels seus manuscrits, trobats pel doctor MARGARIT, en les golfes d'una masia de Rubí. Foren exposats durant el II Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, a Barcelona.

Una altra referència a Anton DE BORJA la trobem en un escrit de Josep SERRA I ROSSELLÓ, historiador local de Rubí, publicat en la Revista quinzenal «Rubricata».⁷⁶ En ell se'l tracta, erròniament, de metge.

Antoni CARDONER I PLANAS en parla també en un treball, publicat a «Medicina e Historia», en el qual estudia la Cirurgia Catalana de la primera meitat del 1700.⁷⁷

75. *Bibliografia Medical de Catalunya*, p. 72.

76. SERRA Y ROSSELLO, José, *Un médico local, Don Anton de Borja*, Rubricata. Año I, n.º 4, Rubí, 14 agosto 1949, p. 1.

77. CARDONER Y PLANAS, Antonio, *La cirugía en Barcelona en el siglo XVIII antes de la fundación del Real Colegio de la misma Facultad (1700-1760)*, Medicina e Historia, n.º 22, Barcelona, marzo de 1973, p. 16.

Troblem també a Anton DE BORJA en el *Diccionari biogràfic de Metges Catalans*, obra en tres volums, publicada per CALBET I CAMARASA i CORBELLÀ I CORBELLÀ a rel dels Congressos d'Història de la Medicina Catalana.⁷⁸

Qui més vegades n'ha parlat, però, ha estat Oriol CASASSAS I SIMÓ, gràcies al qual el Premi instituit per les filials del Vallès Occidental i del Vallès Oriental de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears porta el nom d'Anton de BORJA.⁷⁹ CASASSAS fou el primer que cità l'obra d'Anton DE BORJA en relació amb el context històric especial que la volta.

Però tots aquests autors han parlat de manera gairebé exclusiva només de l'obra d'Anton DE BORJA; nosaltres creiem que la seva figura mereix ser estudiada més extensament per la importància que li donen, tal com diem, les circumstàncies i l'entorn en les quals va haver de treballar i escriure.

A) NOTES BIOGRÀFIQUES

Anton DE BORJA va néixer a Barcelona, a la parròquia de Santa Maria del Pi, pels volts de 1670. Era fill d'Anton de Borja «en quiscun drets Doctor y capita de Infanteria Espanyola», i de la seva muller Joana, Anna, Paula de Borja.⁸⁰ Malauradament el llibre de neixements de la parròquia d'aquesta època, desaparegué cremat el

78. CALBET I CAMARASA, Josep M.; CORBELLÀ I CORBELLÀ, Jacint, *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*, primer volum A-E, III Congrés d'Història de la Medicina Catalana, Barcelona, 1981, p. 89.

79. CASASSAS I SIMÓ, Oriol, *Un cinquentenari: el de la «Bibliografia Medical de Catalunya»*, Boletín de la Sociedad Catalana de Pediatría, n.º 134, julio-agosto 1968, p. 328.

CASASSAS I SIMÓ, Oriol, *Treballs de la Societat Catalana de Biologia*, vol. 35 (1983), p. 81.

A més a més, ha fet esment d'Anton de BORJA, en diverses conferències: a la Universitat Catalana d'Estiu, Prada, 1974; al Museu d'Història de la ciutat, Barcelona, 1984; i, recentment, a les filials del Vallès Occidental i Vallès Oriental de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears, Sabadell, 1986.

80. A.P.S.P.R., *Llibre d'òbits de 1743-1762*, p. 84 v.

1936, raó per la qual no podem saber exactament la data del seu naixement. Per altra part, no concorden bé les dades que ens proporcionen alguns documents: en el seu òbit consta que morí als 82 anys, el 1751, cosa que el suposaria nascut el 1669 o 1670. Igualment, en el padró d'habitants de Rubí de 1715 hi consta amb l'edat de 45 anys; però en un escrit seu de 1716 el propi Anton DE BORJA ens diu que té llavors 45 anys també. De tot això deduem que degué néixer a finals de 1670.

No sabem tampoc on estudià, encara que versemblantment ho degué fer a Barcelona, on havia nascut. De totes maneres Anton DE BORJA deixa ben aviat la seva ciutat, ja que el trobem documentat a Rubí, per primera vegada, el 1706, any en què neix i mor un fill seu.⁸¹ És, doncs, anterior la seva estada a Rubí del que se sabia segons el treball ja esmentat de Josep SERRA, que el suposa arribat a aquesta vila després del 1714. És probable —i això explicaria aquest error— que per les circumstàncies del moment Anton DE BORJA hagués intervingut en la guerra de Successió, ja que existeix un document referent a «Anton de Borja, Cirurgià Major del Regiment de Rafael Nebot», en ocasió de l'òbit de la seva muller, Eulària Borja i Calvet, ocorregut a Tarragona el 9 de novembre de 1709.⁸² El general Rafael Nebot, efectivament, comandà un Regiment de Cavalleria, des de 1708, tropa que demostrà una gran movilitat enfrontant-se, a diversos llocs de Catalunya, a les tropes filipistes. Participà també en la defensa de Barcelona, el 1713.⁸³

Era freqüent, aleshores, que de tots els estaments s'incorporessin voluntaris a l'exèrcit, on obtenien moltes vegades un grau. Recordem que el pare d'Anton DE BORJA era doctor en drets i capità d'infanteria. Aquests voluntaris, un cop acabada la guerra i, doncs, la urgència de la seva incorporació a l'exèrcit, tornaven al seu treball habitual, sense retenir cap classe de lligam amb la tropa. Creiem, així, molt probable que Anton DE BORJA hagués combatut contra les tropes filipistes, en el seu lloc de cirurgià de l'exèrcit, fins el 1714, tornant després a Rubí, per exercir la seva professió.

81. A.P.S.P.R., Llibre de baptismes de 1646-1742, p. 167 v.

82. FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Luis, *Aspectos sanitarios del Archivo Diocesano de la Catedral de Tarragona. Siglo XVIII*, Tesi doctoral, p. 392.

83. ALBERTI, S. *L'onze de setembre*, 2.ª ed. Alberti, editor, Barcelona, 1977, p. 77.

D'aquesta ciutadania d'Anton DE BORJA a Rubí en tenim constància ben aviat, per un empadronament de 1715,⁸⁴ on hi llegim la següent relació de veïns:

«Anton de Borja, Cirurgiá, de 45 anys, casat amb Catharina, de 29 anys; Anna Maria, donsellà, de 13 anys i un nen, Miquel, de 3 anys i un altre nen, Jaume, d'un any.

»Habitaven amb ell un mosso dit Domingo Joven mancebo para la tienda, de 20 anys d'edat, que es cuidava d'afeitar a la gent. També tenia un mestre per els nens, anomenat Gabriel Soler, de 90 anys, solter, el qual ensenyava a d'altres nens del lloc. En Borja tenia una criada donsellà, dita Maria Xico, de 20 anys, per el servei de la casa. En Borja s'ocupa de curar i sangrar als malalts (si n'hi han) la major part de l'any.»

Hem transcrit sencera aquesta cita perquè ens demostra molt bé com era la vida i el treball dels barbers-cirurgians de l'època. Efectivament, el mestre cirurgià regia la «botiga» o «obrador» on es feien les feines de barberia, gairebé sempre a càrrec d'ajudants joves, i el cirurgià era qui practicava les cures mèdiques i les sagnies. En tot això era ajudat pels «joves cirurgians», a qui tenia l'obligació de supervisar en totes les feines que els hi encarregava.

És interessant veure que en una vila com Rubí, aquestes feines se seguien igual que a la ciutat, on anaven a aprendre els joves cirurgians; i també constatar que ja de ben jove, i arribat a Rubí feia poc temps, Anton DE BORJA gaudia d'una posició sòlida en la societat en la que vivia.

Des de 1706 —en que ja hem trobat a Anton DE BORJA a Rubí— consta el seu nom en molt diverses ocasions, sobre tot en els Llibres Sagramentals de la Parròquia de Sant Pere de Rubí, en actes de naixements, baptismes i defuncions de fills seus, i com a padrí de néts.⁸⁵ I consta també el seu nom en els Arxius parroquials de l'antic terme i vila de Terrassa, concretament com a padrí en un baptisme celebrat el 18 de juny de 1732, a la parròquia de Sant Quirze de Terrassa.⁸⁶

84. A.H.M.R., Padró d'habitants de 1715.

85. Fonts documentals (A.P.R.P.).

86. MONTAÑA I BUCHACA, Daniel, *Aspectes sanitaris dels Arxius de les par-*

Així mateix, trobem el seu nom en diversos cadastres i repartiments de contribucions,⁸⁷ en documents de l'Arxiu de Col·laboradors del Museu de Rubí i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on és esmentat diverses vegades en els Protocols Notarials de Sant Cugat del Vallès,⁸⁸ des de l'any 1714 fins al 1749. Després d'aquest any ja no trobem cap més document amb el seu nom: és possible que estigués malalt i retirat de la seva professió, ja que morí dos anys després. És interessant de constatar que la majoria de documents que hi ha a l'Arxiu Històric Municipal de Rubí, relacionats amb l'Ajuntament, van ser escrits pel propi Anton DE BORJA, ja que en fou secretari i escribà durant tots aquests anys citats (de 1714 a 1749). Precisament continuà en aquest càrrec el seu fill Miquel, també cirurgià a Rubí. Entre d'altres documents amb la seva signatura esmentarem, finalment, una «Relación Verdadera del Repartimiento hecho por el Bayle y Regidores del lugar y término de Rubí, corregimiento de Mataró. 1730», signada «Anton de Borja Scribano de catastro de dicho lugar».⁸⁹

La personalitat d'Anton DE BORJA és palesa, doncs, en tota aquesta abundant documentació, demostrativa de que fou ben conegut a la seva vila de Rubí, tant per la seva activitat professional com a Cirurgià, com pel seu càrrec oficial a la Casa de la Vila. Anton DE BORJA residia en el barri, avui ja desaparegut, anomenat «La Sagra», «que era el nom que es donava a la comunitat formada al voltant de l'Església; va ser a la Sagra on es van establir els primers oficis que van haver en el poble: el ferrer, el sabater, el sastre, el teixidor de lli, ... i també on es van situar els primers establiments públics: la carnisseria, la botiga del blat...».⁹⁰

Aquests nombrosos testimonis documentals ens fan conèixer la instal·lació i la residència d'Anton DE BORJA a Rubí durant tota la seva vida. Amb ell comença una nissaga que durarà pràcticament tot un segle: sabem que estava casat amb Eulària quan arribà a

ròquies del terme i vila de Terrassa en els segles XVI, XVII i XVIII, Seminari Pere Mata, P.P.U., Barcelona, 1987, p. 159.

87. Fonts documentals (A.C.M.R.).

88. Fonts documentals (A.C.A.).

89. A.C.M.R., Document de 1730.

90. BENCOMO MORA, Carmen; IBÁÑEZ MAS, Dolores; LÓPEZ MOLINA, Francisco, *Rubí, del segle XVI al segle XVIII. Aproximació a la història de Rubí*, Ajuntament de Rubí, Rubí, 1986, p. 144.

Seia cratis que lo Paquen abí Arrend^o a ajuda vata del preu
ab que han venies los Derrés Francs, y Cí del dit transí. que
es quane sem offerix dirli quedant duplicant á deu lo q^o
Bas - y p^o ab 22 de 1734. Ser - de B. M. Dª Jaume
Rovell y Lleó.

A Instancia del s^r Bartle Sobredir, y dels s^{rs} Joseph Frisqans
y Margarit, Fran^o p^o de la terra, y Joan Borrassa y Fris
Reg^o del p^o. Terme de Rubí He Copiat la Pl. Licencia, y
lo p^o de la terra, y la Carta del s^r Accesor, de las qualis cosas lo
original es en lo Archiu del p^o. Terme; A 11 de Jener 1735.

Anton de Borja Cirurg^o

Jan feyo lo d^o d^o escrita con la p^o. Copia del Original Privilegi
por ser Terme en lo p^o. Terme de Rubí Concordada ab dir origin:
al del que dono fey Testimoni a Instancia del s^r Reg^o del p^o
any y avall escrit. Y per que tinga mes Valer son la p^o. Certific
cartoria sellada ab lo sello acorruat del p^o. Terme auy al p^o
de Jener 1735.

Anton de Borja Cirurg^o y Secretari del
Ajuntament de Rubí.

Document amb la signatura «Anton de Borja, Cirurgià i Secretari de l'Ajuntament de Rubí»

Rubí; amb ella tingué dos fills, un albat, nascut i mort el 2 de novembre de 1706,⁹¹ i un segon fill, Pau, Quirze, Anton, que nasqué el 9 d'octubre de 1708⁹² i morí quatre dies després. Com hem vist en el Padró de la Vila consta que amb Anton DE BORJA hi viu Anna Maria, donzella, de 13 anys, nascuda abans d'arribar el matrimoni a Rubí, i de qui no hem trobat cap altra menció.

Com hem dit anteriorment, Anton DE BORJA quedà vidu el 1709. Poc després el trobem casat amb Catharina Vallhonrat, amb qui tingué tres fills: Miquel, Josep, Anton DE BORJA, nascut el 28 de novembre de 1712⁹³ —que serà cirurgià i continuarà la seva obra— i que morí el 26 d'octubre de 1798.⁹⁴ Tots els llibres d'Anton DE BORJA li són dedicats. Un segon fill, Jaume, Josep, Benet, nasqué el 23 de juny de 1715⁹⁵ i morí als dos anys, el 2 de novembre de 1717.⁹⁶ A Jaume està dedicat també el primer llibre d'Anton DE BORJA, i en el segon hi fa constar la seva mort. El seu últim fill fou Pere, Ramon, Arison: va néixer el 15 de juny de 1718.⁹⁷ El trobem citat tant en la dedicatòria dels manuscrits del seu pare com en d'altres documents amb el nom de Ramon.

Catharina, segona esposa d'Anton DE BORJA, morí el 7 de març de 1751,⁹⁸ ell la sobrevisqué molt poc temps, ja que va morir el 29 de desembre del mateix any, a l'edat de 82 anys: fou enterrat en el cementiri de Rubí, i «se celebraren dos oficis de enterro, com se acostuma en dita Iglesia Parroquial de Rubí ab assistencia de Vuyt sacerdots... Y antes de anar à cercar lo cos a la casa de dit difunt se anà ab toch de campanas a la casa à cantar una absoluta General...».⁹⁹

Tota aquesta llarga vida d'Anton DE BORJA contrasta amb el seu propi testimoni, ja que abans de fer els 50 anys, en escriure els seus llibres, manifesta entrar en la vellesa. En el primer volum del seu *Ramellet de flors* (1716) llegim: «vist yo que casi no es possible

91. A.P.S.P.R., Llibre de baptismes de 1646-1724, p. 167 v.

92. Id., id., p. 175 v.

93. Id., id., p. 191 v.

94. A.P.S.P.R., Llibre d'òbits de 1763-1816, p. 140.

95. A.P.S.P.R., Llibre de baptismes de 1646-1724, p. 201.

96. A.P.S.P.R., Llibre d'òbits de 1667-1725, p. 173 v.

97. A.P.S.P.R., Llibre de baptismes de 1646-1724, p. 217.

98. A.P.S.P.R., Llibre d'òbits de 1743-1762, p. 74 v.

99. Id., id., p. 84 v.

Obit
del Sr.
de Borja.
ja.

Alz Vint, y nou del mes de Dize-
bre del any Mil set cent, y cinquã
ta ha mori lo senyor Anton de
Borja Cirurgia Viudo de la q^a
Catharina de Borja de
edad Quytanta dos anys Natu-
ral de la Parroquia de Sta. Ma-
ria del Pi de la Ciutat de Bar-
celona, habitant en la Parroqu-
ia de Sant Pere de Rubi Bisbat
de Barna fill legitim y Natural
de Anton de Borja En quiscun
dret Doctor y Capità de infant-
ria Espanyola y de Joanna Anna
Paula de Borja sa Muller difunt,
rebi los sacraments de Penitencia
Eucharistia y extremunció que
li Ministri Yo Thomas Cidal P^{re}
y Rector de Rubi, Depres de
haver fet testament en poder del
P^{re} Jaume Girones P^{re} y Rector
de Rubi al 25 de set de 1754 ;

Obit d'Anton DE BORJA, en el llibre d'Obits de la Parròquia de Sant Pere
de Rubí de 1751

Al cadaver de qual se ha donat
sepultura Ecclesiastica en lo ce-
mentiri de la Iglesia Parroqui-
al de St Pere de Rubi Bi. Bat
de Barce. al trenta del May
me, y may, se celebrarem dos ofi-
cis de enterra, com se acostuma
en dita Iglesia Parroquial de
Rubi ab assistencia de Cuyt sa-
cerdot, se donà à quiscun sacer-
dot la caritat acostumada de
dita Parroquia: az. setze sous ab obli-
gació de dir Missa per difunt; Yan-
tes de anar à cercar lo cos ala
casa de dit difunt, se anà ab toch
de campanas ala Casa a Cantar
Una abolta General, donant de
Caritat à quiscun sacerdot com
se acostuma; tres sous per dita ab-
soluta.

Los drets son los següents.

poder veureus a vosaltres en edat de poder encaminaruos en la art de Cirurgia», i en el segon llibre: «si fos cas inclinellas a la Cirurgia tindras aquexa petita obra de ma mia la qual he treballada cap a ma vellesa sols per tu». Aquests dos escrits, dedicats als seus fills foren fets quan Anton DE BORJA tenia sobre els 45 i 47 anys. És possible que patís alguna malaltia o bé que tingués molèsties (segurament digestives) que el devien preocupar, ja que existeix un document d'aquests anys —datat el 29 de juny de 1716— en el qual es fa constar que Anton DE BORJA «padece Humores Flatulentos, Acreas, Morbosidades, y Epilecticas Supuracions», segons certificat mèdic expedit pel doctor Pedro Rodríguez de Montánchez, catedràtic de Prima de la Universitat de Salamanca, en el qual l'excusa en cas de necessitat d'expellir aquests «humores flatulentos» davant d'altres persones. Realment no volem fer més comentaris d'un document tan peregrí.¹⁰⁰

La nissaga mèdica Borja continua, com ja hem indicat, amb el seu fill Miquel, també cirurgià, que exercí a Rubí tota la seva vida —al principi junt amb el seu pare— i que fou també Secretari de l'Ajuntament quan sortí del càrrec Anton DE BORJA. A Miquel l'hem trobat també documentat en diversos llocs.¹⁰¹ Es casà amb Eulàlia Pagès el 6 de gener de 1738¹⁰² essent encara jove cirurgià; aquest matrimoni tingué una nombrosa descendència, 11 fills, dels quals, però, només citarem a l'únic que continuà la vocació mèdica de la família, Miquel, Anton, Josep DE BORJA, nascut el 10 de gener de 1743.¹⁰³

Miquel DE BORJA, nét d'Anton, arribà a ser Doctor en Medicina: es llicencià a la Universitat d'Osca¹⁰⁴ i fou examinat en el Tribunal del Protomedicat el 1775.¹⁰⁵ Com sabem, en aquest temps la Univer-

100. Fonts documentals (A.C.M.R.).

101. Fonts documentals (A.P.S.P.R.).

102. A.P.S.P.R., Llibre de matrimonis de 1725-1798, p. 19 v.

103. A.P.S.P.R., Llibre de baptismes de 1725-1753, p. 68 v.

104. MENÉNDEZ DE LA FUENTE, L., *Graduados en Medicina, Cirugia y Farmacia por la Facultad de Medicina de la Universidad de Huesca desde el año 1566 hasta el año 1824. Relación nominal y cuadros numéricos. Breves notas relativas a algunos alumnos*, IV Congreso de Historia de la Medicina, III, 1973, p. 213.

105. DANON I BRETOS, Josep, *Aportació a l'estudi social de la Medicina a Catalunya, 1768-1827*, Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1975, p. 32.

siat catalana única és la de Cervera, però és molt freqüent que els estudiants de Medicina, sigui pel baix nivell mèdic dels estudis cer-verins, sigui per altres causes, prefereixin anar a d'altres Universi-tats, entre les quals la d'Osca, antiga universitat fundada per Pere el Cerimoniós a la Corona d'Aragó.

El doctor en Medicina Miquel DE BORJA exercí, com els seus ante-cessors, a Rubí, on residí tota la seva vida. Es casà amb Maria Peig, donzella de la parròquia de Plegamans el 9 de gener de 1776,¹⁰⁶ qui morí sense haver-li donat cap fill el 27 de setembre de 1787.¹⁰⁷

Miquel DE BORJA contragué segones núpcies poc després, el 17 de juny de 1788,¹⁰⁸ amb Maria Montada, donzella de Terrassa (part fo-rana) amb qui tingué només una filla nascuda el 5 d'octubre de 1795¹⁰⁹ i que morí als dos anys, el 19 d'octubre de 1797.¹¹⁰

Miquel DE BORJA morí el 10 de febrer de 1818,¹¹¹ i amb ell acaba la nissaga mèdica dels Borja. Inclús el cognom Borja desapareix de Rubí; l'explicació d'aquest fet en família tan nombrosa rau en que el cirurgià Miquel DE BORJA, que és qui té més nombrosa descendèn-cia, té només tres fills barons, dos d'ells eclesiàstics i el tercer mort molt jove, i les filles es casaren totes fora de Rubí.

B) L'OBRA MÈDICA D'ANTON DE BORJA

Ja hem citat abans els llibres manuscrits que coneixem d'Anton DE BORJA. Ara en parlarem de cada un d'ells.

1. «*Ramellet de diferentes flors tant antigues com modernas.* Recopiladas de diferentes Authors, y las demes experimentadas per mi Anton de Borja Cirurgiá, per la Salut dels Pobres Malalts.

106. A.P.S.P.R., Llibre de matrimonis de 1725-1798, p. 113.

107. A.P.S.P.R., Llibre d'òbits de 1763-1816, p. 104 v.

108. A.P.S.P.R., Llibre de matrimonis de 1725-1798, p. 133 v.

109. A.P.S.P.R., Llibre de baptismes de 1793-1815, p. 31.

110. A.P.S.P.R., Llibre d'òbits de 1763-1816, p. 133.

111. A.P.S.P.R., Llibre d'òbits de 1817-1847, p. 9.

»Dirigit A dos fills que tinc, perque si algun de ells vol seguir la art de cirurgia puga...»

La portada del llibre està en males condicions, raó per la qual hi ha algunes paraules que no hem pogut desxifrar; falten, a més, alguns fragments del full.

El Pròleg està també escrit en una pàgina bastant deteriorada, però el podem transcriure sencer. El creiem ben interessant.

«A Miquel de Borja, y A Jauma de Borja

»Fills meus. Salut en lo S^r. Ya que la omnipotencia diuina a la edad de 45 anys, me ha encomanat à vosaltres, y vist yo que casi no es possible poder veureus a vosaltres en edat de poder encaminarvos en la art de Cirurgia: He volgut per si algu de vosaltres profesasseu dita art conpondreus un Ramellet de las ... que ma cortedat ha sabut collir en tenir cert coneixement de las enffermedats, *quia cognitio morbi est Inuentio Remedii*, que de aquexa manera veureu quines flors son tan proffitosas, per la salut dels malalts y alabareu á Deu que ha criat tals remeys, y en recompensa (n)o vull sino que vos Recordeu de la mia Anima encomanantla a son (C)riador. Ell vos g^t y vos done salut (en) la anima, y en lo Cos, per po(der) seruirlo y Amarlo, y poder ser (car)itatus ab los Pobres. De Rubi vuy contam als 8 de octubre de 1716. Vostre Pare Ant(on de Borja)..»

El llibre comença amb el dibuix i l'explicació de dues «rodes del temps», molt freqüents a l'època en que fou escrit; és l'única part que està escrita en castellà, presumiblement en ser copiada d'algun altre lloc. És curiós constatar que en un text tan breu hi hagi alguns catalanismes, com «setmana», «topan ensima de la rueda», «senyal», «dise», etc. Hi copiem textualment:

«Explicacion de la Rueda contraescrita. La qual sirue para los enfermos, etc. Primeramente se ha de saber el Nombre del enfermo o de la cosa perdida, y Ir sacando los numeros de las letras por el abecedario y los numeros del dia en que le pregunta y acrecentar un numero de los tres que se topan ensima de la rueda, que son 10, 12, ó 14, y juntarlos todos y Ir quitando los treyntas, y los que sobraren

ir a buscar dentro de los circulos de la rueda a donde se toparan, y si se topan arriba por la parte que dice Prospera, ó en Mercurio, ó Venus, es senyal buena, Y si se topan abajo por la parte que dise aduersa, ó en luna, ó en Jupiter, es mala senyal. Y se adierte que se pueden mirar y saber muchas cosas que no sirve solo para los Enfermos y cosas perdidas.»

A la pàgina 7 hi ha una altra roda, amb una nova explicació: «Abecedario de la segunda rueda.»

A continuació comença pròpiament el llibre, amb les primeres fórmules, a la pàgina numerada amb el número 8, quan, curiosament, hauria de dur un número senar en estar a la dreta del text.

Tot el llibre és una recopilació de fórmules magistrals i de mètodes de curació de les diverses malalties quirúrgiques —o que s'hi consideraven en aquell temps—, amb les indicaciones per a cada malaltia. Està escrit totalment en català; consta de 632 pàgines, en les que hi ha continguda tota la matèria mèdica, i que són seguides per uns índexs molt detallats:

«Taula dels noms dels medicaments per lo Abecedari.

Taula dels Remeys per Febras.

Taula dels Remeys, per les enffermedats dels Infants, o Criaturas.

Taula dels Remeys Per Tumors.

Taula dels Remeys per ulceras.

Taula dels Remeys per les Feridas.

Taula dels Remeys per affectas.

Taula dels Remeys per las enffermedats de las donas.

Taula dels Remeys per las enffermedats Gallicas.

Taula dels Remeys per les fracturas, y dislocacions.

Taula dels Remeys, que miran a la universalitat del Cos.»

El llibre és una mostra ben representativa de la medicina i la cirurgia de començaments del segle XVIII. Com veiem per l'índex, hi

estan classificats tots els remeis usats aleshores per les diverses malalties, i per especialitats mèdiques: hi trobem, doncs, remeis per afeccions no quirúrgiques, como els «afectes» —és a dir, malalties internes—, per la universalitat del cos, per malalties venèries, etc., atenent sobre tot a les cures que poden requerir.

La major part d'aquests remeis els ha recollit Anton DE BORJA de la literatura mèdica de l'època; n'hi ha alguns que posteriorment foren esborrats, i, inclús, hi ha recollides algunes oracions. Així, per exemple, citarem la següent: «Per la allomadura. Oració. Gloriós San Maure, Sant Benaventurat, que la Mar Passaveu, y no vos foreu negat, axis guaresca *N* de la allomadura, dihent tres Pares Nostres y tres ave Marias á honrra y gloria de la Santíssima Trinitat.» Posteriorment aquest escrit va ser esborrat, amb una nota escrita al costat: «No se pot fer.»

També com a curiositat citarem algunes fórmules que dóna:

«De quin modo se dehuen aportar las lleuadoras en los Parts.

Per fer venir la llet a las didas.

Per fer aborrrir lo vi als ebrios.

Per allargarse la vida.

Per conseruar la Juventut.»

I, finalment, esmentarem el capítol «Per disimular la virginitat perduda». En altres tractats de l'època també l'hi trobem. Anton DE BORJA descriu dues fórmules, per simular una desfloració, i per que se sangri, en aquell moment, però observa que: «No se pot abusar de aquexa manera de remeys, sino que se posan per usarlos post factum, y per evitar un oprobi de una familia», afegint que: «Axo se fa per aquellas que per las desgracias han perduda la virginitat, y per axo se apartan de contraurer matrimoni.»

Com tots els llibres d'Anton DE BORJA, aquesta primera part del *Ramellet de flors* està dedicada als seus fills. Al pròleg cita a Miquel, el futur cirurgià, i a Jaume, que morirà essent infant, un any després. És curiós un escrit de la mà d'Anton DE BORJA, a la primera pàgina, davant de la portada, que diu textualment: «Es de Ramon de

Borja, y axis ho firmo yo Anton de Borja Cirurgia.» Ramon nasqué el 1718, és a dir, després d'haver-se acabat l'escriptura del llibre, i com hem dit fou batejat amb el primer nom de Pere. És, doncs, presumible que Anton DE BORJA li dedicués el llibre quan va nèixer —re-cent l'òbit de Jaume—. De Ramon, però, no n'hem trobat cap altra notícia enlloc, llevat de la dedicatòria dels *Principis de Cirurgia* que Anton DE BORJA escriurà tres anys més tard.

2. «*Segona Part. Ramellet de Diferentas Flors tant antigas com modernas Recopiladas de differentes Authors. Y las demes experimentadas per Mi Anton de Borja Mestre Cirurgià, per la Salut dels Pobres Malalts.* Dirigít A un sol fill que tinch vuy, perque si vol seguir la art de Cirurgia, puga ab menos treball, cullir de les flors de aquest ramellet per la Curacio.»

Aquest segon manuscrit està molt més ben conservat que l'antèrior. Es llegeix sense cap dificultat:

«A Miquel de Borja. Salut

»Fill meu. Ya aurà dos anys ó va per ells que doní fi á un altro Ramellet primera part, y en lo dia de vuy te oferesch un altro Ramellet segona part. Lo altro lo oferí a tu y á ton Germá. Lo present te de ser a tu tot sol, perque la diuina Mag^d sen ha volgut portar de esta a Mayor vida a ton Germá y no judiquias que lo treball tindra per mal empleat si tu no volras seguir lo Rumbo de la Cirurgia, que no es mon intent volerte enplear en cosas que no sian de la inclinacio del astro que te predomina: sino que si fos cas inclinassas a la Cirurgia tindras aqueixa petita obra de ma mia la qual he treballada cap a ma vellesa sols per tu, y de ella seguiras lo que millor te aparexera: sols te suplico Apliquias las flors del present ramellet ab la deguda forma, y procures en tenir conexement verdader del affecta, que de aqueixa manera experimentaras la fragancia de las flors y lo que son utils a la salut dels homens, y sobretot dar alabansas á Deu qui ha criats tals remeys, y quant fos cas no volguessas seguir la Cirurgia, dona estas obras mias á Persona que conegas me tinga en memoria y me encomania a Nostre Senyor, que si ellas de si no ho merexen: ho marex lo bon affecta y affició (encara que acompanyat de rudesas) ab que las he fetas. Recordat de qui te ha engendrat, yo

SEGONA PART
RAMELLET DE
DÈFERENTAS FLORS
tant antiguas com modernas

Recopiladas de diferentes Autho-
res, y las demes Experimentad-
as per Mi Autor de Borja Mer-
ita Cirurgiá, per la salut dels Pob-
res Malalts.

Diriait
A En Sol fill que srich Vuy, perque
li vol seguir lo art de Cirurgiá, pu-
ga ab Menor treball, Cullir de las fla-
res de aquets Ramellets
per la Curació.

mentres visc procuro en encaminarte y suplicar a Deu te g^d y te done asert en las cosas. Rubi y Jener als 12 de 1718. Ton Pare

Anton DE BORJA.»

Segueix el text del llibre, que està numerat per folis, no per pàgines com la primera part. I comença en el foli I amb la «materia de curació de febres intermitents»; el text arriba fins el foli 258, on s'inicia un capítol amb el títol «Definicions de Algunes enfermedats que son en aquex llibre y senyals y Causas de Algunas», escrit totalment en llatí.

Finalment hi ha els següents índexs:

«Taula dels Noms de Alguns Remeys del present llibre.

Taula dels Remeys per Algunas febras.

Taula dels Remeys per Algunas Enfermedats dels Infants.

Taula de Alguns Effectas Chirurgics, y externs.

Taula de Alguns efectas Medics y Interns.

Taula dels Remeys per Alguns efectas que Patexen las Donas.

Taula dels Remeys per Alguns effectas Gallics.»

Aquesta segona part del «Ramellet» és, doncs, una continuació i complement de l'anterior, com veiem en l'índex de les «Taules», que no és tan ampli com en la primera part. Escrit el 1718, està dedicat com tots els altres a Miquel. Jaume, que constava en el primer llibre, ja havia mort i Ramon no havia de néixer fins el juny del mateix any —el llibre té la data de gener de 1718.

Com hem fet constar anteriorment, Anton DE BORJA pensa que escriu la seva obra quan va «cap a ma vellesa», raó per la qual pensa no poder veure els seus fills adults. Pensem que quan ho escriu té uns 47 anys: és possible, doncs, com deiem abans, que durant aquest període passés alguna malaltia més o menys important.

És digne de ressaltar la part d'aquest segon volum escrita totalment en llatí. Anton DE BORJA degué seguir els cursos de «gramàtica» que hem esmentat abans, ja que es mostra ser un bon coneixe-

dor del llatí, cosa que li permet escriure aquesta part del llibre. No obstant, cap també la possibilitat que Anton DE BORJA busqués aquestes definicions en algun tractat de medicina i les transcrivés o copiés textualment.

3. El tercer volum que coneixem d'Anton DE BORJA és molt important dins de la seva obra. Consta de dos llibres relligats junts; tots dos són traduïts del castellà: com hem senyalat fou escrit el 1721, també pensant en els seus fills.

Veurem per separat:

a) «*Tractat breu de flobotomia*, feta per Diego de Bustos y traduida en Catala per Anton de Borja, Mestre Sirurgia de Rubi.»

El «pròleg al lector» és datat a Rubí el 21 de juliol de 1721. Té una segona portada amb el títol: «Tractat de avisos y advertencias que han de tenir los Sangradores en theorica y practica preguntant lo Mestre y rp^{nt} lo d^{le}.»

És un breu tractat, de 12 pàgines, escrit com a diàleg tot ell, en forma de preguntes i respostes. És important una sèrie de dibuixos de diversos instruments quirúrgics, fets pel propi Anton DE BORJA, amb una explicació de les diverses utilitats: llancetes de sagnia, tenalles d'odontologia, etc., tretes del llibre original. Diego PÉREZ DE BUSTOS escrigué el *Tratado breve de flobotomia* el 1677; era «sangrador de cámara de S. M., protobarbero y examinador de todos los barberos flebotomianos de los reinos de España».¹¹² El 1700 se'n feu una nova edició, que suposem degué ser la que traduï Anton DE BORJA. La sagnia era, realment, una de les tasques més usuals dels cirurgians de l'època; la seva tècnica els era, doncs, imprescindible de conèixer bé, cosa que explica les diferents edicions de llibres especialitzats. La sagnia es feia de diverses maneres segons la malaltia, el temps, la vena en la que s'intervenien o el costat del cos afectat. Anton DE BORJA diu de la sagnia: «cosa tant important a la conservacio de la vida humana pus per ella se veu y coneyx lo humor que mes predomina en lo cos; y perque aquexos se fasan ab metodo,

112. *Bibliografia Medical de Catalunya*, p. 72.

TRACTAT BREU D'FLO

9 BOTOMIA.

Escrit per Diego de Bustos y traduïda en Catala per
Anton de Borja Mestre Cirurgia de Cuba

PROLEC AL LECTOR

Si la mia voluntat y desij (o benigne lector) passar al
mon al aytament que he tinut traxer en publicat
el tractat que oada lo abla la Ciutat y la prudencia qe
sada y no passada la aencia ala Coeceptat y plennido
de crehencia teno en la subriencia lo Materio puer me puer
son profit que no elegancia. forma de lo home a figura y el
osancia de la oxoniat y comport de la via y tan difians lo qe
y abant de mirables diferenciar y parixus, com a hem en la miera
les puer y asunias y venas y en aquellas hils Caueles no sol
mandion ar Escrivitas y enleas per los efectos qe ant per donadi
exauer y a las ancas per mostrar no son puer y exander a per
de oneracion de aquesta fabrica, las formars abant idonizables
affectos cada una y are son los simples lo opposit com lo qe auer
se describe la Medicina per las exagacione y en me el las loy
sangrinas, cosa tant important ala conservacio de la vida humana
puer per ella se veu qe coneix lo humor qe me per doni ma en
lo qe y per qe aquer se fexan al metodo y segons ant passiores de ma
talla son mueras mueras aduencias y me per alguns mueras con
perios fadins y de lles puer per lo qe se veu a exenista conia

El Tractat de Flobotomia de Diego PÉREZ DE BUSTOS, traducció
d'Anton DE BORJA de 1721

y segons arts profitosos als malalts son necessarias moltes advertencies».

b) «*Principis de cirurgia utils y proffitosos per los que profesan la facultat*. Compost per Geroni de Ayala, Cirurgiá de la cort de Madrit. Dirigit A Miquel de Borja. Y à Ramon de Borja fills meus. Traduit per Mi Anton de Borja cirurgiá de Rubi, en llengua catalana: y anyadits molts Remeys per la curació de las Enfermedats. Començat als xij. de Juny. Any M.DCC xxi.»

Junt amb la dedicatòria als seus fills Anton DE BORJA ha escollit uns consells que els hi dedica, i que pel seu interès transcribim sençers:

«Fills meus amats

»A mes daquells tres ramells, ó ramellets de flors, divit (sic) en tres parts no vull dexar de introduirvos aquexos principis de Sirurgia en lengua catalana y axo perque vingau en conexensa de las enfermedats los quals principis son un tractat de Sirurgia compost per Geroni de alaya (sic) Cirurgia de la Cort de Madrid, y jo he volgut anyadir a las curacions alguns remeys dels que tinch mes experimentats y seguint a Bernat Bertapalia in lib. de fracturis craniy dire que observeu estos vuyt preceptes que vos son de moltes importancies.

»1. es auer llegit molt axi en Authors Antichs, com Moderns, y Clasics, y primerament los fonaments de la bona logica, y de la verdadera Phisica y astronomia si pot ser perque sense estos nos poden conixer los principis de las cosas naturals.

»2. Conve que vos accompanyeu ab Cirurgiá practic, y quel vejau obrar antes que vosaltres vos atreviau a posarvosí perque vehent casos terribles vosaltres veheu de la manera que ell ha obrat en aquells que curan y al mes de axo vindreu a la perfeccio del Magistri.

»3. que tingau las mans suaus, y lleugeras quant obrau y no que ab ellas causeu mes dolor al malalt que tindreu en ellas.

»4. que los vostres instruments tallian be, y ben apuntats perque quant conve tallar alguna cosa, o picar no introduigan a la part mes dolor, y mala complexio, per los talls, o mala punta.

»5. que siau atrevits en los casos certs, y temerosos en los incerts, consultarlos ab sirurgians sauis, y si acas hi agues nirvis lligaments, o arterias mirau lo que fareu no fasau algun error, y vos ne guardareu sabent be de anotomia aquesta es la mara de nostra perfeccio tambe aveu de ser ingeniosos en las curas perque la carn dels homens ni es sola de sabata ni es fusta y ja que no sia en esta vida tindriau en la altra la pena que merexeriau y entre los homens perdut lo credit lo qual devem conservar y sufrir les impertinencies, axi dels malalts com de altres que no se solen oferir ab massa prudencia.

»6. que siau piadosos y afables ab tots en particular ab los pobres perque ab axo amau tambe a Deu, cobrau bona fama, y los malalts vos demanaran ab bona voluntat.

»7. que no vos enfadeu si no vos donan /lo que merexeu y preneu lo que vos donaran/¹¹³ ab cara afable perque lo malalt no desconfias de la salut, per causa de no veure vos contents que pot ser que no vos pot donar mes.

»8. que mai pledejeu ab los malalts principalment devant dels Jutges o ministres seus, si no hi hagues molta causa pera no apartarvos de ser avariciosos que no es lo menor dels vicis, y ab axo alcansareu lo renom de virtuosos, y entra los altres Cirurgians no sereu los menos prudens. Vostre Pare

Anton DE BORJA.»

El llibre consta de 193 folis, que contenen quasi tota l'obra de Jeroni d'Ayala: es tracta d'un llibre clàssic en aquell temps, estudiat durant molts anys, i del que trobem nombroses edicions impreses.¹¹⁴

113. Escrit entre dues línies, afegit posteriorment.

114. RIERA, Juan, *Cirugía española ilustrada y su comunicación con Europa*, Acta histórico-médica vallisoletana, VII, Valladolid, 1976, p. 33: «Los "Principios de Cirugía" de Jerónimo de Ayala (la primera edición es de 1672, se editó nuevamente en 1693) conocen una nueva impresión en 1705. De nuevo se reedita junto al "Tratado de Cirugía", sacado de la Cirugía Universal que escribió el licenciado Juan Fragoso.»

Els *Principis de Cirurgia* contenen les matèries que s'estudiaven a la seva època i que constituïen el cos de la pràctica quirúrgica d'aleshores. Comencen amb un «Capítol singular», amb les definicions essencials: què és Cirurgia, explicació dels elements, dels humors, dels temperaments, què constitueix malaltia, i l'estudi dels tres esperits o facultats, que corresponen a les tres cavitats i òrgans: esperit natural —ventre, fetge—, esperit vital —pit, cor— i esperit animal —cap, cervell—. En una segona part s'estudia l'Anatomia tal com es feia a la seva època: estudi dels ossos, del cap, del pit, del ventre i dels membres. I a continuació hi ha la part més extensa, amb l'estudi de totes les matèries quirúrgiques: apostemes (tumors), ferides i úlceres. Manquen els últims capítols del llibre d'Ayala, que Anton DE BORJA no tradueix; l'obra acaba al foli 141 de la següent manera:

«Y ab axo basta per lo tractat de Cirurgia per los principiants, que volen saber la Anotomia, curacio del tumors, feridas, y de las úlceras. Acabat en Rubi a 27 de novembre del any 1721.»

Segueixen al text 10 folis que contenen: «Taula de Tractats, capítols, y Paragraphos continguts en lo present Llibre.» A l'última pàgina hi ha escrites dues fórmules amb la indicació «per afegir al capítol 2 Dels senyals del stiomeno, i Cap. 40. Dels Panarisos», escrits per mà diferent.

Aquest llibre d'Anton DE BORJA ha servit durant temps a diverses persones, i ha viatjat molt: ho demostren els nombrosos escrits i signatures que hi llegim en les cobertes i en les pàgines finals, alguns amb data, cosa que ens fa pensar que el llibre hauria servit com a text a diversos estudiants, o de consulta a alguns cirurgians durant llarg període. La signatura més freqüent que hi trobem és la de Miquel de Borja, que morí el 1798, mentre que d'altres signatures són bastant anteriors. Entre elles hi trobem:

«Mariano Monmany, 1750.» Un cirurgià d'aquest nom exercia a Esplugues de Llobregat pels volts de 1796.¹¹⁵ És possible que fós condeixeble o amic de Miquel de Borja.

115. A.H.C.B., Gremis, Cirurgians, 11-1. Libro de Gobierno (1796-1799).

«Joseph Pallejà:» Hi ha una signatura i un escrit: «De la mano de mi, Joseph Palleja, Cirurgiá.» Segurament Josep era fill de Carles PALLEJÀ; d'ell sabem que més tard anà a exercir a Sant Martí prop Maldà.¹¹⁶

«Carlos Pallejá. Cirurgiá de Llinyola en lo any 1739.» Aquest és l'any en que fou escrita la versió dels *Principis de Cirurgia*. La signatura, però, creiem que és la de Carles PALLEJÀ fill, germà de Josep, que degué exercir amb el seu pare a aquesta vila. La seva signatura la trobem també a l'altre manuscrit citat anteriorment, de Carles PALLEJÀ.

Hi ha escrits també altres noms: «Bartomeu Mas, pagès»; «Joseph Giner i Mir»; «Joseph Casa Novas, fill de Vilató»; «Mariano Boneu»; «Roge, fillius Villa de Llinyola»; a l'última pàgina hi ha diverses signatures de Miquel de Borja, a qui anava dedicat el llibre i que degué posseir-lo molt temps.

116. FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Luis, *Op. cit.*, p. 279.

V

CARLES PALLEJÀ, CIRURGIÀ DE LINYOLA

A diferència d'Anton DE BORJA, de Carles PALLEJÀ en sabem ben poca cosa. Tant en la *Bibliografia Medical de Catalunya*,¹¹⁷ com en el *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans* de CALBET i CORBELLA¹¹⁸ hi figura només com a autor del manuscrit de *Materias de Cirurgia* del que en parlarem més endavant.

A) NOTES BIOGRÀFIQUES

PALLEJÀ va néixer, com ens n'assabenta ell mateix, a la ciutat de Tarragona. Els Pallejà són una família extensa de pagesos d'aquesta ciutat, on resideixen de temps i on hi treballen tota la vida.

Josep Pallejà, pagès, casat amb Tecla Piñol, és pare de nombrosa descendència, com és usual a l'època; tots els seus fills continuen treballant com pagesos a Tarragona, excepte Carles, el seu fill menor. Transcribim l'acta del seu bateig:

«A divuit de Noembre mil siscents vuitanta y set per mi lo D.^e Joan Antoni Mora Par^l fou batejat Carlos Josef Domingo fill de Josef Pallejà pages, y de Tecla Pelleja, y Piñol muller sua foren pad^s Carlos Dalmau, y Angela Prats.»¹¹⁹

117. *Bibliografia Medical de Catalunya*, p. 379.

118. CALBET I CAMARASA, Josep M.; CORBELLA I CORBELLA, Jacint, *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*, segon volum, F.-G. Barcelona, 1982, p. 185.

119. A.H.A.T., Llibre de baptismes, vol. 10, fol. 13.

Ator de Novembre de mil vintany vintany sea
per mi l' Sr. Joan Antoni Mosa parroquià fore
Cargue Albert Gironi, Andreu fill de Albert de la
Sagresador, y de Rosa Salas y Salas muller
sea pad. Andreu Branca y Mariagna Salas
Donaller

A d'uns de Novembre mil vintany vintany
y se per mi l' Sr. Joan Antoni Mosa Par. fore
Salas Carlos Josef Domingo fill de Josef Palleja
y de Julia Palleja, y Julia muller sua
foren pad. Carlos Palleja y Angela Gray.

A d'uns de Novembre mil vintany vintany
y se per mi l' Sr. Josef Palleja, y Palleja
Cargue de illa de Julia de Mosenca del
Don Mosa fore Cargada Maria Anna
Antonia Teresa Ignacia Paula Gregoria
Isabel filla del Sr. D. Pedro Fiqueras
Fiqueras Par. de la Alta, Governador de Sta. Plaga
y de D. Anna Fiqueras y de la muller
sua foren pad. Sr. Sr. D. Josef Palleja
Mediaco de la Santa, y Cargue de Sta.
Iglesia y la Sr. D. Isabel Blanes
y de Sta. Maria, viuda con de Sta. de Concello

A d'uns de Novembre de mil vintany vintany
y se per mi l' Sr. Joan Antoni Mosa Parroquià
fore Cargada Isabel Maria Teresa filla de
Don Agnès i sales y de Teresa Agnès
y de Sta. Maria muller sua pad. Pau Car
milla Agnès y Maria Lomilla
viuda

Baptisme de Carles PALLEJA, en el Llibre de Baptismes de l'Arxiu
Històric Arxidiocesà de Tarragona de 1687

Josep PALLEJÀ menor,¹²⁰ Joan Pau PALLEJÀ¹²¹ i Isidre PALLEJÀ,¹²² germans de Carles, continuaran essent pagesos a Tarragona i seran també pares d'una nombrosa descendència, tots tres, que donarà molts membres de la família PALLEJÀ que continuaran el seu treball i la seva vida a Tarragona. Només Carles deixa la seva ciutat: pensem que degué sortir-ne ben aviat per anar a estudiar a Barcelona, ja que, a diferència de tots els seus germans —dels qui hem trobat nombrosa documentació— a Tarragona no hi consta cap més dada de Carles.¹²³

Efectivament, no tenim cap altra notícia de Carles PALLEJÀ fins que el trobem com autor d'un manuscrit important, el de les ja citades *Materias de Cirurgia*, explicades a la càtedra de Barcelona pel Mestre Cirurgià Josep ROIG, i escrites el 1726 per Carles PALLEJÀ, aleshores ja «in ac profecione professor». Té, quan escriu aquest llibre, 39 anys. Era, doncs, mestre cirurgià, si bé no sabem si amb «obrador» a Barcelona.

A partir d'aquesta data no hem pogut trobar cap més notícia de Carles PALLEJÀ fins el 1739, és a dir, 13 anys després, en que escriu el seu llibre sobre els *Principis de Cirurgia* de Jeroni d'Ayala, coincidint amb la versió d'Anton DE BORJA. En ell es titula a si mateix «Cirugià de Llinyola», però, de manera sorprenent, ni a aquesta vila ni a la Seu d'Urgell, on hi ha els llibres parroquials de Llinyola d'aquesta època, no hi hem trobat cap més referència seva. Això ens és confirmat en una recentíssima *Història de Linyola*,¹²⁴ molt ben documentada, on consten els noms de diversos cirurgians de l'època amb exercici a Linyola, mentre que no hi ha cap notícia de Carles PALLEJÀ.

És possible que PALLEJÀ, que té ja 52 anys quan escriu el seu llibre, morís poc temps després, o es traslladés definitivament a un altre lloc. I cap també la possibilitat, suscrita per Felip CID en el

120. A.H.A.T., Llibre de baptismes, vol. 9, fol. 46.

121. A.H.A.T., Llibre de desponsoris, vol. 9, fol. 46.

122. A.H.A.T., id. id., fol. 81 v.

123. Fonts documentals (A.H.A.T.).

124. *Història de Linyola*, pel grup d'estudiosos de la vila. Coordinació Esteve Mestre i Roigé, Linyola, 1987, Editorial Virgili & Pagès, Lleida, 1987, p. 159.

El senyor Mestre i Roigé ens confirmà, en entrevista personal, la seva recerca en aquest sentit, sense cap resultat.

Pròleg del seu llibre facsímil, de que fos cirurgià militar i que estigués només de pas per Linyola. En aquest cas, però, no pensem que cap cirurgià de l'exèrcit s'autodenominaria «cirurgià de Llinyola».

Coneixem dos fills de Carles PALLEJÀ, que foren també cirurgians. En la seva obra sobre la Cirurgia de Josep Roig hi trobem un autògraf amb la signatura «Carles PALLEJÀ menor», que és, quan l'escriu, jove cirurgià. És la mateixa signatura que trobem en el llibre amb els *Principis de Cirurgia* d'Anton DE BORJA, juntament amb una altra signatura, la de «Josep PALLEJÀ Cirurgià de Llinyola». Pensem que tots dos són fills de Carles; Josep és, segurament el cirurgià que trobem exercint a Sant Martí prop Maldà, on, com hem vist abans, el trobem documentat poc temps després.

B) L'OBRA MÈDICA DE CARLES PALLEJÀ

No sabem, doncs, gaires coses de Carles PALLEJÀ: el fet important, però, és que ens ha deixat una obra mèdica molt interessant, un curs de Cirurgia tal com era impartit a la seva època —pensem que és de 1726, en que només existia la Universitat de Cervera, però el curs era fet a Barcelona— i una nova versió dels *Principis de Cirurgia* de Jeroni d'Ayala, que, com veurem, no és una altra traducció, sinó una còpia de la versió d'Anton DE BORJA, només amb alguna mínima diferència.

1. «*Materias de Cirurgia*. Compostas per lo D. Joseph Roig Cathedratich de Cirurgia de Barcelona â hont se explica tot lo modo de la curaciô de Cirurgia de varios y diffarents accidents que poden sobreuenir al Cos Humâ molt utils y necessaris per los principiants pera saber la curacio de ellas.

»Dedicadas a la Soberana Mare de Deu dels Dolors.

»Y se escrigueren en lo any de 1726 per Carlos Pallejà Cirurgiâ in ac profecione professor.»

És un manuscrit, molt ben conservat, que consta de 540 pàgines, escrit íntegrament en forma de preguntes i respostes; així, per exemple, comença de la següent manera:

Materias de Cirurgia

Compostas per lo D. Joseph Roig
Cattedratic de Cirurgia de Barce-
lona a bent se explica lo tot lo modo
de la curació de Cirurgia de varios
diferents accidents que poden sobre-
uir al eos Humà molt útils y necessaris
per los principiants pera saber la curació
de ellas.

Dedicadas a la Sobera.
na Mare de Deu dels
Dolors.

Y se escrigueren, en lo any de 1726.
per Carlos Palleja, Cirurgia in ac-
profecione professor.

[Signature] firmis Coronat.
opus h

*misit el
cargue &
del*

[Large signature]

Joan Vint...

1733

[Signature]

«Capítol Singular de Cirurgia.

»Pregunto. Que es Cirurgia. R. Es art, ô Scientia que ensenya a curar las maleltias del Cos Humâ, so es tallant, soldant, cauterisant y curant los homens segons es possible.

»P. De ahont deualla Cirurgia. R. De estos dos vocables grechs chir y ergia. Chir vol dir ma y ergia que vol dir hobra. Y aixis es lo mateix dir Cirurgia que hobra de mans.»

Tot el llibre continua en aquest mateix estil, de preguntes i respostes; al clàssic Capítol singular segueixen, com en totes les obres quirúrgiques d'aquesta època:

«Cap¹ de Anatomia de la cavitat vital (pàg. 14).

Anatomia de la Cavitat natural (pàg. 21).

Anatomia de la cavitat Animal (pàg. 24).

Cap. De hossibus (pàg. 30).

Cap. de Muscles (pàg. 33).

Cap. de Espasma ô Convulcio (pàg. 34).

Cap. I dels tumors preter naturals en general (pàg. 37).

Cap. de la Ecencia, y Difarencia de las nafras (pàg. 179).

Cap. I de la Ecencia de las nafras de escopetadas y qui fou lo Inuentor de poluora (pàg. 359).

Cap. I de las ulceras en general, y Difinicio (pàg. 389).»

Al final hi ha una

«Taula de tot lo ques conté en aquest p^{nt} Libre &c.»

I acaba, a la pàgina 540 amb

«Sit nomen Domini Benedictum - finis coronat opus veritatis.»

Un cop acabat el llibre hi ha diverses escriptures afegides, algunes de la mà de Carles PALLEJA, però d'altres de diverses mans. Així, a la mateixa pàgina 540 hi llegim:

Capítol Singular de Cirurgia. Folio. 43

Questio. Que es Cirurgia. **R.** Es art o Sciencia que ensenja curar les malalties del Cos huma so es tallant tallant Cuterixant y Curant los homens segons es possible.

Que abont deualla Cirurgia. **R.** De Estes dos vocals queachs chir y Ciria Ciria q vol dir ma y Ciria que vol dir hobia y aixis es lo mateix dir Cirurgia que hobia d'mans.

Que es Diffinió. **R.** Es una oracio que explica y declara la Cossa de la Cosa difinida.

Que Cosa es Art. **R.** Es una Colleccio o ajuntament d' moltes preceptes y documents ordenats per algun fi, usfits ala Vida.

Que Cosa es Ciencia. **R.** Es un habit cert, veridader y Cuident abansat per demostracio.

Quantes maneres ha de Cirurgia. **R.** de dos es a saber Practica y Theorica.

Que es Cirurgia Practica. **R.** es aquella que se apren de hont hobia y anant als ospitals.

Que es Cirurgia Theorica. **R.** Es aquella que se apren de llibres y anant a Cirujes matexias en las huiques existats.

Quantes humors ha de Cirurgia. **R.** Tres es a saber apartat de vent humis lo apartat y lleua lo Sanguis y Citarij: lo humis se aparta fent sempre havent humors, lo separat se aneix enrit mofes de

«Secret pera fer tint blau

»al ultim de aquest llibre se trobaran duas taulas molt bonas pera saber lo que guanyen los mossos per tarifas.

»Al ultim de aquest llibre se trobaran dos Secrets lo un per llimpiar quadros, y donarlos llustre Y un altre pera curar qualseuol es-
pecia de Sarna, ho royna.»

Unes pàgines més endavant llegim, efectivament:

«Taula per saber lo ques guanya cada mes, y cada dia sabent lo que se ha guanyat lo any

»A 10 sous lo any, es lo mes 10 diners Y lo dia 1 ters de diner.

»A 1 lliura lo any es lo mes 1 sou 8 Y lo dia es 2 terços de diner.»

Aquestes taules ocupen diverses pàgines. Segueix:

«Altra taula pera saber lo mosso pagès lo que guanya cada mes, y cada dia, sàbent lo que se ha guanyat lo any.»

Finalment, llegim:

«Recepta y Secret molt famosos pera limpijar Imatges pintadas de quadros, laminas, retratos y otras cosas semblants.»

»Secret pera curar qualsevol especia de Sarna, ô royna, prouat.»

Al final del llibre hi consta la signatura:

«Carlos Pallejà Cirurgià.»

Algunes fórmules foren afegides a les últimes pàgines, en lletra de diverses mans, i al final de tot hi ha dues signatures:

«Carlos Palleja menor

»Carlos Palleja Menor Aprenent Sirurgia.»

A la Portada hi trobem, també escrit apart, tres noms:

«Isidro Camos

»Joan Martí Sarurgia de Barcelona

»1733 — Aprenent Carlos Pallejà menor.»

El llibre està dedicat a la «Soberana Mare de Deu dels Dolors», de qui es mostra devotíssim.

Un exemple d'aquesta fe i confiança en l'ajuda divina en les cures dels cirurgians de l'època la trobem en un fragment del llibre, en que parlant de la «cura de las nafras del Abdomen per quant los Intestinos y Oment hixen» diu textualment: «Reduidas pues las parts que hixen fora a son lloch natural farem la costura dita y ab los conglutinants prosehirem la curacio ab la Ajuda de Deu N^e S^r y Maria Santissima Y de St Cosma Y St Damià quens vulguen ajudar.»

2. «*Principis de Cirurgia, utils, y Profitosos, pera que pogan approfitarse los Principiants en la dita facultat.*

»Tret de la Cirurgia universal que escrigué el Dr. Juan Frago, conforme se Practica en lo hospital general de Madrit.

»El Autor Geroni de Ayala Natural de Madrit, Cirurgià en dita Cort, escrit en lo any 1739.»

És un manuscrit de 350 pàgines més un «Index o Taula de tot lo ques conté en lo present llibre», que ocupa sis fulls, i que està incomplet.

Està dedicat «A la soberana Reyna dels Angels Maria Santissima de la Concepcio», d'una manera molt semblant a la dedicatòria que hem vist al llibre anterior. Implora l'ajuda divina en la dedicatòria, de la que recollim la següent frase: «Pero lo que moltas vegadas no fa ni cura lo medicament, lo ferro o cura, lo que ferro no cura, lo foch o cura com nos ho diu Hipocrites ab aquestas paraulas: Quoscumque morbos medicamenta non sanat ferrum sanat, quod ferrum non sanat Ignis sanat, quod ignis non sanat Requiem eternam.»

Y los acuerdo en la ayuda de Dios
que si executan tot lo tray dit
Seran curats ab felix Suces en
cara q. sia qualcuq. especie de
Sarna senje ninguna molestia ni
mal otroy

Carlos Pallega Cruzada

Una altra mostra de l'escriptura de Carles PALLEJA, amb la seva signatura

El llibre comença amb el mateix títol i els mateixos capítols que el d'Anton DE BORJA; a vegades, però, no numera els capçals dels capítols, a diferència de l'anterior.

El llibre acaba a la pàgina 350:

«Y ab això basta per lo tractat de Cirurgia per los Principiants que volen saber la Anatomia, curacio dels tumors, feridas, y de las ulceras, ad majorem Dei Gloriam; Escrit en Llinyola Bisbat de Urgell, per Carlos Palleja Cirurgiá de dita vila, y fill de la Ciutat de Tarragona â 4. de Abril del any 1739. finis Coronat opus veritatis.»

L'escriptura és ben cuidada, igual en el transcurs de tota l'obra, i sensiblement la mateixa, sense cap diferència fonamental, amb la del llibre de Cirurgia de Josep Roig escrita 13 anys abans.

VI

L'OBRA «PRINCIPIIS DE CIRURGIA», ESCRITA PER ANTON DE BORJA I CARLES PALLEJÀ

1. COMPARACIÓ DELS MANUSCRITS

De bon principi ens cridà l'atenció la gran similitud en les obres dels dos cirurgians. I vàrem veure de seguida que eren unes versions de la mateixa obra, els *Principios de Cirugía* de Jeroni D'AYALA, versions gairebé idèntiques una de l'altra. Però en fer la comparació dels tres llibres vàrem constatar que Carles PALLEJÀ no feu una nova traducció, sinó una còpia de la versió d'Anton DE BORJA. Al llarg dels manuscrits hi trobem només unes lleugeres diferències entre les versions catalanes, mentre que si que n'hi ha entre aquestes i el llibre original castellà.

Veurem primer el llibre de Jeroni D'AYALA:

«*Principios de Cirurgia* vtilis, y provechosos para que pvedan aprovecharse los principiantes en esta facultad.

»En esta vltima impresion va añadido el libro intitvlado

»*Del Parto Hvmano*, compvesto Por el Doctor Francisco Nuñez, Doctor en la Vniversidad de Alcalà

»Y *El Tratado de Cirurgia* sacado de la *Cirurgia Vniversal*, que escriviò el Licenciado Juan Fragoso, conforme se practica en el Hospital General de Madrid.

»Sv Avtor Geronimo de Ayala, natvral de Madrid, Cirujano en esta Corte. Con licencia. En Valencia: Por Vicente Cab(rera 1693).»¹²⁵

El llibre inclou, doncs, tres obres diferents, independents totalment cada una d'elles de les altres dues, encara que relligades en un mateix volum, i amb una sola numeració de les pàgines. Anton DE BORJA traduí només part del primer llibre. Diem expressament tot això perquè aquest fet d'estar juntes les tres obres ha donat peu a un error sofert per Carles PALLEJA, del que més tard parlarem.

Vegem, ara, cada una de les tres obres:

A) «*Principios de Cirugia*, de Geronimo de Ayala.»

Comprèn:

«Tabla de los Tratados y capitulos que contienen en este libro.

Tratado 1. del Capitulo Singular (fol. 1).

Tratado 2. de Anatomia (fol. 20).

Tratado 3. de Apostemas en general (fol. 31).

Tratado 4. de las Apostemas en particular (fol. 57).

Tratado de las Llagas en general (fol. 66).

Tratado de las heridas de la cabeça (fol. 79).

Tratado de las Heridas penetrantes del pecho (fol. 91).

Tratado 5. de las Vlceras (fol. 102).

Tratado 6. de los Medicamentos, y facultades dellos (fol. 117).

Capitulo de las Fuentes (fol. 134).

Capitulo de las Hernias, y sus diferencias (fol. 136).

Tratado de Algebra (fol. 141).

Tratado de las Dislocaciones (fol. 152).

Fin de los Principios de Cirugia (fol. 160).»

125. Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

PRINCIPIOS
DE CIRVGLIA

VTILES, Y PROVECHOSOS
PARA QUE PVEDAN APROVECHARSE
LOS PRINCIPIANTES EN ESTA
FACVETAD.

EN ESTA VLTIMA IMPRESSION
VA ANADIDO EL LIBRO INTITVLADO
DEL PARTO HVMANO,

COMPVESTO

Por el Doctor Francisco Nuñez, Doctor en la Vni-
versidad de Alcalá.

Y EL TRATADO DE CIRVGLIA
SACADO DE LA CIRVGLIA VNIVERSAL,
que escrivió el Licenciado Juan Fragofo, conforme
se practica en el Hospital General
de Madrid.

SV AVTOR

GERONIMO DE AYALA, NATVRA
de Madrid, Cirujano en esta Corte.

CON LICENCIA.

EN VALENCIA: Por Vicente Cabropoz.

APROB

*Principios de Cirurgia de Geronimo DE AYALA, llibre que serví a
Anton DE BORJA per la seva traducció*

Segueix, ben separat, però amb la mateixa numeració dels folis, en el fol. 167:

B) «*Libro del Parto Humano en el qual se contienen remedios muy vtiles y vsuales para el parto dificultoso de las mugeres.*

»Con otros muchos secretos à ello pertenecientes, y à las enfermedades de los niños.

Compvesta Por el Doctor Francisco Nuñez, Doctor preeminente por la Vniversidad de Alcalà.

»Aprobación: En Zaragoza à diez de Octubre de mil seis cientos y treinta y ocho.»

C) «*Tratado de Cirurgia, sacado de la Cirurgia vniversal, que escrivio el Lic. Iuan Fragoso, conforme se practica en el Hospital General de Madrid.*»

Comença a fol. 259, i consta dels següents capítols:

«Anotomia de la cabeza (fol. 262).

Tratado de Apostemas (fol. 275).

Capitvlo de la gangrena (fol. 281).

Tratado de llagas (fol. 287).

Capitvlo de la llaga compuesta (fol. 289).

Tratado de heridas de cabeza (fol. 291).

Tratado de heridas penetrantes de pecho (fol. 294).

Tratado de heridas penetrantes del vientre (fol. 296).

Tratado de vlceras (fol. 297).

Tratado de Medicinas (fol. 304).

Tratado de Fractvra (fol. 308).

Tratado de dislocaciones (fol. 317).

Avtoridades que se citan en este libro (fol. 318).»

FRAGOSO fou «Cirujano de Cámara» des de 1570 a 1579. La seva *Cirurgia Vniversal* fou editada per primera vegada a Madrid el 1581,

i reeditada nombroses vegades, mantenint una vigència ben prolongada, ja que encara el 1692 es publicà una nova edició. D'aquest llibre clàssic és d'on es treu el llibre de que estem parlant, que no té res a veure, doncs, amb el de Jeroni d'AYALA.

Hem consultat l'exemplar d'aquesta obra existent a la Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears i, amb sorpresa, hi hem trobat la signatura d'Anton DE BORJA en la portada, que està, en part, deteriorada. Hi llegim, efectivament, una signatura, esborrada posteriorment amb un escrit fet a sobre, però on hi és evident el nom Anton, al costat esquerre, i a la dreta, encara que la lectura és més difícil, s'hi veu bé la «d», i sobre tot l'acabament «rja». Més avall, copiat posteriorment, s'hi veu «Es de M (Mestre) Anton...» (manca aquí un tros del full de la portada).

Creiem, doncs, que aquest fou precisament l'exemplar que posseïa Anton DE BORJA, i que serví per la seva traducció. I això pensem que queda confirmat per un altre fet important.

A l'última pàgina del llibre, escrit en un full en blanc relligat amb el volum, i amb lletra molt semblant a la d'Anton DE BORJA—creiem que la d'ell mateix— hi ha escrites unes notes, totes en català, referents a uns honoraris professionals, evidentment d'un cirurgià:

«Lo comte den Barus... lo moline de una ...

Ms a 13 de octubre Una vesita a la tarda 3 sous.

Ms a 16 Una sangria de bras 6 sous ab una vesita a la tarda 3 sous.

Ms a 15 Una sangria de bras 6 sous y Unas ventoses 6 sous.

Ms a 16 Una dieta al mati 3 sous.

Ms a 17 Una sangria de bras 6 sous y unas ventosas 6 sous ...

Ms a 18 Una vesita al mati y una a la tarda 6 sous.»

Dintre del llibre hi hem trobat, també, un full de recepta a nom del doctor Felip Margarit, que fou qui descobrí els manuscrits d'Anton DE BORJA a les golfes d'una masia de Rubí, a principis de segle.

La relació entre els manuscrits i aquest exemplar del llibre de Jeroni d'AYALA queda així demostrada amb un argument més.

Anton DE BORJA traduí fidelment els *Principios de Cirugia* però només fins el tractat 5. La resta de capítols no han estat traduïts, ni tampoc els altres dos llibres sobre el *Parto humano* i les *Enfermedades de los niños*, i el *Tratado de Cirugia* de FRAGOSO.

Anton DE BORJA deixa sense traduir el Tractat 6 del llibre d'AYALA, referent als medicaments. Però és que en la part de terapèutica de tot el manuscrit d'Anton DE BORJA ja hi ha afegides una gran quantitat de fórmules i medicaments, a cada capítol en particular. Deixa també sense traduir el «Capitulo de las Fuentes»,¹²⁶ i els referents a les hèrnies, les fractures i les dislocacions.

Per aquest motiu acaba el llibre especificant que està destinat als «principiantes, que volen saber Anatomia, curacio dels tumors, feridas, y de las ulceras». I, a diferència de Jeroni d'AYALA, Anton DE BORJA escriu un índex molt detallat, que inclou la «Taula dels Tractats, Capítols y Paragraphos continguts en lo present llibre».

La versió de Carles PALLEJÀ segueix en tot a la d'Anton DE BORJA, té els mateixos capítols i acaba absolutament igual, sense traduir la part que no traduí Anton DE BORJA. És, en una paraula, una còpia literal, ja que inclús en els capítols que BORJA numera de manera diferent a AYALA, PALLEJÀ el segueix fidelment. I inclús expressions que són originals d'Anton DE BORJA quan escriu opinions seves, les conserva igual. I així trobem, copiades literalment frases com:

«Y axis a mon parer aquex modo es millor...»

«Y estos no se aplican en lo Cap com diu Ayala...»

«He observat y he vist que alguns Antichs Doctes obren los apostemas grans...»

«Los moderns curan los Abscesos...»

126. Segons la definició de Jeroni d'Ayala, «fuente no es otra cosa que vlcera pequeña de figura redonda hecha en la carne con cauterio actual, o potencial, para evaquar los humores superfluos».

«Los Antichs seguint a Bruno en la sua Cirurgia parva...»

«Per mundificar las ulceras putridas tinch molt experimentat...»

Totes aquestes frases, evidentment, no hi són en el llibre de Jeroni d'AYALA, i Carles PALLEJÀ les conserva tal i com estan en la versió d'Anton DE BORJA.

A més a més, Carles PALLEJÀ devia conèixer només superficialment el llibre dels *Principios de Cirugia* que serví per la traducció, ja que la portada del seu llibre conté un error important: després del títol correcte hi afegeix *Tret de la Cirurgia universal que escrigué el D^{tor} Juan Fragoso, conforme se practica en lo hospital General de Madrit*. És, doncs, evident que PALLEJÀ va confondre la portada del llibre d'AYALA i barreja en la seva versió, els dos títols d'AYALA i de FRAGOSO que, com hem vist, no tenen cap relació entre ells.

Hem de senyalar també, que en l'edició facsímil del llibre de PALLEJÀ s'hi va escórrer un altre error, aquest dels editors de l'obra. La portada fou feta imitant l'escriptura original, pero s'hi va afegir una frase equivocada: «Traduit al Català el mateix any per Carles Pallejà», cosa que, evidentment, no escrigué PALLEJÀ, el qual feu la seva obra l'any 1739, que no és, evidentment, l'any en que fou escrit l'original d'on fou tret.

Lògicament, aquestes són unes puntualitzacions que creiem necessàries, però que no treuen cap mica de valor ni d'importància al llibre de Carles PALLEJÀ.

Comparant les versions de BORJA i de PALLEJÀ hi trobem només diferències mínimes, que rauen, sobre tot, en detalls lingüístics, o bé en numeracions diferents d'alguns capítols.

Així, PALLEJÀ escriu sempre la i davant de la x, cosa que BORJA, que, com sabem, escrigué el seu llibre molts pocs anys abans, no fa mai. També trobem petites diferències en algunes paraules: Anatomia, adoptada sempre per PALLEJÀ, mentres que BORJA moltes vegades usa el mot més antic d'Anotomia, la grafia hos, hossos, que BORJA escriu sempre sense la h, etc.

Altres diferències són més aviat de caire anecdòtic, sense cap importància. Per exemple citarem:

BORJA: servex, collegex, vexiga, axi, etc.

PALLEJÀ: serveix, collegeix, veixiga, aixi, etc.

BORJA: que lo utero de la dona *se delita* molt ab lo semen del home.

PALLEJÀ: que lo utero de la dona *se dilata* molt ab lo semen del home.

(AYALA: Que el utero de la mujer *se deleyta* mucho con el semen del hombre.)

BORJA: Tendrum.

PALLEJÀ: Ternilla o cartilago.

(AYALA: Ternilla.)

BORJA: Dels senyals de las apostemas.

PALLEJÀ: De las senyals de las apostemas.

BORJA I PALLEJÀ: Tenalla de *Abulcacis*.

AYALA: Tenaza de *Abulcaes*.

Una altra diferència que trobem és que Anton DE BORJA acaba el *Tractat de les Úlceres*, amb uns capítols que no figuren en el llibre d'AYALA. Són el següents:

«Úlceras ab Destemplança.

Úlceras ab Dolor.

Úlcera ab apostema.

Úlcera ab llavis Durs, y callosos, y descolorits.

Úlcera ab Contusio.»

PALLEJÀ segueix exactament aquestes noves divisions de les úlceres, però les numera, i, a més, hi afegeix:

«Cap. 8 de la ulcera ab carn superflua. Curacio.

Cap. 9 de las Úlceras ab Contusio.

Cap. 10 de las Úlceras Verminosas. Curacio.»

Ja hem citat diferències en la numeració de capítols en algunes parts dels dos llibres. Anem a veure'n algunes, en relació amb l'original castellà:

AYALA

CAPITULO SINGULAR

Què es definicion?

Què es genero?

TRATADO DE LAS COSAS
NATURALES y quantas sean

De los elementos

DE LAS COSAS NATURALES Y
POR QUE SE dicen estas co-
sas naturales, y no naturales y
preternaturales

TRATADO SEGUNDO

De Anatomia

ANATOMIA DE LA CABEZA,
y de quantas partes se compone

Anotomia del pecho, y de
quantas partes se compone

Antomia del vientre

De las partes contenidas en el
vientre

TRATADO TERCERO
De apostemas en general

QUE ES APOSTEMA?

BORJA I PALLEJA

Capitol singular

1. que es definicio
2. que es genero

15. Quantas son las cosas na-
turals

18. de qué se fan los alements

43. De las cosas naturals, y per-
que se dihuen estas cosas
naturals, no naturals, y pre-
ternaturals

Tractat segon de Anotomia

Capitol 1. de la Anatomia del
cap, y de quantas parts se
compon

Cap. 2. de la Anatomia del Pit y
de quantas parts se compon

Cap. 3. de la Anatomia del Ven-
tre

1. quantas son las parts del
ventre

2. De las parts contingudas del
ventre

Tractat 3 de Apostemas, en ge-
neral

Capitol 1. que cosa es Apostema

1. que es mala complexio
2. que es mala composicio
3. que es solucio de continuïtat

DE LA DIVISION DE LOS APOSTEMAS EN general, y de quantas causas se toman las diferencias de los apostemas	4. de la Divisio de las apostemas
De las señales de las apostemas en general, y que es señal	5. De las causas de las Apostemas
	6. De las senyals de las Apostemas
	7. quantas son las apostemas simples, y verdaderas
De la curación de las apostemas en general	Capitol 2 de la Curacio de las Apostemas en general
TRATADO DE LOS APOSTEMAS en particular	Tractat 4. de las Apostemas en particular
QUE COSA ES TIÑA?	Capitol 1. que cosa es Tinya
TRATADO DE LAS LLAGAS en general	Tractat 5. De las llagas en general
QUE COSA ES LLAGA?	Capitol 1. que cosa es llaga

Amb aquests exemples ja veiem que BORJA fa una traducció literal del text d'AYALA, malgrat que a vegades fa unes divisions i subdivisions que ell creu més adients. PALLEJÀ segueix gairebé de manera total a BORJA (i només en alguna ocasió no numera els apartats de la mateixa manera).

2. EL CAPÍTULO DELS OSSOS EN LES DIFERENTS OBRES

Finalment, ens ha semblat que seria ben interessant veure un capítol en el que hi trobem diferències entre les dues versions —de BORJA i de PALLEJÀ— i l'original d'AYALA; es tracta del capítol sobre els ossos. Jeroni d'AYALA en fa una descripció molt superficial, en un text breu, sense més comentaris. I igual ho trobem en el llibre de FRAGOSO del mateix volum.

En canvi, Anton DE BORJA, després de traduir el text d'AYALA, fa una descripció de tots els ossos del cos, enumerant-los i donant-ne una xifra total diferent. Carles PALLEJÀ transcriu íntegrament la des-

cripció i numeració de BORJA, només amb alguna mínima diferència en la grafia i la col·locació dels números, sense cap importància.

Ens ha semblat interessant, també, comparar aquestes descripcions amb la que escriu PALLEJÀ en el llibre de Josep Roig recollint les seves lliçons, professades a la Universitat. Les enumeracions no coincideixen: PALLEJÀ, doncs, es limita a transcriure les dues obres, sense aportacions personals.

Anem a veure a continuació aquestes diferències, amb la comparació de tots els textos esmentats.

DESCRIPCIÓ DELS OSSOS

1. FRAGOSO

Tratado de Cirurgia sacado de la Cirurgia Vniversal, que escriviò el Licenciado Juan FRAGOSO, conforme se practica en el Hospital General de Madrid. Pàgina 274.

Quantos son los huessos que ay en el cuerpo humano?

Son dozientos y veinte y quatro, sin los examinios, que no cuentan, por ser semejantes à los granos de mijo, y se cuentan en la forma siguiente:

En la cabeça ocho	8
En los oidos seis	6
En la quixada alta doze	12
En el huesso, y oidos onze	11
En el espinazo treinta y quatro	34
En el huesso sacro seis	6
En la colilla quatro	4
En las costillas veinte y quatro	24
En el huesso externon quatro	4
En cada palma dos	2
En cada dedo tres	3
En el pulgar dos	2
En la muñeca dos	2

En las ancas dos	2
En las rodillas quatro	4
En los muslos tres	3
En las piernas quatro	4
En cada pie vno	1
En çancajo, y vn tvbillo, vn navicular	1
En la garganta del pie, y empeyne nueve	9

2. Geronimo DE AYALA

Principios de Cirugia. Fol. 30.

El hueso es vn miembro simple, y seminal, mas duro, y mas seco que todos los demas miembros, sirve de defensa, y escudo à los miembros principales, y de sustentar el cuerpo, y para el movimiento de los braços, y piernas; estos, segun Valverde, à fol. 18. cuenta 134 y otros 135. Y assi que tenemos ocho en la cabeza, seis en los oidos, doze la quixada de arriba, y dos la de abaxo, en el hueso, y oidos 11. en el espinazo 24. en la rabadilla quatro, las costillas veinte y quatro, seis el hueso del pecho, y algunos cuentan siete, dos en las espaldas, dos assilas, seis en los braços, ocho en cada muñeca, quatro en cada palma, dos los de las anchas, dos los de los muslos, quatro en las piernas, vno en cada rodilla, en cada pie un çancajo, vn tobillo, vn navicular, quatro en la garganta, ò cuello, cinco en el empeyne, tres en cada dedo, salvo el pulgar, que no tiene mas de dos.

Com podem veure, aquesta descripció, semblant en els dos textos, és molt rudimentària, i ha quedat antiquada a l'època en que Anton DE BORJA ho tradueix. I per això, a continuació escriu una descripció molt més detallada.

Carles PALLEJÀ escriu exactament el mateix.

3. Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ

Principis de Cirurgia. Pàgina 50.

(Hem fet servir per la transcripció el llibre de Carles PALLEJÀ, simplement perquè és de més fàcil lectura, ja que les diferències entre el textos de BORJA i de PALLEJÀ són mínimes, i gairebé només

d'escriptura. Ja hem vist l'ús de la h i de la grafia ix per part de PALLEJÀ. Altres diferències són, per exemple, que BORJA usa «os frontis» a més de «coronal» usat per tots dos, «cribos» a més de «colatori», cita Haliab, que no cita PALLEJÀ, etc.)

Lo hos es un membre simple, y seminal, mes dur y mes sech que tots los demes membres, serveix de defensa y escut als membres principals, y de sostenir lo cos, y per lo moviment dels brassos, y camas: Estos segons Valverde fol. 18 diu que son 134. Y altres 135. Y Guido de Gaudiaco Trac. 1 doc. 1. de Anotom. Cap. 5. de Anotom. *ossium, et cartillaginum, unguium, et pilorum*, citant en dit lloch à Avicena 1. Canon Diu que los hossos del cos humà son 248. Y Jo per contrari lo hos laude seu laudi forme ne trobo 249. Los quals aniré anomenant per son nom comensant per los hossos del cap, allà que conté lo cervell ahont es la abitació de la Anima racional, com diu Gal. de utilit. part. Ll. 9. Cap. 4. Y en lo 1. custod, sanit. cap. 9. Y lo mateix diu en 3. Interior. Y in coment. 3. reglm. auctor. Y Aristo. que tot lo hos que sobra lo cap se diu craneo, aquest es compost dels hossos següents.

Lo hos de devant del front se diu coronal	1
Lo hos de detras del cap se anomena occipital	1
Los dos hossos del costat del cap a la part superior se anomenan ossa bregmatis verticis, aut sinsiputis, ó parietals	2
Los dos dessota de estos prop de las orellas, se anomenan petrosos, ó litoïda seu temporales	2
Lo hos sobre del paladar se anomena basillar, ó baxillare	1
Los dos hossos que son entre los petrosos, y que confrontan part ab lo coronal se anomenan ossa dragmatis	2
Lo hos que divideix los forats del nas baix lo coronal se anomena Cribós per la similitud que te a la criba esportadó; que es per ahont se expurgan los excrementes del Cap	1
quatre hossos, que los dos se anomenan estravalia, y los altres dos clavalia, que son ja de la cara, estant sota los hossos de las orellas en los quals se ferman los muscles, ó cordas que hobran la mendíbula	4
Lo hos que esta dintre del cap, baix de la front, dit colatori	1
I aixis los hossos del cap com diuhen alguns Autors, son	15

Altres dos hossos que son sobre lo cartilago del nas que se anomenan ossa triangulata	2
Altres dos hossos que son los de las galtas, anomenats ossa genarum	2
Los dos hossos prop de las galtas anomenats ossa timporis	2
Los dos hossos que componan la mandibula inferior anomenats ossa mandibule inferioris	2
Altra hos a la extremitat, anomenat os Gene	1
Las dents tambe son de substancia ossuosa, y Guido les conta per hossos. trac .1. Doc .2. de Anatomia facieis copartium ejus Cap. 2. Y son setse (encara que alguns diuhen divuit) se enten en cada mandibula; estas se anomenan duas del mitg, Duals ó serratils, duas dels costats quadrals, ó tambe serratils, als costats de estas, duas altras, ditas canins, ó rubtoris, y als costats de estas sen troban quatre per part ditas molars, y als costats de estas una per part, que es a la extremitat de la mandibula dita cayxal; se entenan totes estas en cada mandibula	32
Lo hos que esta en lo fonament de la llengua, anomenat lo hos laude ó laudiformis	1
En la espinada se troban 30. hossos, los quals se anomenan vertebrae, ó espondils	30
Altra hos devall dels ronyons, ocupa lo puesto del espondil, y se anomena hos sacro	1
Altres tres hossos mes avall de aquestos anomenats ossa caude, ó rabadilla	3
Altres dos hossos en las espatllas, anomenats espatulas, scupulas, ó homoplats	2
Altres dos hossos, un en cada bras, del colse en amunt, anomenats adjutoris	2
Altres dos hossos sota lo coll, per la part del pit, anomenats furculas, ó claviculas	2
Altres dos hossos a cada bras, del colse en avall anomenats ulna, lo mes grós, y lo mes prim radius, ó Atrótica	4
en cada ma se troban tres maneres de hossos; en la primera manera ni ha tres; en la segona ni ha quatre y en la superior es la pixis parva ahont se forma lo dit polse; y los hossos de estas dos maneres son quarts; en la tercera manera hi ha quatre de llarchs mes que los altres, estos	

se anomenan ossa carpus, et metacarpus	22
En cada dit se troban tres hossos, estos prenen lo nom del dit ahont son, so es pollex, index, medius, anular, parvus, ó petit, i aixó se enten en cada ma	30
En lo pit se troban set hossos, anomenats ossa toracis	7
En cada costat dotse costellas, las set verdaderas, y las sinch mendosas, ó falsas	24
Dos hossos un a cada anca, ajustat ab lo hos sacro, y pecten, se anomenan ossa Ancarum, ó illiorum	2
Altre hos devant lo sagí, anomenat pubis; ó pectinis, seu puppis	1
Altres dos hossos, un en cada cuixa, des de la articulacio de la cia, al genoll anomenats femora, femur, ó cuixa	2
Altre hos en cada genol, ó rotula, ó patella	2
Altres dos hossos en cada cama, lo major anomenat tibia, y lo menor sura, y los dos junts se anomenan fosils	4
En lo peu se troban tres maneres de hossos, en la .1. manera, un de ells en cada peu fet com un nu de Ballesta, dit en Arabich caab, y en grech Astragalus; altre de ells se anomena navicular, fet á modo de nau fondo de cada part en la primera cavitat reb las rotunditats del cahab, y en la altra las rotunditats dels de la segona manera	4
en la segona manera ni ha quatre a cada peu, prou curts, lo un dels quals se anomena grandinosum, los altres ossa parva et curta	8
En la tercera manera ni ha sinch a cada peu, prou llarchs, se anomenan ossa longa, en estos se fundan los hossos dels dits	10
En cada dit del peu hi ha tres hossos, menos lo pollex que non te sino dos, estos se anomenan com los de la ma, menos lo major pollex, lo altre secundus, medius, quartus, y lo quint parvus	28
Altre hos a la primera manera del peu que esta sota del taló, dit calcaneo, y ni ha un en cada peu	2
Lo peu se divideix en dos parts, que son en tarsso, y en metatarsso, lo tarso es sobre lo peu, y lo metatarso en la planta del peu	

4. Joseph ROIG

Materias de Cirurgia. Pàgina 30.

Cap. De hossos

P. Quants son los hossos del cos huma. R. 327 Y los que nosal-
tres mes comunment anomenam son los següents. Primerament lo
Cap se compon de 8 hossos. Lo primer comensant per la part ante-
rior, y se diu Coronal, lo segon, y tercer se diuhen parietals, estan
un a cada costat del Cap. Lo quart se diu occipital, esta en la part
posterior, lo quint, y sise se diuhen petrosos, estan sobre las hore-
llas. Lo seté se diu Basilar que es lo fonament del Cap, y lo vuité
se diu Cribos y esta en lo nas ahont se expurguen los excrements
del Cap.

Las duas Mendibulas, so es superior y inferior, en las quals
estan ficsadas las dents, las quals se diuideixen en tres maneras, so
es en Incisorias, Caninas, y Mollars. Las Incisorias comunment son
vuit, las Caninas quatre y las mollars vuit.

Las sinch vertebraes del Coll

Lo humero

Las dos clauiculas

Lo hos Adjutori

ques conte des del humero al Cubito ô al colse

Los dos fossils ques contenen des del Colse a la ma

Lo mayor se diu Ulna, y lo menor radius

La ma se diuideix en tres parts, so es en carpo, metacarpo y dits;

Lo carpo se compon de vuit hossos

Lo metacarpo se compon de quatre hossos

Los dits se componen de quinze hossos, los quals se anomenan

Internodus, so es tres a cada dit

Los Omoplatos que son dos

Lo hos Externon que es lo del mitg del pit

Las Costellas que son vintiquatre; so es dotse de cada costat

Las dotse vertebraes de la Cavitat vital, set vertebraes de la Cavitat
natural

Las vuit vertebraes que corresponen al hos Sacro

Lo hos Pubis

Lo hos Phemur, que es lo hos de la cuixa

La rotula

La tibia y sura que son los dos hossos de la cama. La tibia es la mayor, y la Sura la menor

Lo peu se diuideix en tres parts so es en tarso, metatarso y dits. Lo tarso se compon de vuit hossos. Lo metatarso se compon de quatre hossos. Los dits se componen de catorse hossos los quals se diuhen Internodos, la causa que en los dits dels peus noy á mes que catorse hossos ô Internodos, es porque en lo dit pulsar no ni á mes que dos.

Estos son los hossos que comunment se anomenen ab nom propi. Lo numero dels quals sols es 248 llevats los sessamins que ab ells fan lo numero dal dit de 327. De las dents = Mandibulas ni a duas, dents Incisorias vuit = Caninas = quatre = Y de mollars vint.

Com a colofó de les pàgines anteriors i de tots els exemples posats ja en deduïm clarament que les dues versions que hem estudiat del llibre de Jeroni d'Ayala no són més que una sola traducció, feta per Anton DE BORJA, de la qual Carles PALLEJÀ en feu una còpia en el seu manuscrit.

VII

L'ORIGINALITAT DELS «PRINCIPIS DE CIRURGIA» D'ANTON DE BORJA

Un dels aspectes més importants del llibre d'Anton DE BORJA rau en el tractament de cada afecció. Aquí BORJA és original; afegeix al llibre d'AYALA mètodes curatius i fórmules moderns —pensem que AYALA escrigué el seu llibre uns cinquanta anys abans—. Anton DE BORJA soluciona aquesta posada al dia dels coneixements quirúrgics de manera original, i fa constar, en la part de la terapèutica, dos apartats:

«Els Antichs feien...»

«Los moderns fan...»

Vegem alguns exemples:

L'apartat «De la curacion de los carbuncos» en el text d'AYALA té exactament 12 línies. BORJA tradueix AYALA i després hi afegeix fórmules curatives, de manera que aquest capítol té més de 4 pàgines.

I també:

AYALA: «De la curacion de la gangrena»: 11 línies. BORJA: 4. «de la Curacio de la Gangrena», ocupa més de set pàgines, amb maneres de curar i fórmules modernes.

AYALA: «De la curacion del estiomeno»: 13 línies, en les quals descriu com es fa l'amputació. BORJA: 3. «De la curacio del esphacello, o del Estiomeno.» Té més de 4 pàgines. Aquí separa també el procedir de «los Antichs» i «los Moderns», describint també l'amputació: «esta consisteix en que ja que aquella part estiomenada no pot tenir vida, que se tallia y se separaria de la vida...».

Finalment, com exemple de tot el que hem dit, transcribim el tractament del flemó.

AYALA: «De la curacion del flemon

»Aquí se hazen quatro cosas. La primera, ordenar la vida al enfermo. La segunda, evacuar la causa antecedente. La tercera, quitar la conjunta. La quarta corregir los accidentes. La primera, dando buen regimiento en las cosas naturales, y sus anexas, que es comun en todas las enfermedades, y quitando las pasiones de anima, y que vaya bien de vientre. La segunda, sangrando las vezes necessarias, y purgando si fuere menester. La tercera intencion, si en el principio, poniendo los repercusivos, como el agua vinagre en forma que se pueda ver, y resolviendo con el azeite rosado, y otros, y en el estado iguales partes, y en la declinacion solos los resolutivos, como el de mançanilla, y otros.»

BORJA i PALLEJÀ: «De la curació del flegmo

»Aquí segons los Antichs se fan quatra cosas, la 1. ordenar la vida al malalt, la 2. evacuar la causa antecedent. La 3. llevar la causa conjunta, la 4. corregir los Accidentes. La 1. donant una proporcionada ordre en las cosas naturals y los annexos, que es comu a totas las enfermedades, y llevar las pasions del anima, y que lo malalt vaja de cambra ordenant los servicials, vg...»

Aquí segueixen una sèrie de fórmules, que ocupen gairebé una pàgina, que no estan en el llibre d'AYALA, i maneres d'aplicar-les.

«La segona sangrant las vegadas necessarias, si es cachochim purgarlo y si la pletora no es en demasia escusar la sangria tant com sia posible, la Purga te de esser del modo següent: ...»

Segueix una sèrie de fórmules, especificant les indicacions i la manera d'usar-les; per exemple: «se pren a mitja nit y se dorm fins a sis horas del mati, y despres se pren una presa de caldo, y se dina a las onze» o bé «estos remeys (segons los moderns) incindexen, y sutilisan la materia obstruct, y la evacuan per sensibla ó insensibla transpiracio», etc.

«La tercera es al principi (segons los Antichs) aplicar repercusius, vg. la aygua y vinagre de manera que se puga beurer vel (segons los Moderns).»

Segueixen una desena de fórmules.

»La quarta si lo dolor es gran convenen los anodinos, vg...

»Si lo tumor o flegmo fa retroces los moderns donen los diaphoretics ja dits per fer suar. Y donan ventosas a la part, y la untan ab oleo tartar.

»Si lo tumor o flegmo se endureix, lo qual se fa per culpa del humor o del Cirurgia, per averi aplicat massa repercusius, o remeys massa frets, usaran els amolients, vg...

»Si lo tumor se corromp, y la part se mortifica se te de curar com gangrena.

»Si lo tumor se supura, se te de procurar la perfecta supuracio. Y per axo es lo següent: ...

»Y si fos cas que lo tumor, feta ja la materia no se volgues hibrir ab los medicaments y no vullau usar de llanceta, aplicari lo caustich següent: ...

»Despres se te de procurar traurer la materia, y mundificar la ulcera

»Despres se encarnara y cicatrizara ab lo compost diasulphuris... en esta curacio conve una dieta subtil, y les pocions vulnerarias, que acostuman los moderns en las ulceras.»

Com veiem, Anton DE BORJA és, en aquests capítols, original, sense limitar-se a la simple traducció d'un text que ha quedat una mica antic.

I això ho trobem també en la cita constant d'autors; esmenta les cites del llibre de Jeroni D'AYALA, però hi afegeix algun nom, com el de Joan Vidos i Miró, a qui esmenta freqüentment.

En el llibre d'Ayala són nombrosos els autors citats, començant pels clàssics: qui més vegades és seguit és, com sempre en els llibres de totes les èpoques fins llavors, Galèn, i també Cels, Avicenna, Hipòcrates, Aristòtil, Rasis, Tederic, Alsarabi, Pau, Bru, Areteu, Guillem de Salicet, i, més posteriors, Guy de Chauliac (el citat més vegades de tots els autors), Fabricio Aquapendente, Bertapaglia, Gordon, Falopi, Paracels, Zacuto Lusità, Lanfranch, Joan de Vigo, etc.

Quasi contemporanis, i de terres hispàniques trobem a Pere Pau de Pereda, Daza Chacón, Martín García, Valverde, Vallés.

Capítol apart és la constatació de les cites repetides de Vidos i Miró, persona controvertida, eclesiàstic, no metge, que provocà plets i discussions amb diversos col·legis de doctors, però que fou autor d'una obra amb ascendència evident sobre els cirurgians de l'època. Es tracta de:

«Juan DE VIDOS Y MIRO. *Medicina, y Cirugia racional, y espagirica, sin obra manual de Hierro, ni fuego, purificada con el de la Caridad, en el Crisol de la Razón, y Experiencia, para alivio de los Enfermos.*

»Con su Antidotario de rayces, Yervas, Flores, Semillas, Frutos, Maderas, Aguas, Vinos, & c. Medicinales, que vsa la Medicina Racional, y Espagirica. Y la Farmacopea, donde se explican el modo, y comprension de los Remedios, con el Vso, Dosis, y aplicacion de ellos.

»Sacala a la luz El Licenciado Juan de Vidos y Miro, Beneficiado de la Insigne Iglesia Parroquial del Señor San Pablo de Zaragoza.

»De la Doctrina de sus Maestros, y de Autores Clasicos de Medicina, y Cirugia. Añadido a esta sexta impresion vn Tratado del methodo de curar los Niños, muy vtil, y provechoso.

»Impressa en Zaragoza, Año de 1709.»¹²⁷

127. Biblioteca de Catalunya.

Aquesta obra que, com veiem, fou editada en diverses ocasions, tingué un cert predicament entre els cirurgians romancistes de l'època. L'autor explica una sèrie de plets i litigis que tingué contra metges i cirurgians, i contra el Col·legi de Metges de Saragossa. Però al costat d'això demana ajuda econòmica per editar el seu llibre i la consegueix, així com, segons diu: «Tengo Breve Apostolico para vsar del Arte de la Medicina, y Cirugia.»

En el seu llibre es mostra contrari a les intervencions quirúrgiques i, sobretot, va en contra de l'ús freqüent de la sagnia, ja que «la sangria quita las fuerzas a la naturaleza. Luego no conviene sangrar en el principio, ni aumento de las enfermedades, ni menos en los accidentes». I manifesta que «se ha de executar en su debida indicacion (dispuesta por Medico docto)», perquè en cas contrari pot ser molt perillosa, «como ha sucedido al dexar con vna Sangria Ciegos, Tullidos, Baldados, Impotentes, Freneticos, & c. y aun muertos».

De fet, però, el seu llibre estudia la cirurgia de l'època d'una manera no massa diferent que els tractats usuals, i el cert és que fou seguit durant molt temps, si bé amb la desaprobació dels cirurgians.¹²⁸ I així, en l'edició dels *Principios de Cirugia* de Francesc PUIG¹²⁹ l'any 1753 hi trobem en la «Aprobación de Pablo BARRA, Cirujano del Colegio de la Ciudad de Barcelona, Deputado por la Real Junta de Sanidad, y Mayor del referido Hospital general» que el llibre és escrit «para entrar à la perfeccion de la verdadera Cirugia, que de algun tiempo se practica en este Hospital, desterrando de él la Cirugia Vidosiana, ò de Juan de Vidos, como dixo el Señor Don Pedro Virgili Director del Real Colegio de Cirugia de Cadiz».

128. LÓPEZ PIÑERO, J. M., *La introducción de la Ciencia moderna en España*, Ediciones Ariel, Barcelona, 1969, p. 58.

129. «Principios de Cirugia, con los cuales se instruyen los jóvenes que se destinan a la profesion de esta grande Arte, en el Real Hospital General de la Ciudad de Barcelona, compuestos por Francisco PUIG, Cirujano del Colegio de la Ciudad de Barcelona, que lo fue en el Regimiento de Reales Guardias Españolas de Infantería, y actualmente Mayor del referido Real Hospital General. Barcelona: En la Imprenta de Teresa Piferrer, Viuda, a la Plaza del Angel. Año 1753.

D'aquest llibre de Francesc PUIG n'hi ha un exemplar a la Biblioteca de Catalunya i un altre a la Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

VIII

EPÍLEG

Amb aquest treball hem intentat acostar-nos a l'obra manuscrita de dos cirurgians del segle XVIII, en exercici en les nostres terres, Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ, dues personalitats modestes però que ens han llegat una obra mèdica molt important, no solament pel que és, sinó també, i sobretot, pel que representa en el context en el qual fou escrita.

Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ viuen, efectivament, en uns moments transcendents per Catalunya, moments en que la nostra ciència —i especialment la cirurgia— acusa un retard evident respecte a la nova ciència mèdica i quirúrgica europea de la Il·lustració. A Espanya la medicina i la cirurgia acusen aquest retard i viuen un estat de greu estancament.

Tot això no es corregirà fins que un nou corrent, encapçalat per la figura de Pere VIRGILI, adquireixi tot el vigor d'una reforma a fons de les estructures mèdiques, sobretot en el seu estudi i ensenyament. La labor de VIRGILI, concient d'aquest retard de la nostra ciència mèdica, serà la que portarà a una dignificació de la Cirurgia, amb la creació dels Reials Collegis de Cirurgia: en poc temps millorarà el nivell científic de la mateixa i es proporcionarà als cirurgians una bona formació i preparació mèdico-quirúrgica; a més a més se'ls posarà en contacte amb la millor cirurgia europea del moment, és a dir, amb la francesa i anglesa sobretot.

Aquest moment marca el període en el que començarà una veritable reinaxença de la Medicina Catalana. Ha estat molt ben estudiat per CORBELLA I CORBELLA, a qui manllevem la seva descripció: «Històricament la medicina catalana està dividida en dos períodes molt ben definits. El primer és el que comprèn els segles de l'Edat Mitjana en els quals Catalunya té una posició política important dintre el món mediterrani. El segon es comença en els anys del renaixement cultural de la Il·lustració —cap a la segona meitat del segle XVIII, i concretant més, cap al 1760— i encara dura. Entre tots dos hi ha un període intermedi de buidor. Aquest és l'esquema, irreal en els detalls, però molt exacte en una visió de lluny.»

«El renaixement de la medicina catalana es comença en el camp de la cirurgia... Els col·legis de cirurgia foren el veritable ferment del progrés mèdic dels anys de la Il·lustració a Espanya. I en Pere Virgili, un català del Camp de Tarragona, fou l'home fort d'aquest canvi, de la nova situació. Pere Virgili és doncs el primer cap important a partir del qual podem ja seguir el fil de la continuïtat de la nostra medicina moderna.»¹³⁰

Anton DE BORJA i Carles PALLEJA viuen, doncs, els últims moments abans de l'empenta de la nova ensenyança iniciada per VIRGILI. La seva obra demostra, a pesar de la seva modèstia, un intent de millorament de la vella cirurgia, a la que volen incorporar els nous avanços. A través dels seus manuscrits es fa evident la seva personalitat de barbers-cirurgians —com correspon a l'època que els toca viure—, però preocupats per l'estudi de la seva professió o «art».

Des d'aquest punt de vista mèdic veiem que coincideixen en l'elecció, per a l'estudi i la traducció, d'una mateixa obra —encara seguida com a text en els estudis dels joves cirurgians— i en el treball sobre l'ensenyança quirúrgica del moment. Són, en aquest sentit, un exponent de l'estat de la nostra Cirurgia al tombant del 1700.

Però el que creiem més important, i on hem volgut posar el màxim d'èmfasi, és en el tret comú a tots dos cirurgians d'escriure sempre en català totes les seves obres, tant les originals —la part

130. CORBELLA I CORBELLA, Jacint, *Les etapes de la medicina catalana moderna*, I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana, Llibre d'Actes, volum IV, Barcelona-Montpeller, 1970, p. 271.

moderna o de posada al dia d'Anton DE BORJA— com les traduccions. I això a pesar dels temps turbulents en els quals viuen i escriuen.

Aquest aspecte de l'obra d'Anton DE BORJA i de Carles PALLEJA és una mostra, malauradament ben poc abundant, de la literatura mèdica catalana del segle XVIII. I és també un exponent de l'estat de la nostra llengua, que en aquest moment ha arribat ja a una notable deixadesa en el seu ús científic. A partir d'ara, però, aquest ús serà encara molt més restringit, per les circumstàncies polítiques.

I aquí rau, ens sembla, la màxima importància de l'estudi dels nostres cirurgians.

A partir d'aquest moment la Cirurgia Catalana anirà guanyant progressivament fins assolir un gran nivell científic, però usará quasi exclusivament en els seus estudis i en les seves obres la llengua castellana. Els Collegis de Cirurgia —que no s'uniran a les Facultats de Medicina fins a la primera meitat del segle XIX— impartiran sempre totes les seves ensenyances en castellà.

Pensem, però, que això no resta cap mica d'importància a la nostra Cirurgia. No volem entrar en la controvèrsia de considerar o no obra catalana només a l'escripta en català. Aquesta controvèrsia s'ha produït —i és molt important— en la problemàtica de l'ús purament literari de la llengua catalana: aquesta problemàtica, pensem que és ben diferent de la nostra.

La Medicina Catalana és l'exponent de la labor dels nostres metges i cirurgians, que formen el seu cos de doctrina a cada moment; metges i cirurgians que s'han expressat en un idioma diferent segons els temps en que foren fets els seus estudis i els seus escrits. Metges catalans han escrit exclusivament en llatí, o en català, o en castellà, o en diverses llengües conjuntament. Però les seves obres, totes elles, ajuden a configurar la personalitat dels seus autors i també la de la Medicina Catalana.

Creiem, a més a més, que no podem ni devem renunciar a cap autor ni a cap de les seves obres pel fet de que fos escrita en altra llengua que la catalana, cosa que, repetim, pot obeir a molt diverses

circumstàncies. I, lògicament, és molt diferent la creació d'una obra científica adreçada a professionals i estudiants de Medicina i Cirurgia, que la purament literària.

A part, però, de totes aquestes consideracions, volem dir expressament que estem convençuts de que l'ús del català, actualment, en tots els nostres treballs científics, hauria d'ésser més ampli. La nostra llengua hauria de ser l'eina, normal i espontània, usada en les nostres manifestacions científiques.

Tornem a llegir a Bernat MAS, el metge manresà que ens ho deia fa més de tres-cents anys. I tornem a considerar l'obra d'aquests dos modestos cirurgians que no poden renunciar —a pesar de tot un cúmulo de circumstàncies adverses— a la llengua pròpia.

Creiem que aquest és el llegat més important que ens han deixat, a través de la seva obra quirúrgica catalana, Anton DE BORJA i Carles PALLEJÀ.

FONTS DOCUMENTALS

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGO

Protocols Notarials de Sant Cugat:

N.º 152: 1720-1730 (Pau Ferrer), pp. 135, 135 v., 136, 203, 203 v., 270.

N.º 153: 1714-1719 (Pau Ferrer). Anton de Borja fa una procura a Francesc Anizant, farmacèutic de Sabadell, 1716, pp. 116, 116 v.

N.º 155: 1722-1726 (Pau Ferrer). Anton de Borja: venda a Pau Escayola. Creació d'un censal a Eulària Alsina, donzella. Procura a Domènec Llorens, barber de la vila de Sabadell, 1725, pp. 83, 83 v., 84, 84 v., 225 v., 226, 226 v.

N.º 158: 1728-1732 (Pau Ferrer, Tom I). Procura a Pau Vallhonrat, 1728. Rep diners d'unes terres de la Sagrera de Rubí, p. 41 v.

N.º 164: 1731-1736 (Pau Ferrer). Procura a Anton Eriol, p. 206 v.

N.º 167: 1752. Miquel de Borja, cirurgià de Rubí, pp. 89, 175.

ARXIU DELS COL·LABORADORS DEL MUSEU DE RUBÍ

Relación Verdadera del Repartimiento hecho por el Bayle y Regidores del lugar y término de Rubí, corregimiento de Mataró, 1730.

Documents de 1723, 1738 i 1742 signats per Anton de Borja.

Certificat mèdic de 29 de juny de 1714 signat per Pedro Rodriguez de Montanchez, Cathedratico de Prima de Salamanca, Protomedico de estos Reynos, & C.

ARXIU DIOCESÀ DE BARCELONA

Santa Maria del Pi. Llibre de matrimonis R. 56 (Microfilm).

ARXIU DIOCESÀ DE LA SEU D'URGELL

Llibre quart de Baptismes.

Baptismes, y Confirmacions, y Esponsoris y Obits de any 1693 a 1749.

Liber sponsatorum. Comença l'any 1693.

Liber mortuorum (1693).

Vila de Llinyola.

ARXIU HISTÒRIC ARXIDIOCESÀ DE TARRAGONA

Llibre de Baptismes. Vol. 8. Començat el 1653, fins el 1868.

Vol. 9. Començat el 1672 (relligat junt amb l'anterior).

Vol. 10. Començat el gener de 1687 fins 1698.

Vol. 11. Començat el gener de 1698.

Llibre de Desponsoris. Vol. 9. Començat el gener de 1686.

Vol. 10. Començat el gener de 1717.

Sant Martí de Maldà. Caixa 4:

Manuscrits Notarials.

Rubrica omnium Instrumentorum puntis: Manualis inceptis in anno 1725.

ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA

Estudi General (Consell de Cent).

Sèrie XVIII. Vol. 8 (1638-1672).

Vol. 9 (segles XIV-XVIII).

Ordinacions Especials (Consell de Cent).

Sèrie IV. Vol. 10 (fins 1480).

Hem revisat fins el vol. 44 (1712-1714) en què és suprimit el Consell de Cent.

Gremis. Cirurgians.

11-1. Libro de Gobierno (1796-1799).

11-2. «Primeras ordinacions del nou redres del Col·legi dels Cirurgians de la Present Ciutat de Barcelona... M.DC.LVIII.»

ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE RUBÍ

Padró d'habitants de 1715.

Descripción económica de todas las casas del término, 10 febrer de 1716 (sig. 1.3.3.2, 1716, R. 247).

Catastro de l'any 1718 (sig. 1.3.3.2, 1718, R. 249).

Tacsa feta per la meytat real y personal del catastro (primera tersa 1721) (sig. 1.3.3.2, 1721, R. 245).

Reparto de contribución del anyo 1724 (sig. 1.3.3.2, 1724, R. 252).

Acord de l'Ajuntament «abastament de carns» (sig. 1.1.1, 1781, R. 1603).

Hi ha molts altres documents escrits i signats per Anton de BORJA.

ARXIU PARROQUIAL DE SANT PERE DE RUBÍ

Llibres de baptismes de 1646 a 1724.

1725 a 1753.

1753 a 1793.

1793 a 1815.

Llibres de matrimonis de 1582 a 1724.

1725 a 1798.

Llibres d'òbits de 1667 a 1725.

1725 a 1742.

1743 a 1762.

1763 a 1817.

1817 a 1847.

Esriptures de Vendes, Compres, Cessions, etc. (Lligall n.º 111) de 24 d'octubre de 1722.

1 de gener de 1737.

1705.

1716.

17 de desembre de 1736.

Publicacions del Seminari PERE MATA, de la Unitat d'Ensenyament i Recerca de Medicina Legal i Laboral i Toxicologia de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona.

1. DOMÈNECH, Edelmira, «*La Frenologia.*» *Análisis histórico de una doctrina psicológica organicista*, 1977, 216 pp.
2. CAMPS I SURROCA, Manuel; CAMPS I CLEMENTE, Manuel, *Santuaris lleidatans amb tradició mèdica*, 1981, 158 pp.
3. CALBET I CAMARASA, Josep M.^a; CORBELLÀ I CORBELLÀ, Jacint: *Diccionari biogràfic de metges catalans*, primer volum A-E, 1981, 194 pp. (Coedició amb la «Fundació Salvador Vives i Casajuana», Barcelona.)
4. *Programa del III Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Lleida, 4-6 de juny de 1981, 32 pp. (Coedició amb el Col·legi Oficial de Metges de Lleida.)
5. *Actes del III Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Lleida, 1981, primer volum, 346 pp.
6. HUGUET RAMIA, Emilio, *Determinación del cadmio y plomo en las aguas de consumo*, 1981, 90 pp.
7. MARTÍ AMENGUAL, Gabriel, *El suicidio consumado en las Islas Baleares*, 1981, 156 pp.
8. CALBET I CAMARASA, Josep M.^a; CORBELLÀ I CORBELLÀ, Jacint, *Diccionari biogràfic de metges catalans*, segon volum, F-G, 1982, 240 pp. (Coedició amb la «Fundació Salvador Vives i Casajuana», Barcelona.)
9. CAMPS I CLEMENTE, Manuel; CAMPS I SURROCA, Manuel, *Aspectes sanitaris de l'Arxiu de Sant Joan de Lleida*, 1983, 424 pp.
10. CALBET I CAMARASA, Josep M.^a; CORBELLÀ I CORBELLÀ, Jacint, *Diccionari biogràfic de metges catalans*, tercer volum R-Z i Addenda, 1983, 348 pp. (Coedició amb la «Fundació Salvador Vives i Casajuana», Barcelona.)

11. CORBELLA I CORBELLA, Jacinto; CALBET I CAMARASA, José M.^a, *El pensamiento sanitario y laboral de dos médicos anarquistas del siglo XIX*, 1984, 172 pp.
12. *Programa del I Congrés Català de Medicina del Treball*, 1984, 36 pp.
13. GIMBERNAT, *Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, vol. I, 1984, 322 pp.
14. GIMBERNAT, *Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, vol. II, 1984, 346 pp.
15. ARRO Y TRIAY, Francisco de Paula, *Estadística mèdica de la companyia de ferrocarrils de Tarragona a Barcelona y Francia*. (Reedició en facsímil de la edició de Barcelona de 1892), 1985, 162 pp. Coedició amb la Societat Catalana de Seguretat i Medicina del Treball i Ajuntament de Barcelona. Edició i estudi preliminar: J. Corbella.
16. CAMPS I SURROCA, Manuel; CAMPS I CLEMENTE, Manuel, *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*, Lleida, 1985, 424 pp.
17. *Programa del IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Monestir de Poblet-Tarragona, 7-9 de juny de 1985, 36 pp.
18. GIMBERNAT, *Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, vol. III, 1985, 470 pp.
19. GIMBERNAT, *Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, vol. IV, 1985, 396 pp.
20. ROBERT YARZÁBAL, B., *Balance del siglo XIX. La Medicina*. Edición y estudio preliminar: J. M. Calbet y J. Corbella, 1985, 68 pp.
21. GIMBERNAT, *Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, vol. V, 1986, 412 pp.
22. GIMBERNAT, *Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, vol. VI, 1986, 382 pp.
23. VIDAL, Domingo, *Cirugía forense (1783)*. Edición y estudio preliminar: J. Corbella, 1987, XXIV + 96 pp.
24. MONTAÑA I BUCHACA, Daniel, *Aspectes sanitaris dels Arxius de les parròquies del terme i vila de Terrassa als segles XVI, XVII i XVII*, 1987, 188 pp.
25. DOMÈNECH, E.; CORBELLA, J.; PARELLADA, D. (eds.), *Bases històriques de la psiquiatria catalana moderna*, 1987.
26. VALLRIBERA I PUIG, Pere, *L'obra mèdica catalana de dos Cirurgians del 1700. Anton DE BORJA i Carles PALLEJA*, 1987, 130 pp.

